

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ ŞİR NEVĀYĪ'NİN MAĖBŪBU'L-KULŪB VE
MUĖĖAKĖMETŪ'L-LUGĖATEYN ADLI ESERLERİNDE
FĖİLĖMSĖLER

NERMİN DEĞER
11718005

TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. ZUHAL ŖLMEZ

İSTANBUL
2014

TC
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI
ESKİ TÜRK DİLİ PROGRAMI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ALİ ŞİR NEVĀYĪ'NİN MAHBŪBU'L-KULŪB VE
MUĤĀKİMETŪ'L-LUGĀTEYN ADLI ESERLERİNDE
FİİLİMSİLER

NERMİN DEĞER
11718005

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 20.05.2014

Tezin Savunulduğu Tarih: 28.05.2014

Tez Oy birliği/ Oy çokluğu ile başarılı bulunmuştur.

Tez Danışmanı : Prof. Dr. Zuhâl Ölmez

Jüri Üyeleri : Prof. Dr. Mustafa S. Kaçalın

Prof. Dr. Mehmet Ölmez

İSTANBUL
2014

ÖZ

ALİ ŞİR NEVĀYĪ'NİN MAHBŪBU'L-ḲULŪB VE MUḤĀKİMETÜ'L-LUGĀTEYN ADLI ESERLERİNDE FİİLİMSİLER

İnceleme-Metin Çevirisi-Açıklamalar

Hazırlayan NERMİN DEĞER

Mayıs, 2014

Alī Şīr Nevāyī'nin "Maḥbūbu'l-Ḳulūb" ve "Muḥākimetü'l-Luġateyn" Adlı Eserlerinde Fiilimsiler konulu bu çalışma, Çağatay dönemi fiilimsi ekleri ve Çağatay dili üzerine yapılmış bir incelemedir. Bu çalışmada, Maḥbūbu'l-Ḳulūb ve Muḥākimetü'l-Luġateyn adlı eserler, fiilimsiler yönünden taranmış, elde edilen fiilimsili cümleler listelenerek günümüz Türkçesine çevrilmiş, fiilimsi ekleri işlevleri bakımından incelenmiştir. Eserlerde geçen fiilimsilerin kullanışları, cümledeki görevleri, kurdukları anlamsal bağlantılar gösterilmiştir. İncelenen metinlerde tespit edilen isim-fiil, sıfat-fiil ve zarf-fiil yapılarının ana cümlede ya da oluşturdukları yan cümlede hangi işlevde oldukları; (özne, nesne, tümleç vs.), fiilimsi eklerinin Çağatay döneminde başka hangi eklerle birlikte kullanıldıkları, herhangi bir zaman veya fiil çekimine girip girmedikleri üzerinde durulmuştur. Çalışma, Sıfat-fiil, İsim-fiil ve Zarf-fiil olarak üç ana bölümden oluşur. Her bölüm, fiilimsilerin aldığı farklı durum ekleri, edatlarla birlikte kullanımları, bildirdikleri zaman ve çekim özellikleri, geçtiği cümledeki işlevleri bakımından kendi içinde alt başlıklara ayrılır. Metinlerden taranan örnek fiilimsi cümleleri, günümüz Türkçesine aktarılmıştır. İnceleme kısmına geçmeden önce, *Giriş* bölümünde, çalışmada uygulanan temel yöntemler, kullanılan materyal ve çalışmada elde edilen bulgular hakkında ayrıntılı bilgi verilerek Çağatay dili ve edebiyatı, incelenen eserler ve Alī Şīr Nevāyī hakkında bilgiler yer almıştır. Zuhâl Ölmez'in yayımlanmamış doktora tezi olan *Maḥbūbu'l-Ḳulūb (inceleme-metin-sözlük)* ve F. Sema Barutçu Özönder'in *Muḥākimetü'l-Luġateyn* üzerine yapmış olduğu çalışmasından yararlanılmıştır. Fiilimsileri, özellikle Eski Türkçede kullanılan fiilimsi eklerini incelemek, ekler hakkında ayrıntılı bilgi verebilmek için Türkiye'de ve dünyada yapılmış başlıca dilbilgisi çalışmaları incelenmiştir. Fiilimsi ekleri hakkında yapılan ayrıntılı araştırma ve inceleme sonucu, Çağatay dönemi fiilimsi eklerinin farklı görev ve işlevleri ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Çağatayca, Fiilimsiler, Alī Şīr Nevāyī, Maḥbūbu'l-Ḳulūb, Muḥākimetü'l-Luġateyn

ABSTRACT

VERBAL AND GERUNDIAL FORMS IN ALĪ ŠĪR NEVĀYĪ'S MAḤBŪBU'L-ḲULŪB AND MUḤĀKĪMETÜ'L-LUGĀTEYN

Review- Text Translation- Explanation

Prepared by NERMİN DEĞER

May, 2014

As titled *Verbal and Gerundial Forms in Alī Šīr Nevāyī's Maḥbūbu'l-Ḳulūb and Muḥākimetü'l-Lugateyn* this research is about verbals and gerundials in Chagatai period and Chagatai literatural language. In this work, Maḥbūbu'l-Ḳulūb and Muḥākimetü'l-Lugateyn examined for gerunds, sentences which are obtained from these texts listed and translated into today's Turkish and verbals were examined for function in the sentences. Works of verbal usages, gerund's tasks in the sentences are shown in this study. Detected in nounal-verbs, adjective-verbs and adverbial-verbs the scanned text forms functions in both subordinate and basic sentences (subject, object, complement, etc.) and focused on this verbal forms togetherness with other suffixes. Also, verbals classified as what their time clause functions. The study consist of three main parts. Each chapter is divided into subheadings which shows verbals with propositions, possessives, case suffixes, tenses and their all functions. Sample sentences containing gerunds scanned texts have been translated into todays Turkish. Before the thesis and analysis; the study applied basic methods, the materials used in the study, the findings detailed information about giving Chagatai literature period, examined artifacts and informations about Alī Šīr Nevāyī took place in this work. In the study, verbal and gerundial forms used in particular to examine the old Turkic and Chagatai period and to be able to provide detailed information about attachments which made in Turkey and the world have benefited from extensive study of grammar. In our study, we have benefited from Zuhall Ölmez's unpublished doctoral thesis about Maḥbūbu'l-Ḳulūb and F. Sema Barutçu Özönder's work about Muḥākimetü'l-Lugateyn. With the result of detailed researches and analysis during the Chagatai period, verbal's and gerund's different tasks and functions have been introduced in this work.

Key words: Chagatai, Verbals, Gerunds, Alī Šīr Nevāyī, Maḥbūbu'l-Ḳulūb, Muḥākimetü'l-Lugateyn

ÖNSÖZ

Alī Şīr Nevāyī'nin Maḥbūbu'l-Ḳulūb ve Muḥākimetü'l-Luġateyn Adlı Eserlerinde Fiilimsiler, başlığını taşıyan bu çalışmada, Çağatay Türkçesinin klasik döneminin dil özelliklerini yansıtan iki eser, fiilimsiler yönünden ele alınmıştır. Eski Türkçede ve Çağataycada fiilimsiler hakkında genel bilgilerin verildiği "Giriş" bölümüyle başlayan çalışma, metin taraması sonucu elde edilen fiilimsileri, ek yapılarını ve metin çevirilerini içeren cümlelerin ayrı ayrı incelendiği bölümlerle devam eder. Bu çalışmada, Çağatay döneminde Sıfat-Fiil, İsim-Fiil, Zarf-Fiil yapıları işlevleriyle beraber incelenmiştir. Arapça-Farsça kelimelerin yoğun olarak kullanıldığı, hikmetli sözlerle çeşitli hikayelerin anlatıldığı Maḥbūbu'l-Ḳulūb adlı eserde fiilimsi yapılarını açıkça ortaya koyabilmek için, kısıtlı bir zaman içinde eserin çevirisi yapılmaya çalışılmıştır. Metin taraması yoluyla elde edilen fiilimsi örnekleri, metinde kullanıldığı yönleriyle açıklanmış, fiilimsi ekleriyle ilgili çeşitli tespit ve saptamalar yapılmıştır.

Çalışmalarımnda her zaman bana destek olan yardımlarını esirgemeyen sevgili hocam Prof. Dr. Zuhâl Ölmöz'e en içten teşekkürlerimi sunmayı bir borç biliyorum. Hayatımın her anında yanımda olan değerli aileme de sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum.

Nermin Değer

İstanbul; Mayıs, 2014

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
ÖZ	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1
1.1.Çağatayca Edebî Dili	3
1.2.Alî Şîr Nevâyî	3
1.3.Maḥbûbu'l-Ḳulûb (MK)	4
1.4.Muḥâkimetü'l-Luġateyn (ML)	4
1.5.Fiilimsiler.....	5
2. SIFAT-FİİLLER.....	9
2.1.-Ir/-Ar, -(y)Ir.....	12
2.1.1. -r+üçün Şeklinde Kullanımı.....	14
2.1.2. -Ur+GA Yapısı	14
2.1.3. -Ur+dA Yapısı.....	17
2.1.4. -Ur+I Yapısı.....	18
2.1.5. -Ur+dIn Yapısı	18
2.1.6. "-DIġI zaman" Anlamında Kullanımı.....	19
2.2.-ğuci/-güci, -ğuçı, -güçi, -kuci/küci, -kuçı, -küçi.....	20
2.2.1. Fail İsmi ile Sıfatlaşmış Özne Görevinde Kullanımı.....	21
2.2.2. Bildirme İşlevinde Kullanımı.....	24
2.2.3. Durum Ekleriyle Kullanımı.....	26
2.3.-ğAn.....	28
2.3.1. Özne İşlevinde Kullanımı.....	30
2.3.2. -GAn+nIn Yapısı	37
2.3.3. -GAn+I Yapısı.....	38
2.3.4. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı.....	40
2.3.5. Nesne Durumunda Kullanımı.....	42
2.3.6. -GAn+İsim Yapısı.....	42
2.3.7. -GAn+dIn Yapısı	49
2.3.8. -GAn+KA Yapısı.....	52
2.3.9. -GAn+nI ve 3. Tekil İyelik+n Yapısı	54
2.3.10. Fiil+GAn+Kişi Adılı Yapısı.....	56
2.3.11. -GAn+dA.....	57
2.3.12. -GAn+çA Yapısı: Eşitlik Durumu	57
2.3.13. -GAn+bile: Edat Yapısı.....	58
2.4.-mİş Sıfat-fiil Eki.....	60
2.5.-ğu/-gü, -ku/-kü; -ġuluk, -gülık, -kuluk/-külük.....	61

3. İSİM-FİİLLER	63
3.1.- <i>mAk</i>	63
3.1.1. Cümlelerin Öznesi Olarak Kullanımı.....	65
3.1.2. Cümlelerin Yüklemleri Olarak Bildirme İşlevinde Kullanımı....	73
3.1.3. <i>Bile</i> Edatıyla Birlikte Kullanımı.....	81
3.1.4. - <i>MAK+IArI</i> , - <i>MAK+I</i> Yapısı.....	84
3.1.5. - <i>MAK+nIy</i> Yapısı	86
3.1.6. - <i>MAK+dIn</i> Yapısı	86
3.1.7. - <i>MAK+KA</i> Yapısı	87
3.1.8. <i>Üçün</i> Edatıyla Kullanımı.....	89
3.1.9. Nesne Görevinde Kullanımı.....	89
3.1.10. - <i>MAK+kerek</i> Yapısı.....	90
3.1.11. - <i>MAK+dA</i> Yapısı	92
3.1.12. - <i>MAK+nI</i> Yapısı	92
4. ZARF-FİİLLER	94
4.1.-(<i>X</i>) <i>p/-uban</i> , - <i>üben</i>	96
4.1.1. Tarz Zarfı Görevinde Kullanımı.....	98
4.1.2. Geniş Zaman Çekiminde Kullanımı.....	103
4.1.3. Zaman Zarfı İşlevinde Kullanımı.....	106
4.1.4. "Ve" Anlamında ya da Bağlama İşlevinde Kullanımı.....	107
4.1.5. Geniş Zaman Çekimi: Fiil+p (dur/tur; durur/turur)+ kişi adılı..	112
4.1.6. -(<i>x</i>) <i>p</i> 'ın Olumsuzluğu: - <i>mAy</i>	114
4.2.- <i>ğalı</i> , - <i>geli</i>	115
4.3.- <i>ğAnçA</i> , - <i>ğIncA</i>	117
4.4.- <i>madın /-medin</i> , - <i>matın/-metin</i> , - <i>mayın/-meyin</i>	120
4.5.- <i>gaç</i> , - <i>geç</i>	121
5. SONUÇ	123
KAYNAKÇA	124
ÖZGEÇMİŞ	127

KISALTMALAR

age	: adı geçen eser
bkz.	: bakınız
bs.	: baskı
c.	: cilt
ağ.	: Çağatayca
ev.	: Çeviren
ET	: Eski Türkçe
haz.	: hazırlayan
İÜEF	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi
krş.	: karşılaştırtınız
MK	: Mağbbu’l-Klb
ML	: Muğakimet’l-Luğateyn
s.	: sayfa
sa.	: sayı
T.	: Türkçe
TDK	: Türk Dil Kurumu
Uyg.	: Uygurca
yay.	: yayımlayan

1.GİRİŞ

Alī Şīr Nevāyī'nin Maḥbūbu'l-Ḳulūb ve Muḥākimetü'l-Luġateyn Adlı Eserlerinde Fiilimsiler adını taşıyan bu tez, klasik Çağatay dönemi edebî dilinin en yetkin zamanının dil özelliklerini yansıtan iki önemli eser üzerinden Çağatay dönemi fiilimsilerini ortaya koymak ve incelemek için yazılmıştır.

İslâmî Orta Asya dilinin araştırılması, günümüzden çok eski dönemlerde yazılmış eserlerin incelenmesi ve Türkçenin gelişim evrelerinin gözler önüne serilmesi, şimdiye kadar yapılan çalışmaların yanı sıra üzerinde çok çalışma gerektiren önemli konulardır. İncelediğimiz iki eser, kendi diline çok büyük ilgi duyan ve Çağatay dilinin edebî bir yazı dili haline gelmesine eserleriyle büyük katkı sağlayan Alī Şīr Nevāyī'ye aittir.

Çağatay dönemine baktığımızda Arapça ve Farsçanın yanında Türkçenin de ifade gücünün yoğun olarak aktarılması, dilin etkili bir şekilde yazıya dökülebilmesi için, bir anlatım gücü olarak fiilimsilerden yararlanılmıştır. Bu dönemde fiilimsiler, uzun ve karmaşık cümleleri birbirine bağlamak, cümlede zaman kavramını ifade etmek, nesneleri geçici hareket vasıflarıyla karşılayarak cümleyi ifade etmek, durum ve fiil ilişkisini kurarak soyut hareket veya iş ifadesi olmak gibi çok önemli özellik ve görevler taşırlar.

Klasik Çağataycanın en zirve edebî dil özelliklerini yansıtan Alī Şīr Nevāyī'nin eserlerine baktığımızda, anlatımın sıklıkla fiilimsiler aracılığıyla sağlandığını görürüz. Kimi zaman uzun cümleleri bağlamak için, kimi zaman bir hareket durumunu ifade etmek için çeşitli hallerde karşımıza çıkan fiilimsiler, bazı eklerin bir araya gelmesiyle cümlede birleşik yapılar ve tasviri fiiller oluştururlar. İncelediğimiz *Maḥbūbu'l-Ḳulūb* ve *Muḥākimetü'l-Luġateyn* adlı eserlerde çok çeşitli fiilimsi eklerinin kullanıldığı söylenebilir. Çalışmamızda sıfat-fiil, isim-fiil ve zarf-fiil başlıkları altında, metin taramaları sonucu elde edilen fiilimsi örnekleri incelenmiş ve incelediğimiz eserlerdeki örneklere dayanarak Çağatay dönemi fiilimsi yapıları hakkında farklı yeni bilgiler verilmiştir.

Yaptığımız çalışmada ilk olarak Zuhâl Ölmaz'in *Maḥbūbu'l-Ḳulūb* üzerine yaptığı yayınlanmamış doktora tezi ve Sema Barutçu Özönder'in *Muḥākimetü'l-Luḡateyn* üzerine yaptığı geniş kapsamlı metin incelemesi üzerinde çalıştık. *Maḥbūbu'l-Ḳulūb* ve *Muḥākimetü'l-Luḡateyn*'de bulunan bütün fiilimsi eklerini içeren cümleleri metin taramaları sonucu tespit ederek listeledik. Elde ettiğimiz Çağatay dönemi fiilimsilerini içeren cümleleri günümüz Türkçesine çevirdik. Özellikle *Maḥbūbu'l-Ḳulūb* hikmetli sözlerin anlatıldığı, Arapça ve Farsça kelimelerin sıklıkla kullanıldığı ve döneminin sanatlı, yüksek edebî dilini yansıtan bir eserdir. Böylece anlaşılması zor bir metin üzerinde inceleme yapmak durumunda kaldık. Çeviri yaparken, fiilimsilerin cümleye kattığı asıl anlamı yakalamaya ve metne sadık kalarak, olabildiğince az yorumla, bire bir çeviri yapmaya çalıştık. Anlamanın net olmadığı durumlarda, parantez içinde, anlamı güçlendirici ek ifadeler ve yorumlar kullandık. Asıl amacımız, metni tam olarak çevirmek ve anlamlandırmak olmadığı için sadece fiilimsi içeren cümlelerin çevirisini yaptık. Amacımız, incelediğimiz eserlerdeki fiilimsileri ve işlevlerini ortaya koyarak Çağatay Türkçesinin dil bilgisine ve dolayısıyla da Türk Dili çalışmalarına katkıda bulunabilmektir.

Üç ana bölümde incelediğimiz fiilimsileri, *Sıfat-Fiil*, *İsim-Fiil* ve *Zarf-Fiil* başlıkları altında toplayarak daha ayrıntılı ve işlevsel açıklamaların yapıldığı çeşitli alt başlıklara ayırdık. Çoğu zaman isimlerin yerini tutan ve hareket ismi yapan fiilimsilerin Çağatay Türkçesi edebî dilinde hangi işlev ve şekillerde kullanıldığını ortaya çıkardık. Fiilimsilerin cümle içerisinde bir ismin yerini tutarak ismi nitelemesi, zaman bildirmesi, hareket ve durum isimleri yapması, zarf görevinde kullanılması gibi durumların dışında, farklı zamansal anlamlar taşıyarak fiil çekimine girebildiklerini ve yan cümlelerin yüklemi konumunda olduklarını tespit ettik. Fiilimsileri tasnif ederken, isimlere gelen bütün eklerin isim-fiil ve sıfat-fiillerle birleşerek kullanıldığını gördük. Söz konusu fiilimsilerin çıkma, bulunma, eşitlik, yönelme, belirtme ve ilgi durumu gibi durum ekleri ve iyelik ekleriyle birlikte kullanılmasının yanında, *bile* ve *üçün* gibi edatlarla bir araya gelerek çeşitli anlam örüntüleri kurduklarını da tespit ettik. Bu kullanımların dışında, incelediğimiz eserlerde fiilimsiler cümlede; özne, tümleç (belirtili, belirtisiz nesne, dolaylı tümleç, zarf tümleci) görevlerinde ve *-dlr* bildirme ekiyle birlikte cümlelerin yüklemi işlevinde kullanıldıklarını gördük.

1.1. Çağatay Edebî Dili

Çağatay dili tabiriyle, Orta Asya İslâmî Türk edebî dilinin gelişmesindeki üçüncü safha kastedilir. Karahanlı, Harezmi ve Altın-Ordu yazı dillerinin devamı olarak Timurlular devrinde şekillenen Çağatayca, özellikle Nevâyî'nin eserlerinde klasik şeklini almıştır. Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'ın adından gelen Çağatay Türkçesinin başlangıç ve gelişim evreleri hakkında Türkologlarca farklı görüşler ileri sürülmüştür. Fakat bu görüşler içerisinde en çok kabul gören görüş, Macar Türkolog János Eckmann'a aittir. Eckmann, Çağatayca'yı şu dönemlere ayırmıştır.

1. Klasik öncesi devir, (15. yüzyılın başlarından Nevâyî'nin ilk divanını verdiği 1465 yılına kadar). Başlıca temsilcileri Sekkâkî, Lûtfî, Yusuf Emîrî, Ataî, Haydar Harezmî, Seyyid Ahmet Mirza, Gedâî, Yakînî, Ahmedî.
2. Klasik Dönem (1465-1600). Nevâyî, Hüseyin-i Baykara, Hâmidî, Muhammed Salih, Şeybanî, Ubeydî, Babur.(1465-1600)
3. Klasik Sonrası Dönem (1600-1921). Başlıca temsilcisi Ebulgazî Bahadır Han¹.

1.2. Alî Şîr Nevâyî

Klasik Çağatay edebiyatının en önemli temsilcisi, Çağatay edebiyatına damgasını vuran Alî Şîr Nevâyî'dir. Alî Şîr Nevâyî, 1441'de Herat'ta dünyaya gelmiştir, Uygur Türklerindendir. Henüz çocuk yaşta edebiyata ilgi duyan ve şiirler yazan Alî Şîr Nevâyî'nin divan, mesnevi, tezkire, tarih türlerinde yazdığı eserlerin dışında; musikî, aruz, dil ve dünya görüşü gibi konulardan oluşan yirmi dokuz eseri vardır. Kendi diline büyük bir ilgi duyan Nevâyî, Türkçenin diğer dillerden üstün olduğunu eserleriyle göstermeye çalışmıştır. Böylece, kendisinden sonraki yeni neslin de Türkçe yazmasını teşvik etmiş, Çağatay dilini yüksek bir edebî dil seviyesine ulaştırmıştır. Çok sayıda eser veren Nevâyî'nin neredeyse bütün eserleri incelenmiş, ve üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

¹ Çağatay Türkçesiyle ilgili daha geniş bilgi için bk. János Eckmann, **Chagatay Manual**, (Bloomington: Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, 1966),s. 1-10., Zühal Ölmez, Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar. **Türkiye Araştırmaları Literatur Dergisi**. c.5, s.9: 173-220, 2007.

Divanları: (Hazā'inü'l-meānī): Garāibü's-sıgar, Nevādirüş-şebāb, Bedāyi'ül-vasat, Fevāidü'l-kiber, Farsça Divanı

Hamsesi: Hayretü'l-ebrār, Ferhad u Şirin, Leylî vü Mecnûn, Seb'a-i Seyyāre, Sedd-i İskenderî

Tezkireleri: Mecālisü'n-nefāis, Nesāyimü'l-mahabbe min şemāyîmi'l-fütüvve

Dil ve Edebiyat Eserleri: Risāle-i mu'amma, Mizānü'l-evzān, Muḥākimetü'l-Luġateyn

Dinî ve Ahlakî Eserleri: Münācāt, Çihil Hadis, Nazmü'l-Cevāhir, Lisānü't-Tayr, Sirācü'l-müslimîn, Maḥbūbu'l-Ḳulūb

Tarihî Eserleri: Tarih-i enbiyā vü hükemā, Tarih-i mülük-i acem, Zübdetü'd-tevārih

Biyografik Eserleri: Halat-ı Seyyid Hasan-ı Erdeşir, Hamsetü'l-mütehayyirin, Halat-ı Pehlevan Muhammed

Belgeler: Vakfiyye, Münşeât

1.3. Maḥbūbu'l-Ḳulūb (MK)

Maḥbūbu'l-Ḳulūb, Çaġatay edebiyatının en önemli şahsiyeti Alî Şîr Nevāyî'nin son eseridir. 1500-1501 yılları arasında yazılmıştır. Didaktik bir eser olan MK; içerdiği düşündürücü ve öğüt verici hikmetli sözlerle ahlakî, eğitici ve öğretici bir özellik taşır. Eser üç bölümden oluşur. Birinci bölümde Nevāyî, toplumdaki hemen hemen tüm meslek gruplarına mensup kişilerin ruh yapıları hakkındaki görüşlerini dile getirir. İkinci bölümde, dinî-tasavvufî konular hakimdir ve bu kısımda iyi ve kötü huylar hakkında bilgiler verilir. Üçüncü bölümde ise "tenbih" başlıkları altında çeşitli konularda öğütler verilmiştir. Eserin tespit edilen yirmi altı nüshası vardır. Eser, Zühal Ölmez tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır².

1.4. Muḥākimetü'l-Luġateyn (ML)

Türkçenin de Farsça kadar yetkin bir edebiyat dili olduğunu, hatta yer yer Farsçadan üstünlüğünü ortaya koymak amacıyla kaleme aldığı ML'in yazılış tarihi 1499'dur. İki dil arasında karşılaştırma yapan eserde, özellikle, Türkçenin sözcük

² Zühal Ölmez, *Maḥbūbu'l-Ḳulūb*(İnceleme-Metin-Sözlük). Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara, 1993.

dağarcığı yönünden Farsçaya göre ne kadar üstün olduğu vurgulanmıştır. Bu iddia aynı zamanda Nevāyî'nin dil şuurunu da ortaya koymaktadır. Eserinde ayrıca Türkçe dururken Farsça şiirler yazan genç şairleri de eleştirmiştir. 19. yüzyıldan beri dikkati çeken bu eser üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Farklı içeriklerde yapılan bu çalışmalardan metnin tamamının ortaya konularak yapıldığı ilk çalışma, Sema Barutçu Özönder'in yüksek lisans tezidir.³

1.5. Fiilimsiler

Fiillerin isim, sıfat ya da zarf şekilleri olarak kabul edilen ve hareket kavramı taşıyabilen fiilimsiler, Türkçenin en eski yazılı kaynaklarından günümüze çeşitli dil evrelerinden geçerek cümle içinde sıfat-fiil, isim-fiil ve zarf-fiil görevlerinde kullanılmıştır. Fiilimsi kavramıyla cümlede kalıcı olmayan isimler kastedilir. Fiilimsiler hareket kavramı taşırlar ve fiil soylu kök ve gövdelerden türetilirler. Bu yönleriyle fiillere benzerler. Aynı zamanda cümle içinde isim, sıfat, zarf gibi kullanılabilmeleri nedeniyle de isimlere benzerler. Türkçede fiilimsiler, genel olarak, bağlaç kullanmadan, anlatımın akışını ve anlam ifadesini kurmak için yan cümleler, birleşik ve girişik cümleler kurmayı sağlarlar.

Fiilimsilerle ilgili çeşitli dilbilgisi kitaplarında, Türkologlarca yapılmış olan açıklamalar ve verilen bilgiler ışığında fiilimsilerin işlev ve özelliklerini ayrıntılarıyla inceleyebiliriz.

Tahsin Banguoğlu, fiilimsileri *yatık fiiller* ifadesi ile karşılar. Fiilin isimleşmiş şekilleri sayılan *yatık fiillerin* fiil kişi ekleri almadıklarını fakat isim olarak iyelik eki aldıklarını söyler. Fiilimsilerin tamamlanmamış bir yargıya yüklem olduklarını, bu nedenle de *bitmemiş fiil* adını buradan aldıklarını belirtir. Dilde isim, sıfat ve zarf işleyişinde görülen fiilimsileri diğer fiil üremelerinden ayıran vasfında onların sözdizimindeki bu özel işleyişlerinin olmasına, yani tamam olmasa da bir yargıya yüklem olabilmelerine bağlar. Banguoğlu, fiilimsilerin hepsinin olumsuz ve edilen görünüşlerini almakla diğer fiil üremelerinden ayrıldıklarını belirtir. Fiil karakterleri sebebiyle fiilimsilerin dilimizde zamana veya tarza bağlı fiil çekimi kiplerine temel olma özelliğine sahip olduğunu belirtir. Banguoğlu, özellikle sıfat-fiillerin zaman kipleri yarattığını söyler. Sıfat-fiillere fiil kişi ekleri getirilerek başlıca

³ Sema Barutçu Özönder, *Ali Şir Nevāyî Muḥakemetü'l-Lügateyn İki Dilin Muhakemesi*, Ankara: TDK, 1996.

bildirme kiplerini kurmuş olacağımızı ekler ve *bil-miş-im, bil-ir-sin, bil-ecek-siniz* örneklerini verir. Bu şekilde fiilimsilerin çekimli fiil haline geldiğini ifade eder. Ancak, fiilimsilerin kişi ve zaman anlamı taşımalarının onları çekimli fiil sınıfına sokmadığını belirtir. Çünkü fiilimsilerin iyelik zamirleriyle birlikte isim çekimine girdiklerini, tamamlanmış bir yargı ifade etmediklerini söyler. Bu şekilde fiilimsilerin işlev ve amaçlarını açıklayan Banguoğlu, *yatık fiil* olarak karşıladığı fiilimsileri üçe ayırır. *İsim-fiiller* (verbe substantivé) fiilin ad şekilleri, *sıfat-fiiller* (participe) fiilin sıfat şekilleri, *zarf-fiiller* (gérondif) fiilin zarf şekilleri olarak analiz eder.⁴

Nesrin Bayraktar, genel olarak üçe ayrılan fiilimsileri isim, sıfat ve zarf gibi isim soylu sözcüklerin görev ve özelliklerini taşıdığını belirtir. Fiilimsilerin, çoğu zaman bağlaç kullanmadan, anlatımı bölmeden yan cümle, böylelikle birleşik ve girişik cümleler kurmayı sağladığını söyler. Bunun da daha çok sıfat-fiil ve zarf-fiillerle sağlandığını ekler. İsim-fiillerin ve sıfat-fiillerin isim tamlamalarında yer alabilmeleri gibi, isimlere yaklaşan yönlerinin de olduğunu ifade eder. İsimleşmiş sıfat-fiillerin, isimler gibi isim tamlamalarında kullanılabildiklerini bildirir. Bayraktar'a göre fiilimsi eki ile kurulmuş sözcükler, cümlede fiil özelliği göstermezler. İsim-fiil eki almış sözcükler bir ismin üstlenebileceği her türlü görevi yapabilirler. İsim-fiiller cümlede özne, tümleç ve ek-fiil yardımıyla yüklem olabilirler; ayrıca isim tamlamalarında tamlayan ya da tamlanan olabilirler. Bayraktar, sıfat-fiil eki almış sözcüklerin cümlede sıfat gibi kullanılabileceğini, adlaşarak isim gibi kullanılabileceğini, bağlaçlara ihtiyaç kalmadan yan cümleler kurarak birleşik cümleler oluşturma görevini üstlendiklerini söyler. Ayrıca sıfat-fiillerin adlaşmamış biçimiyle öznenin, nesnenin ya da tümlecin niteliğini belirttiklerini vurgular. Zarf-fiillerin cümlede zarf tümleci yapma görevinde kullanıldıklarını, yan cümle kurarak birleşik cümle oluşturabildiklerini, yardımcı fiiller ve ek fiil yardımıyla yüklem olarak da kullanılabildiklerini söyler. Zarf-fiillerin cümlede, ana cümlede ya da yan cümlede yüklemine belirticisi durumunda kullanıldığını ekler. *{-(yIp)}* ekiyle kurulan zarf-fiillerin cümlede bağlaç gibi görev yaptıklarından söz eder. Zarf-fiillerin bir diğer önemli görevinin de yardımcı fiillerin önüne gelerek tezlik, yeterlilik, sürerlilik ve yaklaşma anlamı veren kurallı birleşik fiiller yaptıklarını ifade eder.⁵

⁴ Tahsin Banguoğlu, **Türkçenin Grameri**, (Ankara: TDK, 2007), 419.

⁵ Nesrin Bayraktar, **Türkçede Fiilimsiler**, (Ankara: TDK, 2004), 6.

János Eckmann'a göre, isimlerin tüm özelliklerini taşıyan fiilimsiler, isimler gibi çoğul, iyelik ve durum eklerini alırlar. Cümle içinde özne, nesne olarak ya da sıfat işlevinde, zarf yapma işlevinde kullanılabilirler. Fiilimsiler cümlelerin yüklemi konumunda da olabilirler. Ayrıca fiilimsiler, olumlu ve olumsuz şekillere sahip olmaları, zaman belirtebilmeleri, özne nesne ve zarf bağlantıları kurabilmeleri dolayısıyla da fiillere benzerler.⁶

Kemal Eraslan, fiilimsileri *fiilin özel şekilleri* olarak tanımlar ve üçe ayırır. Soyut hareket veya iş ifadesi olan fiiller: *fiil isimleri*, nesneleri geçici hareket vasıflarıyla karşılayan vasıf ismi ifadede *sıfat fiiller* ve hareket hali ifadesi olan fiil şekiller: *zarf-fiiller*.⁷

Bodrogligeti; var olan fiillerin oldukça önemli bir çoğunluğunu fiilimsilerin oluşturduğunu söyler. Fiilimsilerin, fiillerin bazı işlevsel ve zamansal özelliklerini taşımasına rağmen, tam olarak fiil olmadıklarını ifade eder.⁸

Yukarıda sadece birkaçı üzerinde durduğumuz yayınlar (bunlardan ikisi, Eraslan ve Bayraktar'ın çalışması Eski Türkçeden itibaren Türkçenin tarihî dönemlerindeki fiilimsileri inceler) dışında her Türkçe dil bilgisi kitabında *Fiilimsiler* konusu işlenmiş ancak hiç birinde ayrıntılı bilgi verilmemiştir.

Farklı bir bakış açısıyla eylemsilerin incelendiği *Türkiye Türkçesinde Eylemsi* adlı çalışma bu konuda son yıllarda yapılmış ayrıntılı bir çalışmadır⁹. İşlevsel yaklaşımla dile nasıl bakılması gerektiğini tartışan Yılmaz, “bu çalışmada bileşiminde eylemsi kelime şekli veya kelime şekilleri bulunan söylev göstergeleri dizilerinin, yani *öbeklerin* dil içi karşılığı, *yapılar* (*yapı modelleri*) kabul edilmektedir. Münferit eylemsi kelime şekilleri veya bünyesinde eylemsi kelime şekilleri bulunan öbekler, herhangi bir yapı ögesi (geleneksel terimle “tümce ögesi”) olarak işlev görebilir” bilgisini vererek eylemsilerle oluşturulmuş yapıları birer cümle ögesi olarak değerlendirdiğini belirtir¹⁰.

Görüldüğü üzere fiilimsiler, dile anlatım gücü ve zenginlik katan, yan cümle kurabilen, bağlaçların yerine geçebilen dilbilgisel unsurlardır. Fiilimsiler, fiillerden türemelerine rağmen fiillerin tüm özelliklerini göstermezler. İsme gelen bütün eklerle birlikte olumsuzluk ve çatı eklerini alabilirler fakat fiil çekimine girmedikleri için

⁶ János Eckmann, **Chagatay Manual**, (Bloomington: Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, 1966), 133.

⁷ Kemal Eraslan, **Eski Uygur Türkçesi Grameri**, (Ankara: TDK, 2012), 356.

⁸ Andreas J. E. Bodrogligeti, **A Grammar of Chagatay**, (Lincom Europa, 2001), 255.

⁹ Özlem Deniz Yılmaz, **Türkiye Türkçesinde Eylemsi**, Ankara, TDK 2009.

¹⁰ Özlem Deniz Yılmaz, **age**, 38.

fiillerden ayrılırlar. Fiilimsiler bağlaç kullanmadan anlatımı bölmeden yan cümle, böylelikle birleşik ve girişik cümleler kurmayı sağlarlar. İsim-fiiller ve sıfat-fiillerin isim tamlamalarında yer almaları, isimlere yaklaşan özelliklerinin olduğunu gösterir.

Zarf-fiiller cümlede, ana cümlenin ya da yan cümlenin yüklemine belirticisi durumunda kullanılırlar. *Zarf-fiiller* yardımcı fiillerin önüne gelerek tezlik, yeterlilik, sürerlilik ve yaklaşma anlamı veren kurallı birleşik fiiller yaparlar.

İsim-fiiller, isimlerin yüklendiği bütün görevleri yapabilirler. Tamlama oluşturabilir; cümle içinde özne, nesne ya da tümleç görevinde kullanılabilirler. İsim-fiiller aynı zamanda ek-fiil yardımıyla cümlenin yüklemi olabilirler.

Sıfat-fiiller, ismin yerini tutarak öznenin, nesnenin ya da tümlecin niteliğini belirtirler. İsimleşerek isim gibi kullanılabilirler. *Sıfat-fiiller*, isimler gibi durum ekleri alabilirler.

2. SIFAT-FİİLLER

Dil bilgisi kaynaklarında yaygın olarak *sıfat-fiil* terimi kullanılmasına rağmen, bu fiilimsi çeşidini ifadede *ortaç*, *partisip* gibi terimlerin kullanıldığı da görülür. Bir dil bilgisi ögesi olarak bakıldığında fiilimsiler, özellikle sıfat fiiller, çeşitli ekler yoluyla kelime ya da kelime gruplarıyla birleşerek isim ve fiil ögelerinin dışında cümlede farklı görevler üstlenirler. Sıfat-fiiller hakkında dilbilgisi kaynaklarında çeşitli tanımlamalar yapıldığı görülür. Çalışmamızda incelediğimiz Çağatay dönemi fiilimsi örneklerine geçmeden önce, sıfat-fiiller ve ekleri hakkında yapılmış tanımlara ve gösterilen özelliklere kısaca değineceğiz.

Tahsin Banguoğlu'na göre *sıfat-fiil*, fiilin zamana bağlı olarak kavramını sıfatlaştıran bir şeklidir. Sıfat-fiillerin zaman anlatımı taşımaları yönünden ad-fiillerden ayrıldıklarını söyler.¹¹

Tahir Nihat Gencan, *Dilbilgisi* adlı eserinde sıfat fiillerin, varlıkları niteledikleri ya da belirttikleri için sıfat; özne, nesne, tümleç olarak yan önerme kurdukları için de eylem gibi sayılan sözcükler olarak ifade eder. Hem sıfat, hem eylem olan bu sözcükler için *ortaç* ifadesini kullanır. Ortaçların, *-en*, *-(A)r*, *-ecek*, *-miş*, *-dik*, *-medik* gibi türlü eklerle eylem tabanlarından türediklerini söyler.¹²

Jean Deny, sıfat fiillerden bazen ortaç bazen de sıfat-fiilimsi gibi kullanılan –*dık*'lı ve *-acak*'lı çekimsiz fiiller olarak söz eder. Sıfat-fiillerin çoğunun, aynı zamanda fiile ait gövdeler olarak da kullanıldıklarını belirtir."¹³

Zeynep Korkmaz; sıfat-fiillerin, sıfat gibi kullanılan fiil şekilleri olduğunu söyler. Sıfat-fiillerin, fiil olma özellikleri dolayısıyla, kendilerinde var olan hareket ve zaman kavramlarını ad oldukları sığata aktararak varlıkları ve nesneleri hareket ve zaman gösterme özellikleri ile geçici olarak vasıflandırdıklarını belirtir. Sıfatların ad soylu sözcükler olmaları nedeniyle, sıfat-fiillerin aynı zamanda adlar ile de ortaklaştıklarını söyler. Sıfat-fiillerin başlıca özelliklerini açıklar. Bunların birer fiil

¹¹ Banguoğlu, *age*, 422.

¹² Tahir Nejat Gencan, *Dilbilgisi* (Ankara: TDK, 1972), 346.

¹³ Jean Deny, *Türk Dil Bilgisi*, çev. Ali Ulvi Elöve (Kabalıcı Yayınları, 2012), 408-409.

şekli olduklarını, yapılarında hareket ve zaman kavramı bulunduğunu, geçici birer hareket adı kurduklarını, sıfat ve ad gibi kullanıldıklarını ve ad çekimi ekleriyle çekime girebildiklerini, bu niteliklerinin bir sonucu olarak da hem adlaşma hem de fiilleşme niteliklerine sahip olduklarını belirtir.¹⁴

János Eckmann sıfat-fiilleri, isim özelliği taşıyan fiil şekilleri olarak tanımlar. Bunlar, isimler gibi çokluk, iyelik ve hal ekleri ile çekim edatlarını alabilirler; özne, nesne, sıfat, zarf niteleyicisi ve bir cümlede fiilin isim unsuru olarak kullanılabilirler. Diğer taraftan, bunlar zamanı belirlemede, özne, nesne veya zarf niteleyicisi elde etmede, olumlu ve olumsuz şekilleriyle fiillerin yerini alırlar.¹⁵

Çağatay Türkçesinde ise sıfat-fiillerin isim fonksiyonunda kullanıldıkları da görülür. Bodrogligetti, *A Grammar of the Chagatay*'da Çağatay dilinde sıfat-fiillerin tamamen sınırlandırıldığını savunur. Tıpkı sıfatların sıklıkla isim olarak kullanılması gibi, ikinci bir öge olmaksızın, sıfat-fiillerin, isimlerin hemen hemen tüm fonksiyonlarını taşıdığını söyler. Hatta sıfat-fiillerin isim olarak kullanıldıklarında bile fiil olma özelliklerini aynen devam ettirdiklerini belirtir.¹⁶

Kemal Eraslan, *Eski Türkçede İsim Fiiller* adlı eserinde isim-fiillerin zaman ve hareket gibi fiilin iki esas ifadesini taşıdığını söyler. Sıfat-fiillerin zaman ifadesinin onları çekimli fiillere, hareket ifadesinin de onları zarf-fiillere yaklaştırdığını söyler. İsim-fiiller gibi kapsayıcı bir dilbilgisel terim ile fiilimsileri ifade eden Eraslan, isim-fiillerin isimler gibi kullanıldığını, isimler gibi hal, iyelik ve çokluk eki aldıklarını ve edatlara bağlanabildiklerini açıklar.¹⁷

Nesrin Bayraktar, sıfat-fiillerin isimler gibi fiillerden türediğini belirtir. Sıfat-fiil eklerinin hem zaman işlevlerinin hem de isim yapma özelliklerinin olduğunu söyleyerek bu özellikleri dolayısıyla sıfat-fiillerin diğer fiilimsi eklerinden ayrıldığını ifade eder.¹⁸

Sıfat-fiillerle ilgili olarak yapılmış tüm dilbilgisel çalışmaların ve görüşlerin dışında, Özlem Deniz Yılmaz, geleneksel sıfat-fiil tanımlamalarına karşı çıkan ve farklı açılardan bakan ifadeler kullanmıştır. Geleneksel dilbilgisi çalışmalarından

¹⁴ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)* (Ankara: TDK, 2003), 909.

¹⁵ János Eckmann, *Chagatay Manual*, Bloomington: Indiana University Publications Uralic and Altaic Series, 1966, 133.

¹⁶ Bodrogligetti, *age*, 278.

¹⁷ Kemal Eraslan, *Eski Türkçede İsim-fiiller*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No:2731, (Doçentlik Tezi), 7.

¹⁸ Bayraktar, *age*, 44.

farklı olarak sıfat-fiilleri "isimsi-sıfatsı ve ortaç" kavramıyla karşılayan Yılmaz, bunların sıfat-fiillerden daha farklı kavramlar olduğunu ifade eder. Ortaçların, daha önce eylemi yalnızca nitelik imgesinde gösterdiğini ve faillik anlamı katan fiil şekilleri olarak yorumlandığını belirtir. Fakat bunlardan farklı olarak isimsi-sıfatsı şekillerin isimsi kullanım ve sıfatsı kullanım olarak iki söz dizimsel anlamının daha olduğunu söyler. Yılmaz, *-Dİk*, *-(y)EcEk*, ve *-(y)Esi* şekillerinin ortaç olarak değerlendirilemeyeceğini, bunların geleneksel yaklaşımdaki gibi "ortaç" olarak ele alınmasının ortaçları görmezlikten gelmek olacağını belirtir. *-mİş*, *(y)En*, *-(E/İr)*, *-mEz* ekleriyle oluşan yapıları "ortaç" kavramıyla karşılayan Yılmaz, *-Dİk*, *-(y)EcEk*, ve *-(y)Esi* şekillerinin ise fiilin isimsi-sıfatsı şekilleri olduğunu belirtir. Ona göre ortaç, fiil gövdesince iletilen eylemi geçici olarak nitelik imgesinde temsil eden fiil ad şeklidir.¹⁹

Sıfat-fiilleri geleneksel yaklaşımla inceleyen çalışmaların konuyu biçimci anlayışla ele aldıklarını belirten Erkman-Akerson-Ozil; Jean Deny, Muharrem Ergin, Tahir Nejat Gencan ve Tahsin Banguoğlu'nun kitaplarını ele alarak bu çalışmaları değerlendirirler²⁰. Sıfat-fiilleri geleneksel yaklaşımla inceleyen başka çalışmaları da inceleyen yazarlar, bu çalışmalarda "ortaçlı" kuruluşların kendi öğelerine sahip yan cümle olarak görülmeyp yalnızca sıfat işlevi gören birimler olarak ele alınmasını eleştirirler. Söz konusu kaynaklarda sıfat-fiillerin sözdizimsel kullanımlarıyla ilgili bilgiler verildiğini vurgulayan yazarlar, özellikle Deny ve Gencan'ın sınırlı olsa da sıfat-fiil eklerinin sözdizimsel açıklamalarına yer verdiğini belirtirler. Özel olarak sıfat-fiillerin, (bizce genel olarak da fiilimsilerle oluşturulan bütün yapıların) yan tümce kurma özelliğine sahip olduğunu vurgulayan yazarlar konuyu yapısalcı ve işlevci yaklaşımları değerlendirerek ele alırlar²¹.

Tam tersi görüşü savunan Özlem Deniz Yılmaz ise, fiilimsilerin yan tümce kurma özelliğine sahip olmadıkları görüşünü savunur. Fiilimsi kelime şekli olan *gelmen*, *çalıştığınızı*, *koşarak* vb. söylev göstergelerinin dil karşılığını sözdiziminde değil, şekilde aramak gerektiğini vurgular. Ona göre, *sizin geleceğinizi biliyordum*, *sizin geleceğiniz gün ben gideceğim* anlatımlarında *sizin geleceğinizi* ve *sizin geleceğiniz gün* unsurları *yan cümle* değil, *genişletilmiş bileşenler*dir.

¹⁹ Özlem Deniz Yılmaz, **Türkiye Türkçesinde Eylemsi**, (Ankara: TDK, 2009), 82.

²⁰ Fatma Erkman-Akerson, Şeyda Ozil, **Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler**, İstanbul, Simurg, 1998. S. 25-26

²¹ Fatma Erkman-Akerson, Şeyda Ozil, **age**, s. 28-37.

Kaynaklarda verilen bilgilerden ve farklı yaklaşımlardan yola çıkarak incelememizde kullandığımız örnekleri de göz önünde bulundurarak kimi sıfat-fiillerin belli yapılarda sıfat işlevinde kullanıldıkları gibi isme gelen çekim eklerini de (yönelme, bulunma, ayrılma ve iyelik ekleri gibi) alabildiklerini söyleyebiliriz. Sıfat-fiillerle kurulan cümlelerde bu yapıların temel cümlelerin yan cümlesi oldukları görüşü bizce doğrudur. Bu tür cümlelerde iki ya da daha fazla hareket ve yargı bulunabilir. Çekimli fiil şekilleri olmasalar da yan cümle kuran bu yapılar, derin yapıda var olan bir başka cümle ya da cümlelerin birbirine bağlanmasını sağlamaktadırlar.

2.1. *-(I)r / -Ar, -(y)Ir*

Eski Türkçeden bu yana kullanılan sıfat-fiil ekidir. Olumsuzu *-mAz, -mAs* eki ile yapılır. Yaygın olarak kullanılan bu ek ‘geniş zaman sıfat-fiil eki’ olarak adlandırılır. Öncelikli olarak, bu ekin kullanılış biçimi hakkında dilbilgisi kaynaklarında verilen bilgilere bir göz atmak gerekir.

Nesrin Bayraktar, *Türkçede Fiilimsiler* adlı eserinde, bu ekin sıfat fiillerin önüne gelerek nitelediği isimlerin düşmesiyle oluşan isimler yaptığını, düşen isimlerin aldığı ekleri de aldığını söyler. Bunun dışında bu ekle yapılmış birçok kalıcı isim de olduğunu belirtir. Çalışmada ayrıca *-r, -Ar, -Ur* fiilimsi eklerinin kalıcı isim yapma görevinde Harezmi Türkçesinden itibaren kullanıldığı belirtilmiş ve ekin tarihi seyir içerisinde ne şekilde kullanıldığı örneklerle gösterilmiştir.²²

T. Banguoğlu, bu ekin geniş zaman sıfat fiil eki olarak Eski Türkçeden beri *-ür* ve daha az sayıda belli tabanlara gelen *-er* olarak kullanıldığını, bunların bir yandan da kullanışlı adlar ve sıfatlar yarattıklarını söyler.²³

Kemal Eraslan, ekin Türkçenin yaygın isim-fiil eklerinden olduğunu söyler. Eski Türkçede daha ziyade *-r, -ur/-ür* şekillerinin sıklıkla kullanıldığını, Eski Türkçeden sonra da *-ur/-ür* kullanılıştan düşünce *-r* yanında *-ar/-er* ekinin yaygınlaştığını ifade eder. Bu eklerin de Eski Türkçeden beri şekil ve zaman eki durumuna geçip geniş zaman fiil çekimini kurduklarını belirtir.²⁴

²² Bayraktar, *age*, 118.

²³ Banguoğlu, *age*, 259.

²⁴ Kemal Eraslan, *Eski Türkçede İsim-Fiiller*, (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 2731, 1980), 29.

Zeynep Korkmaz, bu sıfat-fiilin daha çok süreklilik bildiren bir geniş zaman belirttiğini söyler. Ekin *-r*'li biçiminin ünlü ile biten geçişli ve geçişsiz fiil kök ve gövdelerine, *-Ar* ve *-Ir/-Ur*'lu biçimi ise ünsüzle biten fiil kök ve gövdelerine geldiğini söyler. Ona göre, hangi fiil kök ve gövdelerinin *-Ar*, hangilerinin *-Ir/-Ur* aldığı konusunda kesin bir kural koymak mümkün değildir. *-Ar* eki genellikle geniş-düz ve yuvarlak ünlülü kök ve gövdelerden sonra gelebildiği gibi, bazen dar, düz ve yuvarlak ünlülü kök ve gövdelerden sonra da gelebilmektedir.²⁵

Özlem Deniz Yılmaz, bu sıfat-fiil ekinin sürekli uzun bir zaman müddetince, defalarca gerçekleşen ya da zaman dışı olarak düşünülen eylemi nitelik imgesinde temsil eden ve edenlik anlam birimciliğine sahip olan fiil ad şekli olduğunu ve bu niteliğin nesneye özgü, daimi, ayrılmaz bir nitelik olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur.²⁶

Bodrogligeti, *A Grammar of Chagatay* adlı eserinde, *-r* ekinin ve türevlerinin fiilimsiler içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu belirtir. Ayrıca bu ekin hareket isimleri yaptığını ve çoğu zaman iyelik ve hal ekleriyle birlikte kullanıldığını ifade eder.²⁷ 'Action Nouns' olarak adı geçen bu fiilimsi türü sıklıkla bulunma, yönelme-çıkma ve belirtme durum ekleriyle birlikte kullanılır.²⁸

János Eckmann ise, *Chagatay Manual* adlı eserinde, bu sıfat-fiil ekinin, *-r*, *-ar/-er*, *-ur/-ür* ekleri ile kurulduğunu söyler. Tek heceli fiil kök ve gövdelerinin, *-ar/-er* nadiren *-ur/-ür*, birden fazla heceli kök ve gövdelerinin, *-ur/-ür* eklerini aldıklarını belirtir.²⁹

Ekin Doğu Türkçesinde sıfat ve isime gelen ekleri alarak isim olarak kullanıldığı örnekler, Brockelmann tarafından ayrıntılı olarak verilmiştir³⁰.

Görüldüğü gibi, dilbilgisi kaynaklarında ekin yapısı ve işlevleri hakkında çeşitli görüşler bildirilmiştir. Bu görüşlere bakarak bu ekin ve türevlerinin Türkçede eskiden beri işlek olarak kullanıldığını söyleyebiliriz. Çağatay dönemine baktığımızda, incelediğimiz eserlerde ekin yalın halde ya da çıkma, bulunma,

²⁵ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, (Ankara: TDK), 950.

²⁶ Yılmaz, *age*, 86.

²⁷ Andreas J. E. Bodrogligeti, *A grammar of Chagatay*, (Lincom Europa, 2001), 254.

²⁸ Bodrogligeti, *age*, 254, *-r* eki ile yapılan fiilimsilerin büyük bir kısmı hareket isimleridir. Yalın halde çok nadir görülür. Çoğunlukla aitlik, durum ekleri ya da her ikisini birden alırlar. *-r* ile yapılan hareket isimleri çok sıklıkla bulunma, yönelme, belirtme gibi yalın olmayan durumlarda kullanılır.

²⁹ Eckmann, *age*, 138.

³⁰ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, Leiden 1954, s. 233-236

yönelme, belirtme durum ekleriyle beraber kullanıldığı görülür. Bu ek, eylemin hareket adını yapar. İncelediğimiz eserlerde ekin kalıcı ad yapması ve sıfat olarak kullanımıyla ilgili örnekler yoktur. Ekin durum ekleri, iyelik ekleri ve *üçün* edatıyla kullanılan örnekleri tespit edilmiştir. Türkiye Türkçesinde daha çok sıfat olarak kullanımıyla yer alan yapıyı Özlem Deniz Yılmaz “sıfatsı-İsimsi” şekillerin dışında tutarak “ortaç” olarak değerlendirmiştir³¹. Bu yaklaşıma göre incelediğimiz eserlerdeki durumu değerlendirecek olursak bu yapıyı da sıfatsı-İsimsi biçim olarak kabul edebiliriz.

2.1.1. –*r+üçün* Şeklinde Kullanımı

Bu sıfat-fiil eki, *üçün* edatıyla birlikte kullanılarak sebep bildirmiştir. –(U)r, -Ar, sıfat-fiilin bu şekilde kullanımı Çağatayca dilbilgisi kaynaklarında yer almamıştır.

• *Yā vāris saypar üçün yıgınğayğa hādise kōzğar üçün kōzğangay. (P1-25a, 12)* "Ya mirasçının harcaması için toplanacak, ya da olay çıkarmak için kazanacak."

2.1.2. –Ur+GA Yapısı

İncelediğimiz eserlerde bu sıfat-fiil eki, yönelme durum ekiyle bir araya gelerek yan cümlelerin tümlecisi işlevinde kullanılmıştır. Bu sıfat-fiilin aşağıdaki örnek cümlelerde fiili yönelme durum ekini alabilecek duruma getirerek temel cümlelerin dolaylı tümlecini oluşturmasının yanı sıra -mak için anlamında da kullanıldığını görmekteyiz. Ayrıca bir örnekte de cümleye -dığı zaman anlamı katmıştır. Kısaca bu yapı cümleye *sebep, amaç, yönelme* anlamları katar.

• *Kahhārlığı şarsarı uçururğa sābit ü seyyār nesterenniñ saçılğan yafragları, cebbārlığı kuyunu savururğa dehr-i gaddār ve beytü’l-ḥüzniñ tōkülgen tofragları (P1- 2a, 6/7/8)* " (Allahın)kahharlığı, kahrediciliğinin fırtınası, uçurmaya sabitlenmiş ve seyreden yaban gülünün yaprakları (gibidir). Zorbalığının fırtınası savurmak yönünden zalim dünya ve hüznün evinin dökülen yaprakları (gibidir).

³¹ Özlem Deniz Yılmaz, *age*, 86.

• *Mülk bāğın ma'mūr **ķulurķa** ebr-i sīr-āb mülk ehli közin **yaruturķa** mihr-i cihān-tāb. (P1-7a, 6/7)* "Mülk bağını inşa etmede su dolu bulut gibidir, mülk ehlinin gözünü parlatmada dünyayı aydınlatan güneş gibidir."

• *Yalğan hükm **yētkürürige** ba'is tama'-ı şūm, örtük pervāne **yētkürürige** sebeb hırş-ı mezmūm. (P1-8a, 10/11)* "Yalan hüküm ulaştırmaya sebep olan şey uğursuz açgözlülüktür, örtük kelebeğin ışığa ulaşmasına sebep olan şey yerilmiş hırsır."

• *'Adüvv eşikige **barurķa** mukarrer bolķay (P1-31a, 5)* "Düşman eşiğine vardığı zaman sağlam olmuştur."

• *Bu tāyifedin eger ķarı dādek dūr ki **yasanurķa** rāğıbdur ve eger arpa yēalmas eşekdür ki nakşīn efsār u culķa tālibdür. (P1-33b, 7/8)* "Bu topluluktan yaşlı kadın süslenmeye meraklıdır ve arpa yemeyen eşek nakışlı yular ve örtüye sahiptir."

• *Öz mübārek elgi bile ēkin **suvarurķa** bēl urar ērdi. (P1-45a, 5)* "Kendi mübarek eli ile ekini sulamak için toprağı belliyordu."

• *Yēl dēk her eşikdin **ķirerge** 'ārları yok (P1-73a, 10)* "Rüzgar gibi her kapıdan girmek için utanmaları yoktur."

• *Biri olki 'ilm **örģenürģe** renc tarttı ve 'amel ķılmadı bir ol ki māl **yıķarķa** emgek çekti ve şarf ķılurın bilmedi. (P1-77a, 2/3/4)* "Biri ilim öğrenmek için zahmet çeken ve amel kılmayıp, birisi de mal biriktirmek için uğraşan ve harcamayı bilmeyendir."

• *Egerçi 'ışk-ka takva ehlini rüsvā **ķilurda** bulardın ferāğdur, velķin ol otnı yaruturģa ney demi yel ü meydin yağdur. (P1-22b, 1/2/3)* "Her ne kadar takva ehlini aşka rezil-rüsva etmek için bunlardan vazgeçmiş olsa da, o ateşini parlatmaya yarayan şey neyin nefesinin rüzgarı ve meyin yağdır."

• *Sālikniñ eṭvārıģa endām bērgüçi sefer ve köñülniñ her sarı hevā **ķilurģa** ārām bērgüçi sefer. (P1-98b, 13)* "Tarıkata girmiş müritlerin tavırlarına şekil veren seferdir ve gönlün her şeye heves etmesine huzur veren seferdir."³²

• *Eger şunķar dek başında zerdüzluķ tomağadın tāc emestür, şükr kıl ki közüñ yaruķ dünyānı **körerģe** muhtāc emestür. (P1-109a, 12)* "Eğer şahin gibi başında sırmalı tacın olmasa (da) şükür et ki gözünde aydınlık dünyayı görmek için kimseye muhtaç değilsin."

• *Her meşakķat ki sende yoķtur sēn dekke bar, ol saņa ni'metidür şükr ayturģa sezāvār. (P1-109b, 3/4)* "Sende olmayıp senin gibilerde olan her zorluk, senin için şükretmen gereken bir nimettir."

• *Andak ki bar lafzı ki bir ma'nāsı mevcüdlüğdur ve bir ma'nāsı emrdür, **barurģa** ve bir ma'nāsı yükdür ve bir ma'nāsı semerdür. (ML P280b-19)* "Şöyle ki, bar sözü: Bir anlamı "var, mevcudiyet", bir anlamı "varmak fiilinin emri", bir anlamı "yük", bir anlamı "meyve" dir."

• *Tegirmendin öyünģe un kēltürür anı **bişürürģe** yazıdın otun kēltürür. (P1-84b, 11/12)* "Değirmenden evine un getirir, onu pişirmek için ovoidan odun getirir."

³² Sefer: Yolculuk, mesafe katetmek, ilmi hareket ve inkışaf, kötü huyları terk ederek iyi huylar edinmek için harekete geçmek, nefis menziline Hak ve hakikat hedefine doğru yolculuk yapmak, kalbin Hakka teveccühü, yönelmesi. (Bk.: Necmüddin Kübra, **Tasavvufi Hayat**, Haz. Mustafa Kara, (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1980), 189.

- *Beyt*

'El 'aybını ayturğa birev kim uzatur til

Öz 'aybını fāş eylegeli til uzatur bil (P1-90a, 4/5) "Birisi insanların ayıbını söylemek için dil uzatırsa (aslında) kendi ayıbını ortaya çıkarmak için konuşmuş olur."

- *Misvāki tama' tişin itürürge sūhān sāne-dādıda rīş-ḥand āleti nihān. (P1-34b,13/ 35a,1)* "Misvaki tamah dişini keskinleştirmek, bilemek için eğedir, taraklığında bıyık altından gülme aleti gizlidir."

2.1.3. –*Ur+dA* Yapısı

İncelediğimiz eserlerde bu sıfat-fiil eki, bulunma durum eki ile birleşerek bazen cümleye zaman anlamı katmıştır. –*iken*, –*dığında*, –*dığı zaman* gibi anlamlarının yanında yan cümlelerin nesnesi ve dolaylı tümleci olarak kullanıldığı tespit edilmiştir.

- *Yalğan barıda çın dēmegi muḥāl, rişvet alurda özge ḥayāl (P1-8a, 13)* "Yalan varken doğru söylemek mümkün değildir, rüşvet almak varken de bundan başkası hayaldir."

- *Bular cümlesi çiyānlar, ḥalāyık-ka yētkürürde ziyānlar (P1-10a, 11/12)* "Bunların hepsi insanlara ziyan ulaştırmada çıyan(dır)lar."

- *Alurda ketānnı böz dēp, satarda böz vasfida ketāndın artuḵ söz dēp.* "Keten alırken bez der, satarken bezi keten daha iyi anlatır."

- *İş kılurda hem-dem ü hem-ḳadem, diḥḳān alarnı sürerde andaḳ ki ādem. (P1-27a, 11)* "İş yaparken arkadaş, çiftçi onları sürerken (başka bir) insan gibi."

• *Ve teñri düşmeni anı körmes ve bilmes, amma töhmet bile fāş **kıurda** taķsīr kıılmas. (P1-94a, 12/13) "Ve Tanrı düşmanı olan kimseler onu görmez ve bilmezler. Fakat suçlayarak (sırları) açığa çıkarmada kusursuzdurlar."*

• *Ādemīniñ yahşırağı oldur kim pārsā vü pāk bolğay ve Haķ sözün **ayturda** bī-vehm ü bāk bolğay. (P1-99b, 9/10) "İnsanların en güzeli, temiz ve dinine bağılı olanlarla Allah sözünü söylerken korkusuz olanlardır."*

• *Dād-hāh **sorarda** soruğ küni vehmi köñlige gālib. (P1-17a, 13)"Adalet ararken kıyamet gününün korkusu gönlüne üstün geliyordu."*

2.1.4. –Ur+I Yapısı

Çağataycanın dil özelliklerini yansıtan MK adlı eserde bu sıfat-fiil eki iyelik eki ile birleşerek oluşturduğu anlamsal yapı, aşağıdaki örnekte tespit edilmiştir. Burada anlamsal olarak geleceğe gönderme yapılmıştır.

• *‘Ömrniñ bu kün tañlalığı mefshūm ėmes, belki bu kün akşāmğaça nē **boluri** ma’lūm ėmes. (P1-81b, 4/5) "Ömrün bu günü ve yarını belli değildir, belki bugün akşama kadar ne olacağı belli değildir"*

2.1.5. –Ur+dIn Yapısı

Bu kullanımın görüldüğü örneklerde ekin geçtiğı kelime, cümleinin dolaylı tümlecini oluşturur. Ekin ayrılma durumuyla kullanıldığı örnekler Çağatayca dilbilgisi çalışmalarında yer almaz.

• *Biri yüz bolurdın başıda sevdā bözi kettān bolurdın köñlide temennā (P1-25a, 1) "Birin yüz olmasının sevdası başında, bezinin keten olmasının isteğı gönlünde."*

• *Takdīsi ėl vasf **ėterdin** mu’arrā. (P1-1b, 4/5) "Onun (Allahın) takdisi, kutsallığı da başkalarının vasıflandırmasından arınmıştır."*

• *Eger varak yüz karalığıdın uyat ve kalem kara tillik **bolurdın** hicāb bolmasa aña münāsib harīfler mestūr ve aña muvāfıķ ‘āşıķlar mezkūr bolğay. (P1-31b, 11/12)*"Eğer varak yüz karalığından, kalem kara dilli olduğundan utanmasa, ona uygun dostlar satırlara dökülecek ve ona uygun aşıklar anılacak."

• *‘Amelğā hem i’timād **ķılurdın** kēç, anıñ fażl u keremi bolmasa ‘ilm ü ‘amel hīç. (P1-81b, 10/11)* "Yapılan işe güvenmekten vazgeç. Onun iyilik ve cömertliği olmasa, ilim ve amel için yaptıkları boşunadır."

• *Bī-fāyide sözni köp aytma, fāyidelig sözni köp **ēşitürdin** kaytma. (P1-103b, 8/9)* "Faydasız sözü çok söyleme, faydalı sözü de çok işitmekten geri kalma."

• *Rubā’ī*

*Ėl ‘ayb **tapardın** anı ķılma ma’ yūb*

Her kim okusa naşibi ētkil maţlūb (P1-110a, 9/10)

"İnsanların ayıp bulmasıyla onu ayıplama, her kim istese talebini nasip et (arzusunu yerine getir)."

2.1.6. –**DIĞI zaman** Anlamında Kullanımı

Örnekte görüldüğü üzere bu sıfat-fiil eki, çağ “zaman” kelimesiyle birlikte kullanılarak cümleye zaman anlamı katar ve zarf tümleci görevinde kullanılır.

• *Mesnevī*

*Teveccüh birle hindū sa’y **ēter** çağ*

Tüşürür kök yığaçdın tāze yaфраğ

Keşf eylep teveccüh beyzāsığa

Yarar köz birle basmay kāsesiğa (P1-52a, 10)

"Hintli, teveccühle çalıştığı zaman yeşil ağaçtan taze yaprak düşürür. Faydalı göz ile kafatasına basmayıp teveccüh beyazlığını keşf etti."

2.2. -ğuci/-güci, -ğuçı, -güçi -kuçı/-küçi, -kuci, -küci

Türkiye Türkçesinde -IcI / -UcU şeklinde devam eden ek, cümlede fiili gerçekleştiren kişiyi gösterir. Bu ekle kurulan isim-fiiller genellikle sıfat olarak kullanılırlar.

T. Banguoğlu ise ekin cümleye sıfat ve zamir karakteri verdiğini söyler; -ici sıfat-fiilleri süreklilik, alışkanlık, tabiat ve meslek halinde kılıcı anlamı taşırlar: *üzücü haber, yeyici adam, yırtıcı hayvan, gezici öğretmen* gibi. Bunlar taşıdıkları anlam gereği olarak hemen daima etkin ve olumlu görünüştedirler. -ici sıfat fiilleri – en sıfat fiilleri gibi iyelik eki almaksızın yüklemi oldukları iç cümleye sıfat ve zamir karakteri verirler. *Aliyi koruyucu bir ifade vermiş. İsyanı kışkırtıcı ele geçmedi. Peşin alıcıyı tercih ederiz* gibi.³³

Zeynep Korkmaz, bu ekin oluşturduğu şekillerin kalıcı sıfat ve adlara dönüşmeye çok elverişli olduğunu söyler ve şunları ekler; daha eski bir -gUçı birleşik (-gu fiilden fiil yapma eki/ +çı addan ad yapma eki) ses erime ve değişimleriyle oluşan -IcI/-UcU eki, getirildiği fiile, "bir hareketi alışkanlık halinde yapma" veya "yapan" vasfı yükleyen sıfat fiiller türetir genellikle bir özne adı (fail adı nomen agentis) niteliğindedir. Üzerindeki süreklilik bildirme özelliği de daha çok şimdiki ve gelecek zamanı kapsar. -IcI/ -UcU ekiyle kurulan sıfat-fiiller, adlar veya ad tamlamaları önünde geçici sıfat görevi yüklenmiştir. Sıfat fiilin eklendiği adla birlikte oluşturduğu sıfat tamlaması, fiiller olan bağlantısına göre özne, nesne, yer tamlayıcısı, zarf ve yüklem görevi yapar.³⁴

Kemal Eraslan, -ğuci/ -güci, -kuçı/-küçi ekli fiilimsi yapılarının isim olarak kullanıldıklarında şahıs ifadesi taşıdıklarından *fail ismi* anlamını verdiklerini söyler. Bu ekle kurulan isim-fiiller de büyük ölçüde sıfat olarak kullanılırlar. -ğuci/güçi, -kuci/-küçi ekli sıfat-fiiller *bol-* yardımcı fiiliyle birleşik fiil meydana getirip isim oluştururlar. -er yardımcı fiiliyle yüklem ismi olarak kullanılırlar.³⁵

³³ Banguoğlu, *age*, 425.

³⁴ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, (Ankara: TDK, 2003), 963.

³⁵ Eraslan, *age*, 382-383.

Çağataycaya baktığımızda ekin sıklıkla kullanıldığı görülür. Bodrogligetti, Çağatay gramerinde –*gucı/güçi* sıfat fiilleri hakkında şu açıklamayı yapar: "Bu ek öznenin yaptığı işin kalıcı adını oluşturur. Öznenin karakteristik özelliğini, manevi niteliğini gösterir." Ayrıca Bodrogligetti şu örneği verir: *Gazak berdi maña ağız lebidin, dem urdı içgüçiler meşrebidin. Tileseñ eygü atıñ mengü kalğay, ayakdan tüşben elin tutkuçı bol.*³⁶

Eckmann ise bu sıfat-fiil ekine, kitabının *verbal noun* kısmında yer verir. –*guçı*, –*güçi* sıfat-fiil ekinin –*gu*, –*gü* eklerinden türediğini belirtir ve şu örnekleri verir; –*guçı*, –*güçi*, –*kuçı*, –*küçi* (özne ismi) *alıp satkuçı* 'alıp satıcı, tüccar' *Maħb. 47:14, kişver açkuçı* 'ülke açıcı, fatih'³⁷

Maħbūbu'l-Kulūb adlı eserde de ekin fazlaca kullanıldığı görülür. Genellikle *ēşitküçi*, *alğıuçı*, *dēgüçi*, *aytkuçı* gibi örneklerde görüldüğü üzere fiile gelerek hareketi, işi yapan özneyi ifade ederler.

2.2.1. Fail İsmi ile Sıfatlaşmış Özne Görevinde Kullanımı

Çağataycada –*GUCI* sıfat-fiil eki işi yapan kişiyi, özneyi ifade eder. Kimi zaman çoğul ekleri ile kullanıldığı, kimi zaman da sıfat tamlamaları oluşturduğu görülür.

- *Nilüfer yüzige şebnem saçkuçı hem ol, ve şebnem suydın nilüfer-zār belki gülistān-ı irem açkuçı hem ol. (P1-1b, 7/8)* "Nilüfer yüzüne şebnem saçan da odur, şebnem suyundan belki nilüfer bahçesine irem bağını açan da odur."

- *Ümīd ol-kim çün okuğuçılar diqqat u i'tibār közi bile nazar şalgaylar. Bitigüçige hem bir du'ā bile behre yetkürgeyler. (P1-5b, 10/11/12)* "Ümidim okuyucuların saygı ve dikkatle bakması, yazana da dua ederek faydalı olmalarıdır."

- *Zehr bērip bīmār öltürgüçi tabīblık bularğa naşīb, zūr bile öltürgüçi yaḥşılar bularğa köre türk tabīb (P1-10a, 9/10)* "Zehir vererek hastaları öldüren

³⁶ Bodrogligetti, *age*, 260.

³⁷ Eckmann, *age*, 136.

tabiplik bunlara nasip (olmuştur), zorla öldürücü güzeller de bunlara göre yetkin bir doktor gibidir."

- *Şahğa tā devlet yètkürgüçi teşri, hem alğuçı hem bèrgüçi teşri. (P1-12a, 6/7)* "Tanrı şaha devleti lutfedendir, (O), hem alıcı hem (de) verici olandır."

- *Eger haşt şūreti nā-hoştur ma'nī hayli oğuğuçı andın müşevveşdür. (P1-19a, 7/8)* "Eğer yazının şekli hoş değilse mana ehli ve okuyucuların (bile) ondan (kafaları) karışır."

- *İmāmet kılğuçı öz kırā'atını şiftesidür ve öz namāzını firiftesi. (P1-20a, 8/9)* "İmamet kılıcı kişi, kendi kıratının düşkünüdür ve kendi namazının aldatılmışıdır."

- *Eger hüsni-i savt bularğa yārdur eşitküçi şāhib-i cāl bolsa işi düşvārdur. (P1-21a, 10/11)* "Eğer sesinin güzelliği bunların hoşuna gidiyorsa, (bu sesi) işitenler (kötü niyetli), tuzak kuran kimseler (olsa bile) işleri zordur."

- *Nezāyir-hān bile sürgüçi makāl, destyār bile yırlağuçı kavvāl. (P1-24a, 6)* "(O), nazireler okuyan ile birlikte söz yazandır, geveze ile birlikte şarkı söylemeye yardımcı olandır."

- *Aña sūd ve alğuçığa noşşān māl, iki cānibdin yalğan ant içküçi dellāl. (P1-25b, 10)* "Ona kazanç ve alıcıya eksik maldır, iki taraftan yalan söz söyleyen, yemin eden satış işine aracı olandır"

● *Rūzī yētkürgüçi* *Haknı bilipdürler ve anı yēdürgüçi.* (P1-42b, 6/7/8) "Rızık veren ve o rızık yedirenin Hak olduğunu bilirler."

● *Otīdur nāmūs öyin köydürgüçi, yēlīdür 'izzet hırmenin savurguçi ve vaķār şem'in öçürgüçi.* (P1-44b, 3/4) "(O), namus evini yakıcı ateştir; izzet harmanını savuran, (yanan) ağırbaşlılık mumunu söndüren bir rüzgardır."

● *Ėşitküçi* 'ayn-ı rızādın öz şānın unutmağay ve gāyet-i ta'zīmdin oñ közin ol hıdmet üçün ilgeri tutmağay. (P1-54b, 4/5)"İşiten (kişi) gözünün rızası için kendi adını unutmaz ve saygı göstermekten sağ gözünü hizmet için ileri tutmaz."

● *Sā'ikādur 'aql u dīn-i hırmenin köydürgüçi ve şarşāridur alarnıñ külin kökke savurguçi.* (P1-55a, 13) "Akıl ve din harmanını tutuşturan yıldırımdır ve onların külünü göğe savuran fırtınadır."

● *Yalgannı çın dēk aytkuçi sūhān-ver, kümüşni altun bile rūkeş kılguçi zerger. Yalğan efsānelerde uyku kēltürgüçi, yalğançı uyku tekellüm sürgüçi.* (P1-80b, 5/6/7) "Yalanı doğruymuş gibi söyleyen söz ustası, (tıpkı) gümüşü altın ile karıştıran kuyumcu gibidir. Yalan efsanelerde uyku getiren, yalancı uykuda sayıklayandır."

● *Nazm*

Kim sözni tērip aytkuçi ağızığa bergey

Mālik anı dūzah otunıñ dūdığa tergey (P1-81a, 11/12)

"Kim söz derleyip dedikoducuların ağızına verirse (laf çıkarırsa), mülk sahibi (Allah) onu cehennem ateşinin dumanına atar."

• *Yalğançı unutkuçı ve te'emmül ü ihtiyāt yolıdın kenāre tutkuçı. (P1-83b, 10/11/12)* "Yalancı (söylediği yalanı) unutan, etraflıca düşünme ve ihtiyat yolundan kenara tutunandır."

• *İşte aşukmak yaş oğlanlar işidür şabr bile iş kılguçı tecribeliğ uluğ yaşlığ kişidür. (P1-88a, 2/3)* "İşte acele etmek, genç oğlanların işidir. Sabırla iş yapan (ise) tecrübeli, ulu, yaşlı kişidir."

• *Yamanrak içküçi anga mağlūbraḳ, her nēçe yamanlığı zāhir bolsa anıng ḳaşıda maḥbūbraḳ. (P1-88b, 5/6)* "Kötü içkici ona daha çok yenilir, her ne kadar kötülüğü ortaya çıksa da onun önünde daha çok sevilir."

• *Köp dēgüçi köp yēgüçi, tamug törige aşukup kētküçi. (P1-88b, 13)* "Çok konuşan, çok yiyen çabucak cehennemin dibine gidenlerdir."

• *Müridni maḳşūdğa yētkürgüçi ḥaḳdur ve vāsıta pīr ü sālīkni maṭlūbḳa ḳoşuldurḡuçı hem ḥaḳdur. (P1-97b, 10/11)* "Müridi isteğine ulaştıran Allah'tır; pirin de salikin de isteğine koşmalarını sağlayan yine Haktır."

• *Isıḡ savuḡdın cānıḡa intibāh bērgüçi ol, açıḡ çüçükdin köngülñi āḡāh kılguçı ol. (P1-99a, 1/2)* "Soğuk, sıcağa karşı vücuda uyanıklık veren O'dur. Acı ve tatlı (şeylerden) gönülü haberdar eden O'dur."

2.2.2. Bildirme İşlevinde Kullanımı

Bu ek, incelediğimiz eserlerde ek fiil olarak ya da yalın halde kullanılarak cümlelerin yüklemine oluştururlar. Aşağıda tespit ettiğimiz şekillerde fiilin durum halini ifade ederler.

• *Şahğa dünyāda çın söz **dêgüçi** ve anıñ ahireti gamını **yêgüçi**. (P1-7b, 11/12)* "(O), şaha dünyada doğru söz söyleyen ve onun ahretinin üzüntüsünü çekendir."

• *Bu zālimler mülkni berbād **bêrgüçidürler** ve mülk ehli yığışturğanların **têrgüçidürler**. (P1-10a, 6/7)* "Bu zalimler ülkeyi perişan edenlerdir ve mal-mülk biriktirenleri (bir araya) toplayandırırlar."

• *Evkâf buzıñın **tüzgüçi** ve zirā'at kesretide sa'y **körgüzgüçi**. (P1-11a, 4/5)* "Vakıfların bozukluğunu düzeltici, ziraatin çokluğu (için) gayret göstericidir."

• *Ordu bāzārı özin yasağlıkka **katkuçı**, onğay hem almay ağır **satkuçı**. (P1-13b, 1)* "Ordu pazarı, kendini yasaya katandır. Hafif olsa da pahalı satandır."

• *Bir direm üçün yüz haqnı nā-hağ **êtküçi** ve az kerem üçün köplānı ne'am **êtküçi**. (P1-15b, 5/6)* "Bir akçe için yüz tane hakkı haksız edici ve azıcık kerem için çoğuna onay vericidir (tamam diyendir)"

• *Ol tığ bile ve bu zehr bile **kılguçı** bī-dād. (P1-16b, 13)* "O kılıç ile, bu (da) zehir ile zulüm edendir."

• *Ammā tevsen etfāl tab'ını cefā bile ram **kılguçı** ve nā-hem vār şıgar tavırğa siyāset bile endām **bêrgüçi** (P1-19b, 10/11)* " Söz geçirilemeyen çocukların huylarını cefa ile itaat ettirici ve uygunsuz tavırları olan küçüklerin davranışlarına ceza ile düzen vericidir."

• *Tëve kıumalağın satarda kıandı **dëğüçi** ma'rekesidağı mu'tekidleri anı satkıun alıp **yëğüçi**. (P1-23b, 3/4)* "Deve yuvarlağını satarken şekerden yapılmış diyen, savaş meydanındaki dini bütün (insanlar), onu satın alıp yiyenlerdir."

• *Semendîdür kâmil-hırâm amma menzilğa **yëtkürgüçi** ve buhtîdür sâkîl-kâm lîkin me'men-ğa **tüşürgüçi**. (P1-46a, 3/4)* "Salına salına giden ama sonunda menzile ulaşan çevik attır, yavaş hareket eden ama korunaklı yere götüren bir devedir."

• *Muḥālîf nefsler şarşarı uçurmakdın **asrağıuçi** ve münāfık bü'l-hevesler herzesi tüind-bādı savurmaktın **sahlağıuçi**. (P1-72b, 13)* "Muhaliif nefisler fırtına koparmaktan koruyucu, ikiyüzlü heves düşkünlerinin saçma sözlerinin kasırgasının savurmasından koruyucu."

• *Sefer mehcûrlarnı maṭlûbiğa **yëtkürgüçi** ve maḥrûmlarnı murād öyige **kivürgüçi** ve ḥâmlarnı **bişürgüçi** ve ta'amlarnı **sinürgüçi** 'âlem ğarayibidin behre **yëtkürgüçi** ve âferîniş ğarâyibiğa ıttılâ' **bërgüçi**. (P1-98b, 8/9/10)* "Sefer edenleri isteklerine (gidecekleri yere) ulaştıran ve mahrum olanları murat evine sokan ve ham olanları pişiren, yemeklerini hazmettiren, alemin gariplerine pay ulaştıran ve bütün mahluk alemini haberdar eden O'dur."

2.2.3. Durum Ekleriyle Kullanımı

Bu sıfat-fiil eki, incelediğimiz eserlerde durum ekleri ile sıklıkla kullanılmıştır. Aşağıda görülen örneklerde yönelme, belirtme ve ilgi durumu ekleri ile birlikte kullanımları görülmektedir. Bu durumda temel cümleinin dolaylı tümlece olarak da görev görür.

• *Çın dër elge cân ḫatarı, ḫayrga delâlet **kılğıuçiğa** ölüm zārārı. (P1-9b, 1/2)* "Doğru söyleyen can tehlikesi, hayıra delalet edene de ölüm zararır."

• *Hoş-nüvis kâtib sözge ārāyiş bérür ve sözlegüçige āsāyiş yètkürür. (P1-19a, 5/6) "İyi yazan katip, söze süs verir ve anlatıcıya huzur bahşeder."*

• *Ol ki körgüzgey mülāyim terāne ve nağam, eger eşitküçini hayātı nağdi aña fedā bolsa nê gam (P1-21b, 4/5) "O, yumuşak huylu nağme ve ezgiler gösterecektir. (Bunları) duyanın hayatının sermayesi ona feda olsa ne gamdır! (gam yoktur)"*

• *Aytkuçı ve çalgıuçı zārhlğ ve inelmek bile alğuçı tā buyurguçıda şile ve in ‘am bar, alar mülāzimdurlar ve hızmekār. (P1-22b, 9/10) "Söyleyen ve çalgıcılık yapan (için) alıcı ve (iş) buyurucu (kimseler için) nimet ve iyilikler vardır, onlar bu işe gönüllü hizmet eden hizmetkarlardır."*

• *Deryādın öterge kēmeni sebep dēseñ tabanı nem bolmay ötküçilerge nê sözüng bar ve beyābān kat‘ eterge merkebni vāsıta gümān kılsañ tayy-ı arz bile barguçılar allıda merkebge nê i‘tibār. (P1-42a, 3/4/5) "Denizden geçmede gemi araçtır desen, tabanı nem olmaz geçenlere ne sözün var ? Çöl kat etmede eşeğin vasıta olacağından şüpheleniyorsan, toprağın üstünden gidenler için merkebin ne önemi var ?"*

• *Qāni‘ dervīşniñ kuruğ nāni tāmī‘ şāh-nıñ Hıṭāyī hvānıdın hūbrağdur ve fāriğ-i fakr-endīşniñ yavğan umacı alğuçınıñ nebātī güllācıdın merğüb-rağ(dur). (P1-44a, 2/3) "Kanaatkar olan dervişin kuru ekmeği tamahkar şahın Çin sofrasından daha iyidir ve fakirlik endişesinden vazgeçmiş kişinin yavan umaç çorbası nebat şekerli güllaçtan daha çok rağbet edilendir"*

• *Êşitmek elni tola kıılır ve aytmaq hālī ve eşitküçi ve aytkuçınıñ budur hālī.(P1-63a, 1) "Dinlemek insanı doldurur, donatır. Konuşmak boş hale getirir. Dinleyen ve konuşanın durumu budur."*

• *Hüsn ü melâhatın idrāk kılğuçığa hem köngül ve 'ışk otı yalınığa ya kılğuçığa hem köñül. (P1-79a, 4/5) "Güzelliğinin hoşluğunu idrak eden de gönüldaştır, aşk ateşinin aleviyle yanan da gönüldaştır."*

• *Söz tērgüçiniñ eger kiçigi eger uluğı bil-ki érürler tamuğ otınıñ tutruğı. (P1-81a, 10/11) "Dedikodu yapanın küçüğü de büyüğü de bilin ki cehennem ateşini tutuşturandır."*

• *Yalğançı kişi émes ve yalğan aytmak érenler işi émes yalğan söz dēgüçisin bi-i'tibar kılur. (P1-104b, 2/3/4) "Yalancı, insan değildir ve yalan söylemek insan işi olamaz."*

• *Bitigüçisi egerçi yamanlardındur ve yahşılardın émes. (P1-109b, 11/12) "Eğer yazıcısı kötülerdense, iyilerden değildir."*

2.3. -GAn

Çağatay döneminde sıklıkla kullanılan sıfat-fiil ekidir. Türkiye Türkçesinde -ğ- /-g- seslerinin düşmesiyle –An şeklinde kullanılmaktadır. Kimi zaman kalıplaşarak çeşitli isimler de türettiği görülür. Çağataycada *bol-* gibi yardımcı fiillerle birlikte kullanılarak birleşik fiil meydana getirebilir. Cümlede özne, nesne, yüklem ismi, dolaylı tümleç ve zarf tümleci olarak kullanılabilir. Sıfat tamlamaları oluşturarak edatlarla, isim tamlamalarıyla çeşitli kelime grupları içinde kullanılabilir.

Ek Karahanlı ve Harezmi Türkçesinde, Kırım ve Kazan Tatarcasında, Kumukçada, Kıpçakçada, Özbekçede ve daha pek çok Türk şive ve diyalektlerinde –GAn şeklinde kullanılır. Çağdaş Türk lehçelerinden Başkurt, Kumuk, Kırgız, Salar Türkçelerinde –GAn, Altay, Karakalpak, Kırım, Nogay, Sarı Uygur, Yeni Uygur, Şor, Tatar, Tuva Türkçelerinde –ğan, -kan, Tükmen, Azerbaycan, Gagavuz

Türkçelerinde *-ğan, -han, -ngAn*; Hakas Türkçesinde *-ğan, -kan, -han* şekillerinde kullanılır.³⁸

Nesrin Bayraktar, ekin Karahanlı Türkçesinden itibaren, Türkçenin çeşitli dönemlerinde nitelediği ismin düşmesi sonucunda isimleştiğinden ve aynı zamanda kalıcı isimler yaptığından söz eder.³⁹

Kemal Eraslan, *Eski Türkçede İsim Fiiller* adlı eserinde, *-GAN* ekinin geniş zaman ve şimdiki zaman ifadesi taşıyan ve bütün Türk lehçe ve şivelerinde yaygın şekilde kullanılan isim-fiil eki olduğunu söyler ve ekin Eski Türkçe devresinde isim-fiil işlevinde kullanılmadığına dikkat çeker. Çağataycada ekin büyük ölçüde ünsüz uyumuna bağlı olarak kullanıldığını belirten Eraslan, ayrıca, *-ğan/-gen, -kan/ken* eklerinin şekil ve zaman eki durumuna geçmeyip daha ziyade isim fiil eki olarak kullanıldığını, ancak modern lehçe ve şivelerin bazılarında büyük ölçüde Doğu Türkçesinde bu ekle oluşturulan isim-fiillerin '*nihai fil*' olarak kullanıldığını ifade eder.⁴⁰

János Eckmann, bu sıfat-fiil ekinin kullanılışını iki yönden ele alır. Birincisi *-GAN* sıfat-fiil ekinin hareket ismi yapma özelliğinin olmasıdır. İkinci özelliği ise özne ismi ya da devam eden ve tamamlanmış fiilin hareketini ifade eden sıfat-fiilin ayrıca geçişli fiillerde hem aktif hem de pasif manaya gelmesidir. Ayrıca Eckmann, bu sıfat-fiilin bir özne de taşıyabileceğini belirtir. Bir diğer özelliği ise *-GAN* ekinin zaman ifadeli kelime grupları yapmasıdır. (*çağda, de, fırsatla, fırsatlar, mahalde, vakitte, zamān* gibi kelimelerle bir araya gelerek)⁴¹

Andreas Bodrogligeti, *A Grammar of Chagatay* adlı çalışmada bu eki "participles in *-ğan/-gän, -qan/-kän*" başlığı altında inceler. İlk olarak, ekin hareket ismi yapma işlevinden bahseder. Açıklayıcı bir özne olmaksızın, *-GAN* ekinin, 'passive' bir anlamının olduğunu ifade ederek bu görüşünü örneklendirir. *-buyur-* fiilini ele alır: buyurgan "emreden kişi" iken buyurganı "emredilen kişi" anlamındadır der. *Düşmängä asır bolmışi yoq, körmädi çärikdä yağğam oq*. İkinci olarak da *-GAN* ekinin *hareket ismi yapma* işlevini açıklar. Bu sıfat-fiilin geçmiş

³⁸ Bilgehan Atsız Gökdag, "Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sıfat-Fiiller", (Yön. Tuncer Gülensoy). Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi, Kayseri, 1993.

³⁹ Bayraktar, *age*, 123.

⁴⁰ Eraslan, *age*, 27.

⁴¹ Eckmann, *age*, 134.

zaman bildirdiğini ve henüz tamamlanmamış eylemleri ifade ederken kullanıldığını belirtir.⁴²

Brockelmann, ekin durum ve iyelik ekleriyle kullanıldığı yapıları Harezmi ve Çağatay Türkçesiyle yazılmış eserlerden belirlediği cümlelerle örneklendirerek bilgilerimize sunmuştur⁴³.

Eski Türkçeden beri kullanılan bu eke eserinde yer veren Erdal, bu ekle kurulan yapının bir kaç örnek hariç geçişli ve geçişsiz fiillerin öznesini gösterdiğini belirtir⁴⁴.

Çalışmamızda incelediğimiz Çağatay döneminde *-GAn* ekiyle yapılan sıfat-fiili örneklerine baktığımızda, bu ekin farklı işlevlerde kullanıldığı görülür. Eserde *-GAn* sıfat-fiil yapıları yan cümlelerin öznesi, nesnesi, yer ve zaman tümleci durumundadır. Aynı zamanda *-GAn* ekine eşitlik, iyelik, ilgi, belirtme, yönelme, bulunma, çıkma gibi durum ekleri getirilerek de kullanılmıştır. Ayrıca *bile* edatıyla birlikte kullanımına da rastlanmıştır. Bu kullanımların dışında *-GAn* eki kimi zaman cümlelerin sonunda bildirme işleviyle yer almış, cümlelerin zamanını ifade etmiştir. *Maḥbūbū'l-Ḳulūb*'da *-GAn* sıfat-fiil ekinin isme gelen bütün ekleri alabilmesinin haricinde; özne, nesne ve tümleç olarak da kullanılabildiğini tespit ettik. Erkman-Akerson ve Ozil tarafından belirtildiği üzere, sıfat-fiiller, fiil özelliklerini koruyan ve sıfatlaşma aşamasında olan yapılardır. Ortaç eklerinin, ögenin ortaça olan sözdizimsel ilişkisine bağlı olarak seçildiği ifade edilir. Dolayısıyla nitelenen öge, hem sıfat işlevli yan tümceyle hem de üst tümceyle ilişkilidir.⁴⁵

2.3.1. Özne İşlevinde Kullanımı

-GAn sıfat-fiil ekini alan kelimeler, aşağıdaki cümlelerde temel cümlelerin öznesi görevinde kullanılmışlardır. Bu cümlelerde sıfat-fiille yapılan tamlamanın tamlanan kısmı (yani isim) zikredilmemiştir.

⁴² Bodrogligeti, *age*, 279.

⁴³ Brockelmann, *age*, 255-256

⁴⁴ Macel Erdal, *Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon*, I, Wiesbaden 1991, 382

⁴⁵ Fatma-Erkman-Akerson, Şeyda Ozil, *Türkçede Nitelme: Sıfat İşlevli Yan Tümceler*, TDAD: 22, (İstanbul: Simurg, 1998), 106.

• *Nübüvvet töhmetin öziğe **salğan**, Cibril ü vahyidin dēgen barı yalğan. (P1-8a, 8) "Peygamberlik iftirasını özüne salan, Cebrail ve vahiyden diyenin hepsi yalandır."*

• *Hayāt suyn ağu dēse müselleme **tutmağan** günehkār ve kuyaş nūrın karangu dēse taḥsin **ḳılmağan** tīre-rūzgār. (P1-9a, 8/9) "Hayat suyuna zehir dese teslim olmayan, günahkardır. Güneş ışığına karanlık dese (bunu bile) beğenmeyen talihlidir."*

• *Kara kuzgunnı ak tuyğun dēse, kaznı yaḥşı alur **dēmegen** muḳassir, yaruḳ künni tīre tūn dēse, sühā körünedür **dēmegen** müdebbir. (P1-9b, 1) "Kara kuzguna ak doğan dese, kazı iyi (olan) alır demeyen kusur işler, Parlak güne karanlık gece dese, süha yıldızına görünür demeyen düşüncelidir."*

• *Bu işni pesendīde **ḳılğan** Âsaf êrmış kim nigīni naḳşı êrmış. (P1-9b, 12) "Bu işi seçilmiş kılan, (Süleyman Peygamberin veziri olan) Asaf imiş ve Süleyman'ın mühürlü yüzüğü onun nakışı imiş."*

• *‘Ulemā **kêltürgen** gül-āb şışeleri kim ḥali ḳalıp, bāde salurğa kāfi mülāzımları alıp. (P1-10b, 7/8) "Ulemanın getirdiği gülsuyu şışeleri boş kalmış ve şarap koymaya yetecek hizmetkarları almış."*

• *Kelāmda nāzil bar ve ḥādīs-i mu‘ciz-nizām-da **tilegen** tapar. (P1-17a, 8/9) "Kelamda nazil olunmuşluk (indirilmiş olma durumu) vardır ve nazmı (bu) nazmı herkese benzemeyen hadisleri isteyen (kişi) bulur."*

• *Öz namāzın maḳbul ḥayāl **kılğan**, cemaat namāzı kabūliyyetin hem tekeffül kılğan.* (P1-20a, 10/11) "Kendi (kıldığı) namazın kabul olacağını hayal eden, cemaatle kılınan namazın kabul olunacağına da kefil olur."

• *Uykusıda söz **dēgen** çevülegen bolur, ol dēgen dēk kılmaknı **dēgen** bolur.* (P1-23b, 12/13) "Uykusunda söz söyleyen, sayıklamış olur. Onun dediğini yapmak ne demektir."

• *Yolnı yörümey **kirgen** eter ve ḡayr-ı maḳsūd yerge yēter.* (P1-24a, 1/2) "Yolu yürümeyen (yere) giren kaybolur ve istemediği yere ulaşır."

• *Vā'iz ki bolḡay ālim ü müttakī, anıḡ naṣīhatıdın **çıkkān** şākī.* (P1-24a, 4) "Vaiz, alim olan ve çekinendir. Onun nasihatından çıkan şikayetçi (olur)."

• *Gāfīlīdür bu eṣyā bile hengāme **tutқан** ve Hāḡ te'ālā ḡazā vü taḡdīri sözün **unutқан.*** (P1-24a, 11/12) "Bu (dünyanın) eşyası için mücadele eden ve Hak tealanın kaza ve takdir sözünü unutan (kişi) gafildir."

• *Cibāl taşı ve deşt kumıḡa nāḡa **sürgen**, biḡār emvāc telāṭumıdın neḡ'ü ḡarār körgen.* (P1-24b, 12) "Dağların taşına ve çöllerin kumuna dişi deve süren, denizlerin dalgasından fayda ve zarar görendir."

• *Bu sıfat u āyīn bile **bolğan** érür dervīş.* (P1-37a, 9) "Bu durum ve usul ile olan derviştir."

• *Munı **anlağanlar** ḡutulupturlar rüzī üçün dāne ēkerdin.* (P1-42a, 8/9) "Bunu anlayanlar rızık için tohum ekmekten kurtulurlar."

• *Bu haremğa yol **tapkan** mahremlik tilese dem urmamak kerek. (P1-50b, 5/6)*
"Harem'e (kutsal topraklara gitmek için) yol bulan (kişi) gizlilik dilese (onunla) konuşmamak gerekir."

• *Mejdin biri emes bu mey-i haqiqat meydin **icken** anı olsa ahsım tang yok peyvest. (P1-50b, 12)* "Bu hakikat şarabından içen bizden biri değildir; onu içen sarhoş olsa, seher vaktine ulaşacağı (da) yoktur."

• *Öz köngli **tilegenler** mevti 'azāsın farz bilmek ve maḥbūb-ı haqīqī rızāsı bile tirilmek. (P1-53a, 7/8)* "Kendi gönlü dileyenler (canı isteyenler) ölüm azalarını farz bilirler ve gerçek sevgili (Allah) rızası ile dirilirler."

• *Köp **degen** köp yañılur, köp **yegen** köp yıñılur. (P1-63a, 2/3)* "Çok konuşan çok yanılır, çok yiyen çok yıkılır."

• *Özlerin aziz vü şeref taşavvur **kılğan** ebleh qaltabānlar. (P1-65a, 7)*
"(Bunlar) kendilerini aziz ve şerefli gösteren aptal (ve) namussuzlardır."

• *Mübāhāt için bėrmek ḥod-nümālīğ ve anıñ bile özin saḥā **degen** bī-ḥayālīğ. (P1-70a, 5)* "Övünmek için gösteriş yapan ve onunla cömertlik eden (kişi) hayasızdır (utanması yoktur)"

• *Maḥallıda **bėrgen** eski çārtāre ton saḥāvet ve bī-maḥal **bėrgen** zer-beft çarqab şeqāvet. (P1-70a, 11)* "Yerinde veren (kişi), eski kumaştan elbise (yapan) cömerttir ve yersiz yere veren (de) sırmalı kumaştan özel giysi yapan bahtsızdır."

• *Lā-mekān ‘ālemide mekān tutupturlar ve özlerin birbirleri birle avutupturlar ve **kalğan** vefāsız bī-ḥayālar alarnı unutupturlar. (P1-72a, 7/8)* "(Onlar) mekansız alemde mekan tutanlardır ve kendilerini birbirleriyle avutanlardır ve (geride) kalan vefasız-utanmaz (insanlar) onları unutmuşlardır."

• *Mazlūmluḡ ibtilāsıda **bolğan** yaḡsıraḡ ki zālīmlik belāsıda. (P1-78b, 4)* "Zulüm gören ve mazlumluga düşkün olan, zalimlik belasına (tutulmuş) olandan daha iyidir."

• *Zamān ehlidin özni şāhib-dil **tutқан** yalğan aytur ve bī-dil tutқannıḡ hem sözi yalğanlık sarı kaytur. (P1-78b, 6)* "Zaman ehline kendini yakın tutan yalan söyler, uzak tutanın (da) sözü yalana doğru döner."

• *Birev ki her nē kōḡli tilese kılaalḡay, aḡa öz iḡtiyārı bile yaḡın **barğan** özini özi belāḡa salḡay. (P1-82a, 3)* "Gönlü her ne diliyorsa elde eden kişiye, kendi seçimi ile yakın varan, kendini tehlikeye atmış olur."

• *Rāyı tutsa ‘ayblar allıda hüner ve her şāyeste hünerler ḡaşıda ‘aybdın beter mundaḡ mazḡar ḡıdmetin iḡtiyār **ḡılğan** merdek ḡar. (P1-82a, 6)* "Kusurların önünde hünerler ön planda olsa, bütün munasip işler içinde kusurlardan beter (olan) yapılacak işi seçmek, küçük adam işidir."

• *Andın **çıḡқан** itti, tüz barğan maḡşadḡa yetti. (P1-85a, 6)* "Oradan çıkan kayboldu, düz giden (ise) amacına ulaştı."

- *Bat müyesser **bolğan** kēçke tartmas ve ögmek bile bahāsı artmas.* (P1-87b, 7) "Acele ve kolayca yapılmış olan geç vakte (kadar) dayanmaz ve övmek ile (de) değeri artmaz."

- *Sabr bile köp bağığ iş açılır işte **aşuḳḳan** köp tayılır köp **tayılğan** köp yıkılır.* (P1-87b, 13) "Sabır ile birçok iş açılır, işinde acele eden kişi çok kayar ve çok fazla kayan (kişi) çok yıkılır."

- *‘İlm okup **ḳılmağan** ‘amel-i maḳbūl*

Dāne saçıp kötermedi maḥşūl (P1-90a, 8) "İlim öğrenip hayırlı işler yapmayan, tohum ekip ektiği mahsul büyümeyen kişiye benzer."

- *Sehv ü ḥaṭā beşeriyyet lāzımıdur ḥaṭā vü sehvin anılap mütenebbih **bolğan** sa’ādet-mend ādemīdür.* (P1-92a, 4) "Hata ve yanlış (yapmak) insan olmanın (bir) gereğidir. Yanlış ve hatayı anlayıp uyanan (ise) mutlu olan insandır."

- *Bu yol ḳaṭ’ı, mūte’assirdür ve maḳşadğa yétmek mūte’azzirdür ve özlügi bile bu vādiğa **yétken** menāzili ḳaṭ’ étken enāniyyet giriftārıdur ve nefşka tābi’ ve şeyṭān maḥşara ve muhzilidür ve renci zāyi’.* (P1-97b, 6) "Bu yolu katetmek zordur, ve amaca ulaşmak zordur. Kendi kendine bu vadiye ulaşan, duraklar kat eden (kişi) bencilliğe tutulmuştur, nefesine ve şeytana kapılmıştır, cefa ve kayıp içindedir."

- *Her ḳışvernīñ ārāyişini ve her menzilniñ āsāyişini sefer ehlidin sor ve müsāfirdin kör sefer **ḳılmağan** ārām ferāğatın ḳayda bilsün ve gurbet **çèkmegen** vaṭanda kām refāhiyetin nē nev’ ma’lūm ḳılsun.* (P1-99a, 10/11) "Her ülkenin süsünü ve her menzilin güvenliğini sefer ehlinde sor ve (onları) yolcudan gör. Yolculuk

etmeyenler dinlenmekten feragat etmeyi nereden bilsinler ve gurbet çekmeyen vatandaki bolluk-refah isteğini nasıl bilsin.

- *Bī-pāk hem-demlikka yaramas, nā-pāk mahremlikka yaramas **tërlegen** ayılır **ösürgen** tayılır. (P1-101a, 5/6) "Temiz olmayan samimi arkadaşlık (insana) yaramaz. Terleyen ayılır, sarhoş olan kayar, yalpalar."*

- *Ëlge **koşulğan** ārāyiş taptı êldin **üzülgen** āsāyiş taptı. Her **yügürgen** yavuşmas, her **ayrılğan** kavuşmas. (P1-101a, 13) "İnsanlara katılan süs, halktan kopan güvenlik buldu. Her yürüyen yaklaşmaz, her ayrılan kavuşmaz."*

- *Pes özni yahşılar arasında **yaşurğan** ve alar étegige elig urğan yahşırakdur ve havf u bîmdin yırakdur. (P1-102a, 1) "Şimdi, kendini iyiler arasında gizleyen ve onların eteğine elini vuran (değdiren) daha iyidir. Korku ve endişeden uzaktır."*

- *Öz mahseniñni açsañ ve mahfî dürrleriñni saçsañ **têrgen** kişi saypamay nêtkey ve asrar dep mübālağa kılğannıñ nê yerge yêtkey. (P1-104a, 7/8) "Kendi mahzenini açsan ve gizli incilerini saçsan, toplayan kişi harcamayıp (da) ne yapacak. Besler diye mübalağa ettiğin nereye ulaşacak ?"*

- *Gevherī kim şāhlarga zīb-i tāt u taht êrür*

***Taşlağan** anı necāsetka ‘aceb bed-baht êrür (P1-104b, 6) "Elmas, şahlara taç ve taht süsüdür. Onu pislige atan şaşılacak kadar kötü talihlidir."*

● *Behlül dedi anı **kéygen** gāhī ayağıdın çıkarsa kim asrar ve kéçe uyusa kim saḥlar. (P1-108a, 10)* "Behlül dedi (ki); onu giyen bazen (ayakkabıyı) ayağından çıkarsa (onu) kim korur ve gece uyusa (onu) kim saklar ?"

● *rubā'ī*

İyi söz bile kılğan āferīniş āgāz

İnsānnı arada eylegen maḥrem-i rāz

Çün kün fe-yekūn şafhaşığa boldı tırāz

***Kılğan** anı nuṭḡ ile barıdın mümtāz (ML-165, 2)*

"rübai

Ey söz ile yaradılışı başlatan,

İnsanı kendine sırdaş eyleyen!

"Kun fe-yekun" sayfasında süs olduğunda

Onu konuşma ile hepsinden seçkin kılan"

2.3.2. –*GAn+nIḡ* Yapısı

İncelediğimiz eserlerde, -*GAn* ekinin isim tamlamaları kurduğu ve ilgi durumu ekleri ile birlikte kullanıldığı tespit edilmiştir.

● *Yıllar melāyike-i muḡarribīnga pīş-vālik **kılğannıḡ** boynığa la'net tavḡı ol sala alur. (P1-2a, 12/13)* "Yıllar, meleklere yakın olmaya başkanlık edenlerin boynuna lanet gerdanlığı takabilir."

● *Kaytıp **kêlgenlerniḡ** naklleri muvaḥḥiş ve ḡaber **kêltürgenlerniḡ** mācerāları müşevviş. (P1-26b, 9/10)*"Dönüp gelenlerin nakilleri ürkütücüdür ve haber getirenlerin maceraları (da) karıştırıcıdır."

• *Müşfik nāşih sözün eşitmegeniñ sezāsı te'essüf yemekdür.* (P1-90a, 13) "Şevkatli nasihatçının sözünü işitmeyene teessüf etmek uygundur."

• *Halife kim Behlül ayağın yalañ kördi, keş keymegeniniñ keyfiyetin sordı.* (P1-108a, 3/4) "Halife (de) Behlül'ün ayağını çıplak gördü ve ayakkabı giymemesinin sebebini sordu."

• *Özüñni zībā libās hayālīdin ötker, libās zībālğın tileseñ bir yalañnı bütker. Libās her niçe kim zībādur keygeniñdin keydürgeniñ evlādur.* (P1-104a, 1) "Süslü elbiseyi giymektense giydirmen daha iyidir."

• *Öz mahzeniñni açsañ ve mahfī dürrleriñni saçañ tērgen kişi saypamay nētkey ve asrar dēp mübālağa kılğannıñ nē yerge yētkey.* (P1-104a, 7/8) " Kendi mahzenini açsan ve gizli incilerini saçsan, toplayan kişi harcamayıp (da) ne yapacak. Besler diye mübalağa eden nereye ulaşacak ?"

• *Sēn ve kılğannıñ ma'dūm-ı mahz-ı vücūd Hāq vücūdı her nē anıñ gayr-ı nābud u muṭlaq ve būd anıñ būdı.* (P1-109b, 8/9) "Sen ve yaptığın (şeyler), yok olan halis vücutlar, var olan ve var olmayan (her şey) onundur."

2.3.3. –GAn+I Yapısı

-GAn sıfat-fiil ekinin, teklik ve çokluk bildiren iyelik ekleri ile birlikte aşağıdaki şekillerde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu durumda temel cümlelerin öznesi ya da nesnesi görevinde kullanılmıştır.

• *Ferhūnde hilḳati anāsır terkībidin pāk ērgeni zāhir. Nübüvvet sipihride kuyaş ērgeni ma'lūm.* (P1-3a, 9/10) "Mübarek yaratılışının unsurların birleşmesinden daha temiz olduğu açıktır. Peygamberlik göğünde güneş olduğu açıktır."

• *Mundaḡ nāyib ki bir bolmaḡay fi'li vü ḡavli, ṣāh eşigidin kem **bolḡanı** evlī.* (P1-8b, 2) "Davranışı ve sözü bir olmayan böyle vekillerin ṣah eşğinde (daha) az bulunmaları iyidir."

• *Sālik bu yerde bir mühlik āh bile hem maḡsūdḡa yētipdür ve sāḡar-ı cān-kāh bile yıllar **ḡazḡanḡanı** hem ēlgidin kitiptür.* (P1-22a, 1/2) "Mürid bu yerde öldürücü bir ah ile arzusuna ulaşmıştır ve ruh tüketici kadeh ile yıllardır kazandığı da elinden gitmiştir."

• *Ekserī fāsıḡ u bed-ḡūy ve **ḡalḡanı** kec-ṡāb'u dürişt-ḡūy.* (P1-23a, 2/3) "Çoḡu günahkar ve kötü huyludur ve kalanı (da) aksilik eden ve sert konuşanlardır."

• *Kuṣ ta'rīfide dēgeni barḡa lāf, öz taḡsinīde **sözleḡeni** barı ḡüzāf.* (P1-30b, 6/7) "Kuşu tarif etmek için konuşulanan hepsi laftır, (insanın) kendi beḡenisini söylemesi (de) hep boş laftır."

• *O, oyḡaḡlıkda **dēgeni** barḡa yalḡan.* (P1-35a, 7) "Uyanırken dediḡi her şey yalandır."

• *Ḥod-pesend ki nē **ḡulḡanı** öziḡe çöpdür, bu nā-pesend fi'lde tefāvüt köptür.* (P1-63a, 7) "Kendini beḡenmiş (kimselerin) her yaptıḡı kendine hoştur, bu beḡenilmez (hoşa gitmeyen) işte farklılık çoktur."

• *Fāsıḡ-ı bī-nedāmet ṣūm, **ḡıladurḡanı** sa'ādet ehliḡa mezmūm.* (P1-85b, 1) "Pişmanlık duymayan uğursuzların ve kötülerin yaptıkları mutlu insanlar tarafından beḡenilmez. (yerilir)."

- *Baḥlīniñ andaḳ ki bu kün **tapḳanı** zāḥīre bolḡay tañla ḳabri hem bu künki ma'aşı öyi dek tīre bolḡay. (P1-92b, 3)* "Cimri (kişinin) öyle ki bugün bulduğu, yaptığı zahire olur, sabahleyin de kabri de günlük maişeti de evi gibi karanlık olur."

- *Aḡzı **sölegeni** sözi mezesin akızıp, maraž kesretidin müşfikleri aḡzıḡa su tamızıp. (P1-96a, 6)* "Ağzının söylediği sözü, lezzetini akıtıp hastalık çokluğundan, şevkatli insanların ağzına su damlatmış."

- *Bu maḳşūdḡa bir vāsıta bolmay yétmek mümkin émes ve mürşid rehnümāy bolmay birevniñ **yétkenin** kişi dēmes. (P1-97b, 9)* "Bu amaca bir vasıta olmadan ulaşmak mümkün değildir. Mürşid yol gösterici olmadan birisinin yetiştiğini hiç kimse söylemez."

2.3.4. Dolaylı Tümleç Olarak Kullanımı

Aşağıdaki örneklerde, -*GAn* sıfat-fiil eki, birlikte kullanıldığı isimle birlikte yan cümlelerin tümleci konumundadır. Bu ek, sıfat tamlamaları kurarak cümlelerin önemli bir ögesini oluşturur. Bu yapı, cümlede oluşturulan birliğin dolaylı tümleç olarak kullanılmasına imkan sağlar.

- *Gah eṯkiya mesācidide olar ḳademi **yétken** yerge yüz koydum. (P1-3b, 13)* "Bazen Allah korkusuyla günah işlemekten çekinenlerin mescidlerinde onların ayağının değdiği yere yüz sürdüm"

- *Áteşin yüzlük muḡannī ki ḥalḳıdın mülāyim sürūd çıkarḡay, ḥāl ehli-niñ **küygen** baḡrıdın dūd çıkarḡay. (P1-21b, 9)* "Ateş gibi canlı yüzlü şarkıcı, halktan mülayim şarkı çıkarır; hal ehlinin yanan bağrından duman çıkarır."

- ***Yörümegen** yolḡa élni başḳarmak müsāfirni yoldın çıkarmak ve beyābangā kētürmek bādiyede itürmekdür. (P1-23b, 9/10)* "Çıkmaz yola yabancı (birini) yöneltmek, yolcuyla yoldan çıkarmaktır ve çöle getirmek, çölde (onu) yitirmektir."

• **Tüşken** kişige anda üküş derd ü su 'übet (P1-27a, 6) "Düşen kişiye o zaman çok fazla dert ve zorluk vardır."

• **Yolukğan** kişige tāt-ı täreķ bolsun ve bu sa'ādet aña mübarek bolsun. (P1-32b, 12/13) "Karşılaşılan kişiye tepe tacı takılsın ve bu mutluluk ona kutlu olsun."

• Cām vilāyetide mezkūr **bolğan** kentde bolur ērdi. (P1-40b, 5) "Cam şehrinde söylenen kentte olurdu."

• Yaḥşı yamandın her nē **ēşitken** ve **körgenge** taḥammül körgüzmeķdür. (P1-45b, 10) "İyi ve kötünden her duyduğuna ve gördüğüne tahammül göstermektir."

• Ol ḥalknı başlap **çıkқан** kişige yolukuştılar. (P1-49b, 6) "O halkın başında bulunan kişi ile karşılaştılar."

• Ve **kararğan** közlerige yaruḡluķ yētkür. (P1-51a, 11) "Ve kararan gözlerine aydınlık ulaştır."

• Biri küffārdın kelmes esīr **olğan** müsilmānga. (P1-69a, 1/2) "Esir olan müslümana, kafirlerden biri gelmez."

• Saḥāsız kişige gevhersiz şadefniñ bir ḥükmi bar, dürrsiz şadef bile **ķuruğan** keşefķa nē i'tibār. (P1-69a, 13) "Cimri kişi için incisiz sedefin (bile) bir hükmü vardır. İncisiz sedef ile kuruyan kaplumbağanın ne itibarı vardır (ki) !"

• *Her kimgé ki pey-revliġ éter ol mütāba'at ħāşşiyetidin ol **yétken** yérge yéter. (P1-93b, 10/11)* "Her kime uyarsan onun yettiġi yere gidersin."

• *Herāyīne kim müsāfir **körmegen** yolġa ħadem ursa ve **yétmeġan** vādīga yügürse yol itürmek ihtimāli bar ve yolıdın azmaġ imkānı bar. (P1-97a, 6)* "Elbette yolcu, çıkmaz yola adım atsa ve ulaşılmayan vadiye koşsa, yolunu kaybetme ihtimali ve yolundan çıkma imkanı vardır."

2.3.5. Nesne Durumunda Kullanımı

Taradığımız eserlerde -*GAn* sıfat-fiil eki, sadece bir örnekte yanında isim olmadan belirtme durumu eki olarak nesne görevinde kullanılmıştır.

• *Ve anıng neẓāre-ger **érgeñin** bilür érmiş. (P1-47b, 2/3)* "Ve onun seyirci olduğunu biliyormuş."

2.3.6. -*GAn*+İsim Yapısı

-*GAn* sıfat-fiil ekini alarak olan sözcük, cümlede farklı öğelerin niteleyicisi (sıfat) olarak kullanılır. Bu durumda -*GAn* ile kurulan sıfat işlevli yan cümle bu sıfat-fiilin yönetim çerçevesindeki bir öğeyi niteler. Böylece bu öğe, sıfat-fiilin gerisindeki yerinden kalkarak bir üst tümceye geçer. Sıfat-fiilin nitelediği öğe, mutlaka ortaçtan sonra gelir. Nitelenen öğe hem yan cümlede hem de temel cümlede bir öğesidir. Nitelenen öğe bu özelliği ile yan cümle ile temel cümle arasında bağ kurar⁴⁶. Metnimizde geçen aşağıdaki cümleler, bu yapıda olan örnekler arasında değerlendirilmiştir. Bu durumda sıfat-fiilli yapı cümledeki özneyi, tümleci ya da bildirme işlevindeki yüklemi niteler.

• *Ķahhārlıġı şarşarı uçururġa sābit ü seyyār nesterenning saçılġan yafraġları, cebbārlıġı kuyunı savururġa dehr-i ġaddār beytü'l ħüzning **tökülgen** tofraġları. (P1-2a, 6/7/8/9)* "Onun (Allahın) kahharlığı, kahrediciliği tıpkı rüzgarın sabit ve dolaşan nesteren yapraklarını saçması ve savurması gibidir. Cebbārlığı ise, tıpkı zulmeden dünyanın hüznün verici evinin dökülen topraklarının insanın köyünü savurması gibidir."

⁴⁶ Fatma Erkman-Akerson, Şeyda Ozil, *age*, s. 127, 128.

• *Bular arasında öziğe kalender at **koyğan** mel'ün âdemîlîkdin mağbûn div ü şeytân allıda maṭ'ün. (P1-29, 7/8/9)* "Bunlar arasındakiler, kendine dünyadan elini eteğini çeken, lakap takan melun, insanlıktan çıkmış, şeytan önünde yenilmiştir."

• *Terbiyet tapıp ḥarām nemeklik **kulğan** nöker zikride. (P1-30b, 10)* "Eğitim-terbiye alıp (da) haram iş yapan hizmetkar hakkında."

• *Börini kozı birle **kulğan** sémiz (P1-77a, 9)*

Kèyik cem' ü ḥayliḡadur raḥmsız. "Kurdu kuzu ile birlikte semiz hale getiren geyik, bütün canlılara karşı acımasızdır."

• *Ve bu **bitilgen** fevāyidning keyfiyeti çün bilildi ve bu risāle üç kısım kılıldı. (P1-5b, 7)* "Bu yazılan faydaların niteliği bilindiği için bu risale üç kısma ayrıldı."

• *Ve fedā **kulğan** cān-ı 'azīz, ança yok ki bir pişiz. (P1-9a, 11/12)* "Ve o aziz canı feda edendir, ona küçük bir para bile yoktur."

• *Tangla işleri **ötken** burunḡı kün işi, bu hem bir işdür eger kıla alsa kişi. (P1-29a, 7)* "Yarınki işleri geçmiş, önceki günün işidir, eğer insan yapabilirse bu da bir iştir."

• *Özin birevge kul dēp **kaçқан** dādekdür (P1-31a, 5)* "Birisine, kendisinin kul (olduğunu) söyleyip kaçan hizmetçidir (o)"

• *Maḥalsiz şayhası be-ğāyet savuḳ, andaḳ ki vaḳtsiz ün **tartḳan** tavuḳ.* (P1-35a, 4/5) "Yersiz yere konuşmak, son derece soğuktur; öyle ki (böyle kişi) vakitsiz öten tavuk gibidir."

• *Özige dēdi kim ey mübārekning nā-mübarek oḒlı ve ey tēngriniḡ **kaçkan** ve bī-edeb ḳulı.* (P1-39a, 5) "Kendine dedi ki; ey mübareğin mübarek olmayan oḒlu ve ey tanrının kaçan ve edepsiz kulu !"

• *Velī **çēkken** kişining behresi genc.* (P1-46b, 8) "Fakat, (acı) çeken kişinin payı hazinedir."

• *Ol iş iḳrārı üçün anga **ḳılmaḒan** ‘aḑāb ḳalmadı.* (P1-46b, 11) "O işin kabulü için ona yapmadığı işkence kalmadı."

• *Çün cefā-pīşeler yıraḳ bardı, cefākeş aḒzıdın bir **uşalḒan** direm çıkardı.* (P1-47a, 8) "Sevdikleri (yakınları, yanındakiler) uzaklaşınca, cefa çeken aḒzından ufalanan bir para çıkardı."

• *Ve berḳ **uçurḒan** bir sarıḒ Ḓül yaḑraḒı bile müsāvi.* (P1-52a, 1/2) " Ve rüzgarın uçurduğu sarı bir Ḓül yapraḒı bile (birbirine) denktir."

• *Bahrīdür vasī‘ her igrīmi yüz ‘aḒl u hūş kēmesin **çömürḒen** ve taḒīdur refī‘ her tīḒı miḡ zūhd ü taḒvā başını **uçurḒan**. Şu‘leīdür sūzende ḡāşāḒı köp cān u köḡül **bolḒan** ve berḒīdur firūzende köp cān u köḡül eşi‘ası kül **ḳulḒan**.* (P1-55a, 7/8/9) "Her girdabı yüz akıl gemisini batıran engin bir denizdir ve her kılıcı bin zūhd ve takva (sahibinin) başını uçurucu yüksek bir daḒdır. Kuru otları tutuşturan, can u

gönülden olan bir ateştir ve birçok can u gönül ışıklarını kül eden firuze renkli bir şimşektir."

- *Bā-vücūd bu hāl ol kişverniñ esirleri ve ol mülkning qatl u tārāc **körge**n ehl-i feza‘ vü nefirleri.* (P1-56b, 8/9) "Bununla birlikte bu durumda o ülkenin esirleri, o mülkün yağma ve ölüm gören insanları."

- *Türktāz tapıp musahhar **bolğan** mülk ehliğa ve bu qatl u tārāc körüp **buzulğan** kişver elige ol temāşā hırmānıdın ve ol neẓāre imtidādı ārmānıdın.* (P1-57a, 3/4) "Yağma ile ele geçirilmiş insanlar için ve talan edilerek bozulan ülke halkı için seyir ümitsizlikten gözün dalıp bakışı (ise) hasrettendir."

- *İki ‘ālemni bir dāv bile **oynağan** muqammir.* (P1-58a, 6/7) "İki alemi bir tavla taşıyla oynayan kumarbaz oyunculardır."

- *Dünyā ve ahiretni bir āh bile **örtegen** pāk ‘aşıklar imāmı.* (P1-58a, 8) "(O), dünya ve ahreti bir ah ile yakan temiz aşıklar imamıdır."

- *Vukū‘ **tapқан** hālāt-ı edāsıda ve yüz **körgüzgen** müşkilāt-ı imlāsıda.* (P1-59a, 4) "Vuku bulan (meydana gelen) hal ve hareketleri ve yüz gösteren yazısının zorluğundadır."

- *Şühüdları istiğrākka **yétken** ve ol istiğrāqdın istihlāk maqāmın hāşıl **étken.*** (P1-60a, 5/6) "Şahitleri kendinden geçen ve kendinden geçme haliyle (ömrü) boş yere harcayıp tüketme makamına ulaşandır."

• *Hac şerefîn haşıl **kılğan** meşāyih ü evliyā ‘aleyhi et-taḥiyyetü’ d-du’ā ‘Arafat’da münācāt kılıp her kıysı bir murād isterler érdi. (P1-60b, 6/7)* "Hac şerefîni yerine getiren şeyhler ve evliyalara –hepsinin üzerine dua olsun- Arafat’da dua edip her birisi bir murat istemişlerdi."

• *Ve bu mezkûr **bolğan** ef’āl ve meştûr **bolğan** hışāl barça kişi qaşıda öz maḥbûbliğındur. (P1-65a, 4)* "Ve bu anlatılan işler ve yazılmış olan tavırların hepsi kişinin önünde kendi sevilişindendir."

• *Sahā tarîkın mezkûr **bolğan** sözge anla, ammā kerem āyîni ve fütüvvet rûsûmın özge anla. (P1-70b, 1)* "Cömertlik yolunda zikredilen sözü anla, ama cömertlik usulünü ve mertlik merasimini başka anla."

• *Efsānedür kim **uyuğan** köñülni oyğatur ve terānedür kim ḥîyrelîğtın **katқан** közni yığlatur. (P1-73b, 11/12)* "Uyuyan gönülleri uyandıran efsanedir ve gözleri kamaştıran ve ağlatan (bir) nağmedir."

• *Birev ki yalğan sözni birevge bağlağay öz kara **bolğan** yüzün yağlağay. (P1-81a, 3)* "Yalan olan sözünü birisine (başkasına) bağlayan (iftira atan), kendi kara olan yüzünü yağlayan kişidir."

• *Ol ki sözni bir yêrdin yana bir yerge yêtkürdi élniñ **ötken** günāhın öz boynığa indürgey. (P1-81a, 8)* "Sözü bir yerden başka bir yere ulaştırarak kişi, başkasının yaptığı günahı kendi boynuna indirir."

• *Selāṭîn dergāhıdın yırak ve ḥavātîn bezm-gāhıdın kıraq. Belki tigresige yavumağan yahşıraq bulardın kaçkı. (P1-82a, 1/2)* "Sultanlar dergahından uzak ve

hatunların eğlence yerlerinin dışındadır. Belki etrafına yaklaşmayan daha iyidir, bunlardan kaç."

• *Âteş-gāh otı kırağdın nef' yêtkürür, içige tüşkenni fi'l-hāl küydürür. 'Âkıl aña yavuşan nā-münāsibdür ve andağ belādın hāzer vācib.* (P1-82b, 4/5) "Cehennem ateşinin kenardan fayda ulaştırır, içine düşeni hemen yakar. Akıllı kişinin ona yaklaşması uygun değildir ve öyle bir beladan uzak durmak vaciptir."

• *Hired-mend pendni kōrgen açığ*

Sonğıda peşimanlığı né aşığ (P1-90b, 2)

"Akıllı (kişinin) öğüdünü acı olarak gören (kişi), sonunda pişman olsa da fayda etmez."

• *Zerbeft kisvetliğ dünyā güzīn, necāset üstideki iltırağuş çipin. Mutakķī pāk-rev mescidde mu'tekif bolğan çağı, muşhaf evrakı arasında gül yafrağı.* (P1-93a, 3)" Sırmalı kumaş elbiselerle (dolu) dünyayı seçen, pislik üstünde parlayan sinek gibidir. Günahtan uzak duran, edepli olan ve mescitte ibadetle meşgul olanın zamanı, kuran sayfaları arasındaki gül yaprağıdır."

• *Rubā'i: Yā Rabb ki bu kavm kim irür Hızr-ka-dem*

Ölgen köñül ihyāsı üçün 'İsī-dem

Ölgen itkenlerge kılıp lutfu kerem

Yêtkürgen dēk yêtür mēniş başıma hem (P1-99b, 7/8 "Ya Rabbi bu kavim Hızır adımlıdır. Ölen gönülü diriltmek için İsa nefeslidir, ölüp gidenlere lütuf ve kerem kılar, ulaştırdığın gibi benim başıma da ulaştır."

• *Tiliñ bile köñlüñni bir tut, köñli ve tili bir kişi **aytқан** sözge büt. (P1-104b, 12) "Dilinle gönlünü (içinle dışını) bir tut, gönlü ve dili bir olan kişinin söylediği söze inan, güven."*

• *Қıraғларını birbiridin өткерip evvelğı yandaştırға **salған** iki Һыштның тарағларıda iki ulуғ furce peydā bolur. (P1-105b, 13) "Kenarlarını birbirine geçirip önce yanaştırılarak konan iki tuğlanın yanlarında iki büyük delik ortaya çıkar."*

• *Eger ol furce zāhir **bolған** tekmiли үшін yana Һышт salılsa arzu'llahi vāsı'a yüzin belki küre-i arz devresin temām (P1-106a, 5) "Ortaya çıkan deliği tamamlamak için yine tuğla konsa yeryüzünü, belki (de) dünyanın devrini tamamlayacak (kadar) tuğla koymak gerekir."*

• *Barça қанлар yutup Һāşıl **құлған** esbābın yüz Һasret ü ārmān bile қoyup кётmekdür. (P1-107b, 4) "Çok kan yutup ortaya çıkan sebeplerden (dolayı) yüz hasret ve özlem ile bırakıp gitmektir."*

• *Andaқ ki şerīfidin **өлген** bedenға rūһı pāk yiter, kesīfidin Һayātlıқ tenға zehr-i helāk Һaşşiyeti zuhūr iter. (ML, T774b-1, 15) "Öyle ki kutlusundan ölmüş bedene taze ruh ulaşır, bayağısından canlı tene mahvolma zehiri tesiri meydana gelir."*

• *Ve bu üç peygamber-zāde evlād u etbā'ı mezкūr **bolған** memālikde yayıldılar ve қалın boldılar. (ML, B5b, 18) "Bu üç peygamber oğlunun çocukları ve tebaları adı geçen ülkelerde yayılıp çoğaldılar."*

2.3.7. –*GAn+dIn* Yapısı

-*GAn* sıfat-fiil eki, çıkma durumu eki ile birleşerek cümlede yer belirtmede, ya da zaman bildiren *song* edatı ile birleşerek aşağıdaki örneklerde görülen şekillerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

- *Süçi-ḥānesiḡa ferş mescīd revāḡı tōkūlgendin* ve *ḡūbları başıḡa ḡışt miḡrāb taḡı yimrūlgendin*. (P1-8b, 10/11) "Şarap dükkanının döşemesi mescidin çardaḡının dökülmesindendir ve şarap küplerinin başındaki kerpiçler mihrabın kemerinin çökmesindendir."

- *Biri maḡtūlnıḡ yigitligidin taḡassūrde, biri yetimning rubā'i okuḡanıdın taḡayyūrde*. (P1-26b, 12)."Biri, katledilen (kişinin) yiḡitliğinden etkilenmekte, biri (de) yetimin rubai okumasından şaşırmakta."

- *'Amel ḡırsı çāḡı, 'ases mücrimning tutulmaḡıḡa sā'ī, ammā öz matlūbını ḡāsıl ḡulḡandın songra kutulmaḡıḡa dā'ī*. (P1-27a, 1/2) "Amel hırsı zamanı, gece bekçisi suçluyu yakalamaya çalışır, ama kendi isteḡini yaptıktan sonra kurtulmasına dua eder."

- *Aldurḡandın songra ol şayd başı üstide tutup orun, ol ḡanı tolḡan zebūnnı bismil ḡılmasıdın burun*. (P1-30a, 10/11) "Aldırdıktan (avladıktan) sonra (avcı) o kanı dolan (avı) boḡazlamadan önce başının üstünde tutmuş."

- *Hamiyyet ol ēmes ki maḡdūm yana birevge köprek mültefit bolḡandın şikāyet izḡārı ḡılḡay*. (P1-31a, 2/3) "Oḡulun yine birisine çok iltifat etmesiyle şikayetin ortaya çıkması onurlu bir davranış değildir."

• *Ėrenlerdin merdāne günāh vüçüdķa kelse boynıķa **yüklengendin** soķ boynın urarlar. (P1-31a, 12)* "Mert insanlardan günah vücuda gelse, boyunlarına (bu suç) yüklendikten sonra, (onların) boynunu vururlar."

• *Bu nev' ārāste **ķılķandın** songra ķenber-ķāķ yorķa uyķa tiskeri mindurķaylar. (P1-31b, 9/10)* "Böyle süsledikten sonra, (onu) ķember boynuzlu rahvan gidiķli öķüze ters bindirirler."

• *İ'tizār bile **ķıladurķanıdın** ibā ķılķay ve istigfār bile **ķıladurķanıdın** isti'fa ķılķay ve nā-hemvār ef'ālıķa endām bergey. (P1-38a, 6/7)* "Özür dileyerek yaptıķından utanan ve tövbe ile yaptıķını bırakan ve uygunsuz işlere biçim verendir."

• *Kāmu ķayālıķa maķlūb ötkerürsin ki ķūften **ötkendin** vukufung ve seķer yētkendin řu'ürung bolmas. (P1-39a, 10)* "(Onun) arzusu ve hayali için maķlup olursun ve kendinden geçerek seķer vakti geldiķinden (bile) haberdar olmazsın."

• *Yana bir nēķe ķadem **barķandın** songra řeyķ mürīdķa yana ayttı ki. (P1-43a, 2)* "Yine bir süre adım attıktan sonra řeyķ müridine şöyle şöyledi."

• *Bir sāķar mey **bērgendin** ķadeķ ķadeķ ķūn-āb yutmaķ ķerek ve bir ķadeķ nūř **iķürgendin** ayaķ ayaķ zehrķa özni āmāde tutmaķ ķerek. (P1-67b, 10/11)* "Bir kadeķ içki verenden kadeķ kadeķ kanlı su (gözyaşı) yutmaķ gerekir ve bir kadeķ tatlı (řerbet) iķirenden bardak bardak zehire (bile) kendini amade etmek gerekir."

• *Eger nīř ursalar ve ķökür saņķsalar **sorķandın** soķ yüzige eser bēlgürmes ya'nī özige siņürür. (P1-83a, 10/11)* "Eğer (onu) zehirleseler ve dikenler batırsalari *sorgu* halinde yüzünde hiç bir şey belirmez, yani kendini gizler (birşey anlatmaz, belli etmez)"

● *Yalğançı sözün bir iki katla ötkergey özge nêtkey yalğanı zâhir **bolğandin** soñra aña rüsvâlîğ yêtkey ve sözi i'tibârı el köñlidin kêtkey. (P1-84a, 1)* "Yalancı kimsenin sözü iki defa geçer, yalanı ortaya çıktıktan sonra rezil rüsva olur ve sözünün itibarı (da) gönüllerden gider."

● *Meşakqatı minnet-siz ve su'ûbeti külfetsiz. Nādānnı eşek **dègendin** müteğayyir eşek kaşıda yahşı ve yaman dègen bir. (P1-84b, 13)* "Sıkıntısı minnetsiz ve zorlukları zahmetsizdir. Cahil kişiye eşek demenin dışında, eşeğin önünde güzel ve kötü (söz) diyen (de) aynıdır."

● *'Âkıl bu tarîknı şî'âr kılmas ve yahşı yamannı Hâk **yaratğandin** artuğ ve öksük bilmes. (P1-87a, 7)* "Akıl, bu yolu işaret etmez ve iyiliği (de) kötülüğü (de) Allahın yarattığından fazla ya da noksan (birşey) bilmez."

● *Bed-mestka dem-â-dem **ıçkendin** nè behre ki âdemîlik katlığa içer kadeh kadeh zehr. Âhsum ösrüklerdin hâriç terâne, tilbe itler **uluşğandin** nişâne. (P1-88b, 7/8)* "Kör-kütük sarhoş olup daima içenden ne (beklersin) ki, insanlığı öldürmek için kadeh kadeh zehir içer. Sarhoşlardan çıkan nağmeler, deli itlerin ulumasına benzer."

● *Her ganî ki tirigligide ihsânıdın köñüllerni şād kılmağaylar **ölgenidin** soñ anı du'â bile yād kılmağaylar. İhsân tirigligde yahşı atdur, **ölgendin** soñ dūzah 'azābıdın necātdur. (P1-92a, 12/13)* "Her varlıklı (kişi) hayattayken iyilikle gönüllerini mutlu etmeyecekler ve öldükten sonra onu dua ile hatırlamayacaklardır. İhsan, hayattayken güzel (bir) addır, öldükten sonra (da) cehennem azabından kurtuluştur."

● *Bî-fâyide sözni köp aytma, fâyidehîğ sözni köp **êşitürdin** kaytma. (P1-103, 9)* "Faydasız sözü çok söyleme, faydalı sözü de fazlasıyla dinlemekten kaçma."

• *Özüñni zībā libās hayālīdin ötker, libās zībālığın tileseñ bir yalañnı bütker. Libās her nêçe kim zībādur keygeniñdin keydürgeniñ evlādur. (P1-104a, 1)* "Kendini süslü elbise hayalinden vazgeçir, elbise süsünü dilerseñ bir yalanı sonuna getir. Güzel elbiseyi giymektense giydirmek daha iyidir."

• *Dānā eligdin bargandin söz aytmas, ötken yigitlik ārzū bile kaytmas. Ötken rūzgār 'ademdür, kelmegendin söz aytkan ehl-i nedemdür ve hāl muğtenemdür bir türk bu ma'nīde depdür kim dem bu demdür. (P1-105a, 12/13)* "Bilen kişi, elinden geldiğince söz söylemez (konuşmaz), geçici yiğitlik isteği ile dönmez. Geçen zaman yokluktur, gelmeyenden söz söyleyen pişmanlık duyar. Ganimet olarak alınmış hal, tam da bu anlamdadır. Ne demişler: zaman bu zamandır (vakit nakittir)"

2.3.8. –GAn+GA Yapısı

-GAn sıfat fiil eki, yönelme durum ekleriyle birlikte kullanılarak aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere yan cümlelerin tümleci işlevinde kullanılmıştır.

• *Hața rāyı ong kelmese dahlsızlarga şirket, belki nāķız tuŋkanlarga töhmet. (P1-9a, 5/6)* "Yanlış fikir doğru gelmezse müdahale etmeyenler buna ortakdır, belki (de) karşı duranlar (da) haksız yere suçlanır."

• *Velī ol harem içre bolganğa hāş (P1-27a, 7)* "Veli, o harem içinde olana özeldir."

• *Fitrākige bağlap öyige yandı, özi ve қоşı kılğanlarga kuvandı. (P1-30b, 2/3)* "Atın terkisine bağlayıp evine döndü; kendisi ve eşi, yaptıklarına sevindiler."

• *Yüz yahşılıķķa ming yamanlık işleri, nūş yetkürgenge nīş urmak āsāyişleri. (P1-34a, 7/8/9)* "Yüz güzel işte bin kötülük vardır, tatlı içecek getirene zehir vermek (onların) hoşlarına gider."

• *Yağış yamandın her nê eşitken ve körgenge tahammül körgüzmekdür. (P1-45b, 10)* "Güzellik ve çirkinliklerden ne duyarsan ya da ne görürsen (hepsine) tahammül göstermektir."

• *Yolı bādiyeside zulumāt-ı āfāt, Hızır dēk anı kat' kılğangā behre zülāl-i hayāt. (P1-46b, 6)* "Yolun çöl (olması) afetlerin zulümüdür, Hızır gibi onu kat edene (dayanıp bitirene) tatlı ve soğuk hayat suyu düşer."

• *Çün ol zīb-i tāt mülk harācı ērdi, tapkanğa köp nēme vü kirāmend şile va'de boldı. (P1-49a, 13)* "Süslü tacı mülk haracı (vergesi) olduğu için, bulduğunda çok şey ve cömert hediyeler bahşedildi."

• *Öltürüp bu belādın sēni kūtkaray dēgenge cānın fedā kılğay. (P1-64a, 1/2)* "Öldürüp bu beladan seni kurtaracağım diyene canını feda edecektir."

• *'İlm okup 'amel kılmağan kārīz kazıp tohm salmağanğa oğşar ya tohm salıp maşşūlıdın behre almağanğa oğşar. (P1-90a, 6/7)* "İlim okuyup (ilmiyle) amel etmeyen (kişi), kanal kazıp da tohum atmayana ya da tohum atıp mahsulünden hisse almayana benzer."

• *Tizek atkanğa kim çeker yumruk*

Tonı yırtuğ durur sakalı yuluğ (P1-90a, 12)

"Tezek atana yumruk çeken (kişinin) elbisesi yırtıktır ve sakalı (da) yoktur."

• *Sālikke bir zarūr ērgenige Ādemīzād vūcūd mülkidin hāneberendāzdur ve 'adem kişveriğa sefersāzdur. (P1-96b, 2)* "Müride zorla (bir şey) yaptıran insan, vücut mülkünü yıkandır ve yokluk ülkesine sefer edendir."

• *Her nêçe 'ibâdet kılsañ köñlüñni taqşır **kılğanğa** mâyil tut ve her nêçe tã'at kılsañ tiliñni 'öźr ayturğa qayıl tut. (P1-109a, 7/8)* "Her ne şekilde ibadet edersen (et), gönlünü kusur işlemeye meyilli tut ve her ne şekilde ibadet etsen dilini özür dilemeye yatkın tut."

2.3.9. –*GAn+nI* ve 3. *Tekil Kişi İyelik+n* Yapısı

Çağataycada bu birleşik yapının yan cümlelerin nesnesi konumunda kullanıldığı tespit edilmiştir.

• *İşleri talay **algannı** talamak, yat mülkde çövärtke dëk sebze ve yaфрағnı yalamak. (P1-13a, 1/2)* "İşleri yağmalanabilecek olanı yağmalamak, yabancı ülkede çekirge gibi ot ve yaprağı yalamaktır."

• *Ümit ol ki Hax sübhānehu vü te'ālā barça yoldın **çıkkınlarnı** agāhlıg bile ercmend kılğay. (P1-39b, 10/11)* "Ümidimiz odur ki; yüce ve bir olan Allah, bütün yoldan çıkanları kendine getirsin."

• *Bu vādide ağzı **ķuruğanlarnı** sir-āb êtkil. (P1-40b, 3)* "Bu vadide ağzı kuruyanları suya kandır !"

• *Sālikning rāzılıkka muttaşıf **bolğannı** tavşıfide varak yüziğe ma'ārif-i nigār hāme uruptur. (P1-54a, 12)* "Müridin rızası (ile) vasıflanmış olanı nitelemek (için) varak üzerine resim yeteneği (ile) vasıflanmış olanı nitelemek (için) varak üzerine resim marifeti (ile) kalem vurmuş. (çizim yapmış)"

• *Tilep **bërgenni** hem saḥādın yıraḥ bil, ibrām bile **bërgendin bërmegenni** yaḥşıraḥ bil. (P1-70a, 8/9)* "İstediginde vermeyeni cömertlikten uzak bil, hiç vermeyeni (de) zorlama ile verenden daha iyi (olduğunu) bil."

- *Ol kılğannı tilge keltürmemek ve ağızğa almamak. (P1-70b, 6) "O yaptıklarını dile getirmemek ve ağza almamak."*

- *Kerek öziğe revā tutmağannı yārığa revā tutmasa, köp neme öziğe hem revā tutsa aña tutmasa. (P1-75b, 12/13) "Kendine reva görmediğini yakınına, sevdiğine (de) reva görmesi, (hem de) çok şeyi kendine reva görmesi, ona reva görmemesi gerek."*

- *Zahmet bile tapkanıñnı özüñdin ayama ve miñnet bile yıķkanıñnı dostlar bile düşmen üçün asrama. (P1-77b, 6) "Zorlukla bulduğunu kendinden sakınma, zahmetle yıktığını dostlarla düşman için besleme."*

- *Beyt*

Biride munça hüner ol biride ança 'uyūb

Kayısının hūb ekenin ehl-i hūred bilgey hūb (P1-85a, 2)

"Bunlardan biri hüner, biri de kusurdur. Hepsinin hoş olduğunu akıl sahipleri bilir."

- *Feseķa haylide muķallıdī ki ġaraẓı ēl külgüsidür, fāhişe kaħbeniñ körgenni körgüzgen körgüsidür. (P1-88a, 6/7) "Sapkınların içindeki bir mukallidin amacı halkın gülmesidir. Fahişe ve kahpenin gördüğünü gösteren (de) görmesidir."*

- *Az dēmek hikmetķa bā'is ve az yēmek şıhhat-ķa bā'is ağızğa kirgenni dēmek nādān işi ve allıģa kelgenni yēmek hayvān işi. (P1-90b, 11) "Az yemek, hikmetli ve sağlıklı (olmaya) sebeptir. Ağzına (her) gireni demek (de) cahil işidir ve önüne geleni yemek (de) hayvan işidir."*

● **Bilmegenni sorup örgengen** ‘âlim ve ‘ârlanıp sormağan özige zâlim. Az az örgenip dānā bolur, kaçre kaçre yığılıp deryā bolur. Örgenürdin **kaçқан** levend ve yüzige hîle vü bahāne eşigin **açқан** tanand. Ve emgek tartıp ‘ilm **örgengen** huredmend. (P1-93a, 7/8/9) "Bilmediğini sorup öğrenen alimdir ve utanıp sormayan kendine zalimdir. Azar azar öğrenince bilgili olunur, damla damla birikirse derya olur. Öğrenmeden kaçan tembel ve hile ile bahane kapısını açan örümcektir. Eziyet çekip ilim öğrenen akıllıdır.”

2.3.10. Fiil+GAn+Kişi Adlı Yapısı (Fiil Çekimi)

Bu yapı Çağataycada öğrenilen geçmiş zaman ifade etmek için kullanılır.⁴⁷

● **Kızbü’l- müneccimîn mazmûnı bile anıng sözi yalgandur ve özi rāstlıg** kişveridin yırak **kalğandur** ve başiret közige gaflet perdesin **salğandur**. (P1-24b, 8) "Müneccimin yalan mazmunu da onun sözü (de) yalandır ve özü dürüstlük ülkesinden uzak kalmıştır ve geleceği görme, sezme gözüne gaflet perdesini örtmüştür."

● **Bī-mā’nī hezeyanatın Caru’llah bitigen**. (P1-63b, 5) "(Bu) anlamsız, saçma sapan konuşmaları Zemahşerî yazmış."

● **Her kim ki sözi yalğan, yalğanı zāhir bolgaç uyalğan**. (P1-80b, 4) "Sözü yalan (olan) her kim var ise, yalanı ortaya çıktığında utanır."

● **Bu devlet köp muvāfık bendelerğa dest bēriptür ve arada bar ergusdürler** (P1-107a, 4/5) "Bu devlet uyumlu kölelere el vermiş (yardım etmiştir) ve arada (onları) var etmiştir."

Aşağıdaki örneklerde genel anlamlı ifadelerde bildirme işlevinde kullanılmıştır, bu nedenle geçmiş zaman biçiminde değil, geniş zaman ifadesiyle çevrilmiştir.

⁴⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. J. Eckmann, **Chagatay Manual**, 169.

- *Cibāl taşı ve deşt kumığa nāka sürgen, bihār emvāc telāṭumudın nef'ü zarar körgen.* (P1-24b, 12) "Dağların taşına ve çöllerin kumuna dişi deve süren, denizlerin dalgasından fayda ve zarar görendir."

- *Ridāsı 'uyūbıning perdedārı, riyā çarhı ʿegirgen her tārı.* (P1-34b, 12/13) "Hırkası kusurlarını gizlese (de), (onun) her ipliği ikiyüzlülük çarkını döndürendir."

- *Şühūdları istiğrākka yētken ve ol istiğrākdın istihlāk maḳāmın ḥāşıl ʿetken.* (P1-60a, 5/6) "Şahitleri (daima bir) dalma ve gaflet haline ulaşan ve o dalma (halinden) (ömrü) boş yere harcayıp tüketme makamına ulaşandır."

2.3.11. –GAn+dA ile Zaman Belirteci İşlevinde Kullanımı

İncelediğimiz MK adlı eserde tek bir örnekte görüldüğü üzere –GAn eki, bulunma durum eki ile birleşerek cümleye –dİğl zaman ya da –dİğIndA gibi zaman anlamları katar.

- *Mevlāna hem ol mescidka kirgende egnideki hırka ve başıdağı eski bōrk bile ʿrdi.* (P1-41a, 3) "Mevlana da o mescide girdiğinde sırtındaki hırka ve başındaki eski bōrk (başlık) ile idi."

2.3.12. –GAn+çA Yapısı

–GAn sıfat fiil eki, eşitlik ekleri ile birleşerek cümleye yapabildiğin kadar, edebildiğin gibi zamansal ve durumsal yeterlilik anlamları katar. Çağataycada bu ekin farklı kullanımları aşağıdaki şekillerde tespit edilmiştir.

- *Yamanlık kulğanlarıça⁴⁸ miñ niyāz körgüzseñ sēniñ işiñdin yamanraḳ kişiniñ işi yok.* (P1-68a, 8/9) "Kötülük edenler için binlerce dua etsen (de) senin yaptığın işten kötüsü olmaz."

⁴⁸ Bu yapı eserin bir nüshasında "kılğanlarığa neçe" biçiminde yer alır. Diğer nüshalarda bu şekilde yazılması, bu yapının farklı bir kullanımını göstermektedir.

• *Kıla **alğança** ta'zim ü edeb bināsın yıkma ve hayā vü hürmet halvetidin taşkarı çıkma. (P1-91b, 8) "Yapabildiğin kadar düzen ve edep binasını yıkma, utanma ve hürmet halvetinden dışarı çıkma."*

• *Aña terahhum kılmağnı ganīmet bil ve eligiñdin **kêlgençe** ihsān kıl. Yigit gedā ki bel ura alur ve otun taşımağnı bilür aña nēme **bêrgen** tēñri mālın zāyi' kılur. (P1-93a, 1) "Ona merhamet etmeyi ganimet bil ve elinden geldiğince ihsanlarda bulun. Yiğit dilenci bel ile biçip otunu taşımayı bilir, ona bir şey veren tanrı malını ziyan eder."*

• *Müdde'ā **kılğança** yerge çün ferş töşeldi peydā **bolğan** furcelerga köre hıstlarnı uşatıp salgaylar tā ol düşvārlıg āsānlıg bile ileyidin kopkay. (P1-106a, 12/13) "Zorluk kolaylıkla önünden çıksın, yok olsun diye ortaya çıkan deliklere göre tuğlaları kırıp koyarak iddia edildiği kadar yere döşeme yapıldı."*

2.3.13. –*GAn+Edat Yapısı*

-*GAn* sıfat-fiil ekini alan fiil isimleştiği için isim ya da isim soylu kelimeler gibi yanına çeşitli edatlar olarak kullanılırlar. Aşağıda bu yapıdaki cümlelerden metnimizde geçen örnekler yer almaktadır:

• *Dāyim **tilegenleri dēk** kılğanğa bir katla te'hīr bolsa şikāyet ü teşni'leri şāyi' müdām **istegenleri dēk** kılğanğa bir nevbet taqşīr bolsa 'ömründe kılğanlar barı zāyi'. (P1-68a, 12; P1-68b, 1/2) "Daima istedikleri gibi yapılmasına karşın, bir defa (bile) gecikme olsa şikayet ve ayıplamaları yayılır ve devamlı istedikleri gibi yapılmasına karşın birazcık kusur olsa ömrün boyunca yaptıklarının hepsi boşa gider."*

• *Keldük müşebbehünbihğa kim 'ālem esbābıdur kişi tilese ki köñül **tilegen** dēk ve beşeriyyet tayfası tekaža **kılğan** dēk. (P1-106b, 3/4) "Bahsedilen kişiye geldik*

ki dünya sebepleridir, kişi gönlün dilediği gibi ve insanlık tayfasının alacaklısı gibi istese."

● *Yètkürgen dèk yètür mèniñ başıma hem (P1-99b, 7/8 "Ulaştırdığın gibi benim başıma da ulaştır."*

● *Nèçe zılm kılğan sayı anga osanmak yok ve her nèçe kan tókken sayı anga kanmak yok. (P1-55a, 11) "Nice zulüm eden kişilere bile usanmak yoktur ve nice kan dökenlerin bile (yaptıklarına) kandiği yoktur."*

● *Yamanlar hayliğa katma tilige kèlgen bile köñlini şādık tut ve kalemige yazılğan bile zāmirini muvāfıq tut. (P1-110a, 1/2) "Kötüler takımına (kendini) katma, diline gelenle gönlünü sadık tut ve kalemine yazılanla vicdanını uygun tut."*

● *Zuhal biyik maķām bile mihr-i hāverī bolmas, dīv bihişt hūllesin kèygen bile perī bolmas. (P1-89b, 6) "Satürn gezegeni büyük makamda olmakla doğu güneşi olmaz, dev cennet elbisesini giymekle peri olmaz."*

● *Gevher balçıkķa tüşken bile kıymeti uşalmas ve öz bahāsıdın qalmas eşek mıncağın tācğa tikken bile firūze yerin tutmas ve hīç kim anıñ hem bahālığın unutmas. (P1-91a, 10) "Elmas çamura düşse bile kıymeti azalmaz ve asıl değerinden bir şey kaybetmez. Eşek boncuğunu taca diksen de firuze taşının yerini tutmaz ve hiç kimse onun kıymetini unutmaz."*

● *Bu sözlerdin haşm mundaķ bilmesün ve müdde ‘ī bu nev ‘ gümān kılmasun ki mining tab ‘ım Türk alfāzığa mülāyım tüşken üçün ta ‘rīfide mübālağa izhār kıılır*

min. (ML, P283a, 9) "Bu sözlerden benim tabiatım Türk sözlerine uyumlu düştüğü için tanıtmasında mübalağa ediyorum."

2.4. -*mİş* Sıfat-Fiil Eki

Bu ek geçmiş zaman ifadesi taşıır ve Eski Türkçeden bu yana sıklıkla kullanılır. Çağatay Türkçesi döneminde pek karşılaşmadığımız bir sıfat fiil ekidir. Kemal Eraslan ekin Eski Türkçe devresinden itibaren şekil ve zaman eki durumuna geçip ‘*öğrenilen geçmiş zaman fiil çekimi*’ni kurduğunu belirtir.⁴⁹

Özlem Deniz Yılmaz, -*mİş* ortacını, fiil gövdesinin iletği eylemi nitelik imgesinde karşıladığını ve çoğunlukla bu nitelikleştirilmiş eylemin sonucu olan durumu gösterdiğini ve bu nedenle bazı araştırmacıların -*mİş* ekinin geçmiş zaman bildirdiğini söylediğini belirtir. İşlek ve verimli olarak ifade ettiği -*miş* ekinin geçmişte geçen bir olay olarak gerçekleşen nitelikleştirilmiş eylem olarak tanımlar.⁵⁰

János Eckmann ise standart Çağatay Türkçesindeki -*miş/-miş* şeklinin, öncelikle çekimli fiillerde kullanıldığını ve onun sıfat-fiil fonksiyonunun, -*ğan/-gen* ekine aktarıldığını ifade eder. Ayrıca, 11.-14. Yüzyılların Orta Asya Türkçesi metinlerinde yaygın olarak kullanılan bu sıfat fiil ekinin Çağatay Türkçesinde pek nadir görüldüğünü belirtir.⁵¹

-*mİş* eki diğer tarihi dönemlerin aksine Çağatay Türkçesi döneminde pek fazla görülmemektedir. Maḥbūbu’l Kūlūb’de kendisinden sonra *bolğay* fiil yapısı ile kullanılarak birleşik çekimli fiil yapısı kurar. Eserde tespit edilen örnekler şu şekildedir:

● *Be-taḥṣīṣ ki müfrit terbiyet **körmüş** bolğay ve muḳabelede bī-endām lāflar **urmuş** bolğay. (P1-31a, 7) "Özellikle, çok fazla eğitim görmüş olur ve karşılığında anlamsız laflar söylemiş olur."*

● *Yoldın **azmış** bolğay ve ḳayu pāk ḥilḳātlıḡ cāddedin çıkıp ḳıılır işin **yazmış** bolğay kim aṇa ḡarib ḥālāt ḥādis **bolmuş** bolğay ve ol ḥālātḳa neḡs-i ṣūm bā’is **bolmuş***

⁴⁹ Eraslan, **age**, 28.

⁵⁰ Yılmaz, **age**, 85.

⁵¹ Eckmann, **age**, 141.

bolğay. (P1-31a, 1) "Yoldan çıkmış olur ve temiz yaradılışlı caddeden çıkarak yaptığı işi bozmuş olur ki ona garip haller olmuş olur. O hallere uğursuz nefis sebep olmuş olur."

2.5. -ğu /-gü, -ku/kü; -ğuluk/-gülük, -kuluk/-külük

Bu sıfat-fiil eklerinin Uygur, Karahanlı ve Harezmi dönemlerinde kalıcı isim yapma görevinde daha yaygın kullanılmasına rağmen bu durum, Çağatay döneminde nispeten daha az görülür. A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* adlı eserde bu ek hakkında şunları söyler; *Kitabelerde nadir görülen bu şekil, mecburiyet ve gaye ifade eder. Sıfat, isim ve yüklem ismi olarak kullanılır. -ğu şekli, yüklem olarak, bazen yaklaşıma hali eki +ka, +kä ile genişletilmiştir. -ğu'nun +luk'la genişletilmiş bir şekli de sık sık yüklem olarak kullanılır. Bir mecburiyet ve gaye bildirir.*⁵²

Bu sıfat-fiil eklerinin Çağataycada daha az kullanıldığını János Eckmann da doğrular. Gelecek ve gereklilik ifade eden bu sıfat-fiilin İslamî Orta Asya edebî Türkçesinin Çağataycadan önceki devrinde kullanıldığını belirtir ve Çağataycada ekin daha az kullanıldığını söyler. (11.-14. yüzyıllar)⁵³ Eckmann'ın verdiği örnekler arasında bu sıfat fiilin sıfat olarak kullanıldığı örnekler de görülür.⁵⁴

Kemal Eraslan ek hakkında *"-ğu/gü, -ku/kü sıfat fiil eki Çağataycada genellikle ünsüz uyumuna bağlı olarak kullanılmıştır. Doğu Türkçesinde ekin +çı/+çi; +luk, +lük; +suz/+süz isimden isim yapma ekleriyle genişlemiş şekilleri yaygın olarak kullanıldığı halde, Batı Türkçesinde ancak +çı/+çi isimden isim yapma ekiyle genişlemiş şekli, bazı değişmelerle kullanılmıştır."* der.⁵⁵

-ğu /-gü, -ku/kü; -ğuluk/-gülük, -kuluk/-külük ekleri Maḥbūbu'l Kūlūb adlı eserde gereklilik işlevinde aşağıdaki örneklerde görülür;

● *'Amiyy kazī ki mey içkey öltürgülük-dür ve dūzah otığa yétmesdin burun küydürgülükdür. (P1-14, 12/13) "Avama mahsus (olan) kadı, şarap içerse öldürülmelidir ve cehennem ateşine ulaşmadan önce yakılmalıdır."*

⁵² A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, (Ankara: TDK, 2007), 83.

⁵³ Eckmann, *age*, 135.

⁵⁴ Eckmann, *age*, 136.

⁵⁵ Eraslan, *age*, 27.

• *Sudın asrağuluğdur tofrağ u balçığ öyin ve otdın asrağuluğdur yığaç u kemiş öyin ve yeldin asrağuluğdur böz öyin ve tofrağdın asrağuluğdur köz öyin ve cemi' mā-sivā Allāhdın asrağuluğdur köñül öyin. (P1-105, 4/5/6/7)* "Toprak ve çamurun evi sudan beslenmektedir. Ağaç ve kemişin evi otdan beslenmektedir. Bu bedenin evi yıldan beslenmektedir. Gözün evi topraktan beslenmektedir ve Allah dışında bütün varlıkların gönül evi Allah'tan beslenmektedir."

• *Her neçe ki 'ālem ehliğa mültemis bolsa munça ok bolğusıdur. (P1-32a, 2)* "Her ne kadar (da O), dünya insanlarını kayırsa (da) iltimas gösterse (de), bu kadar olacaktır."

Eylem+GU+iyelik ekleri+(-dur/-durur/-turur) yapısı Çağataycada gelecek zamanı ifade etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır.⁵⁶

⁵⁶ Bkz. Eckmann, *age*, 172.

3. İSİM-FİİLLER

3.1. -mAk (Hareket İsmi, Mastar)

Türkçede mastar olarak ifade edilen *-mek* isim-fiilleri fiilin yalın şeklini oluştururlar. İsim-fiiller, fiil kök ve gövdelerinin ifade ettikleri oluş, kılış ve durumları şahıs ve zamana bağlı olmadan gösteren fiil adlarıdır. Hem isim, hem fiil görevinde bulunabilen, kişi ve zaman anlamı taşımayan yapılardır. Türkçede *-mAk*, *-mA* ve *-İş*, *-Uş* ekleriyle kurulan üç isim-fiil yapısı vardır.

Carl Brockelmann, *Der infinitiv auf maq* başlığı altında incelediği *-mak/-mek* için sözcük örnekleri vererek *-lık/-lik* ile genişletilmiş biçimin farklı kullanımlarını da Çağatayca eserlerden aldığı cümle örnekleriyle göstermiştir.⁵⁷

Kemal Eraslan'a göre isim-fiiller, nesneleri geçici hareket özellikleri ile karşılayan özel fiil şekilleridir. Nesne karşıladıkları için isim grubuna dahil kelimelerdir. Bu bakımdan isim gibi çekime girip isim gibi kullanılırlar.⁵⁸

Eski Türkçede İsim-Fiiller adlı esere baktığımızda Eraslan, fiilimsileri ayrıntılarıyla incelerken *isim-fiiller* ifadesiyle fiilimsilerin genel adını karşılar ve fiilimsileri üç grupta ifade eder;

- 1) Mücerret hareket veya iş ifadesi olan fiil şekilleri: *Fiil İsimleri*
- 2) Hareket ifadesi olan fiil şekilleri: *Zarf Fiiller*
- 3) Nesneleri geçici hareket vasıfları ile karşıladıkları için vasıf isimleri ifadesi olan fiil şekilleri: *İsim Fiiller*⁵⁹

Orhon Türkçesi Grameri adlı çalışmasında Talat Tekin, "eylem adları" terimini kullanır ve bunların isimlerin tüm özelliklerine sahip olduğunu ve isim gibi çekimlenebileceğini belirtir. Bazı eylem adlarının yüklem görevini gördüğünü de ifade eder.⁶⁰

⁵⁷ Carl Brockelmann, *Osttürkische Grammatik der Islamischen Litteratursprachen Mittelasiens*, (Leiden, 1954), 234-255.

⁵⁸ Eraslan, *age*, 358.

⁵⁹ Eraslan, *age*, 356.

⁶⁰ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, (Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi 9, 2000)

Mastar ekleri, kalıplaşarak isim şekline geçebilirler. Zeynep Korkmaz'ın belirttiği gibi, fiilin isim şekli olan mastarlar, normal yapıları ile fiildeki hareketi de gösterdiklerinden, hareket isimleri sayılırlar: *gitmek*, *atmak*, *tutmak* gibi. Kalıplaşmaya uğrayan mastarlar ise artık kendilerinde bulunan hareket gösterme niteliğini kaybederek, doğrudan doğruya soyut ya da somut nesnelerin adları olmuşlardır. Türkçede bu tarzda oluşmuş isimler oldukça azdır; Çağ. *boğmak* 'düğme, band', Çağ. Osm. *ķaymak* 'sütün kabuk bağlamış yağlı kısmı, yoğurdun üstteki yağlı tabakası' gibi.⁶¹

Eski Türkçeden bu yana *-mak/-mek* eki ile kurulan fiil isimleri cümlede genellikle nesne görevinde kullanılırlar. Tümleç ve edatlarla bir araya geldiklerinde cümlede zarf görevi yaparlar ve bildirme ekleriyle birleşerek cümlenin yüklemi konumunda kullanılabilirler. Çağatay dönemine baktığımızda mastarların cümlede farklı şekillerde kullanıldığını görürüz. János Eckmanın da belirttiği gibi, *-mak/ -mek* hareket ismi sıfat-fiili çokluk, iyelik ve hal ekleri alabilir. Cümle içinde *bol-* ve *er-* gibi yardımcı fiillerle birlikte kullanılabilir. Ayrıca *-makçı /-mekçi bol-* veya *-er* yapısında kullanıldığı da görülür ve böyle kullanıldığında cümleye 'üzere olmak, kararlaştırılmak, belirlenmek' anlamları katar. Bunun dışında bu partisip, herhangi bir anlamsal değişikliğe uğramaksızın *-lık/-lik* ekini alabilir.⁶²

Çağataycada *-mak/ -mek*'li isim-fiil yapısı cümle içerisinde örneklerde görüldüğü gibi çoğunlukla cümlenin nesnesi durumunda kullanılmıştır. Maḥbūbul Ḳulūb adlı eserde görüldüğü üzere yönelme, çıkma, bulunma, belirtme gibi hal durum ekleriyle bir araya gelerek de kullanılmıştır. Bunun dışında *-lık /-lik* ekiyle birleşerek *-maklık/-meklik* yapısıyla kullanıldığı bilinmektedir. Taranan eserde bazı cümlelerde *-dUr /-dUrUr-* bildirme ekleriyle birleşerek cümlenin yüklemi konumunda kullanıldığı tespit edilmiştir. Taradığımız eserlerde de bu kullanım görülür.

Korkmaz, bildirme eki alan, ek fiil ile çekime giren yahut yüklem görevindeki bir adla anlam ilişkisi bulunan *-mak*'lı ad fiilin, cümlede yargı bildiren bir yüklem görevinde olduğunu söyler.⁶³ *-mak*'lı ad-fiil, tek tük bazı yapım ekleri de almıştır. –

⁶¹ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, (Ankara: TDK, 2011), 53.

⁶² Eckmann, *age*, 137.

⁶³ Korkmaz, *age*, 880.

lık eki ile genişletilen *-mAk*'lı ad-fiil, *bilmeklik*, *görmeklik*, *tanımaklık* vb. örneklerde görüldüğü gibi, hareket bildirme özelliğinden sıyrılarak soyut bir ada dönüşmüştür.

Fiilimsiler konusunda son yıllarda yapılmış çalışmalardan biri olan Özlem Deniz Yılmaz'ın kitabında konu, *Eylemlilik (Fiilin İsimsi Şekli)* başlığıyla yer almaktadır. Eylemliklerin sahip olduğu nesnellik özelliklerinden dolayı, şekil bilimsel ve söz dizimsel işlevler alanında isimlerle akrabadırlar. Bu yüzden isim kelime şekli, yani çokluk, iyelik ve hal ekleri alabilirler. Edatlarla birlikte kullanılabilirler. Ayrıca anlatımlarda isimsi söz dizimi (yani ad yüklemi, özne, belirten, belirtilen, tümleç/tümleyen, belirteç/belirteç tümleci ve belirteç tamlananı) görevlerinde etkinlik gösterebilirler.⁶⁴

Tüm bu bilgilerin ışığında, incelediğimiz MK ve ML adlı eserlerde isim-fiillerin hangi şekil ve işlevlerde kullanıldığını ifade etmek gerekir.

3.1.1. Cümlelerin Öznesi Olarak Kullanımı

Bu isim-fiil, cümle içinde *-mAk* ya da *-mAKLIK* şekillerinde özne görevinde kullanılmıştır. Cümlelerin öznesi, *-mAk*'ın kelime gruplarıyla birleşmesi sonucu tamlama oluşturabilir.

● *Yoknı bar **kılmaḳ** ve barnı yok **kılmaḳ** anıḡ kudretiḡa āsān, bar ve yok ve yok ve bar anıḡ iḥsānıdın ümidvār ve ḳaḫrıdın hırāsān. (P1-2a, 8/9)* "Yoktan var etmek ve var (olanı) yok etmek O'nun kudretine kolay (gelir). Varlık ve yokluk, O'nun cömertliğinden ümitlidir ve (aynı zamanda) kahrından korkar."

● *Bir avuç tofraḡnı melekūt ḫaylide ḫilāfet taḫtıḡa **olturtmaḳ** aḡa yaraşur. (P1-2a, 11)* "Bir avuç toprağı hükümdar sınıfına, hilafet tahtına oturtmak ona yakışır."

● *Bu 'anāsırnı rūḫ-ı pāk dise yeri bar ve rūḫı-ḡa ruhī-fidāke **dēmek** sezā-vār. (P1-3a, 1)* "Bu unsurları temiz ruhlu dese yeri vardır ve (ona) ruhlar feda olsun demek yaraşır."

⁶⁴ Yılmaz, *age*, 53.

• Eger kan **tökmek** aña pīşe kim ki cānı bar aña endīşe (P1-8b, 12) "Kan dökmek onun için bir meslek haline geldiyse, canı olan (herkes) ona (bir) endişedir."

• Katl için cān **bèrmek** şî'ārı, il māl u cānığa kaşd şeh-kārı. (P1-9b, 5) "Öldürmek için can vermek (onun) adetidir. Başkasının malına ve canına kast etmek (onun) ganimetidir."

• Şeh **öltürmek** evlîdür. (P1-10b, 3) "Şah öldürmek daha iyidir."

• Pes i'timād muña **eylemek** ni söz bolğay. (P1-12a, 12) "Buna güvenmek ne sözdür (ne işe yarar) !"

• Kāyan ki yüzlendiler alarga **yanmak** yok, kēçe ve kündüz tegāfîl uykusıdın **oyğanmak** yok. (P1-13a, 5/6) "Ne zaman ki (bir yere) yöneldiler, onlara dönmek yoktur. (Onlara) gece ve gündüz dalgınlık uykusundan uyanmak yoktur."

• **Kılmak** kerek ol kalemzen elgini kalem. (P1-15b, 13) "O yazıcının elini kalem kılmak gerekir."

• Bil kim nefes **urmamak** alardın evlā. (P1-18b, 12) "Hatta nefes almamak (bile) onlardan iyidir."

• Men' ü nefy tofragın ağızığa **urmak** evlî, belki tāk ya menārdın anı **uçurtmak** evli. (P1-21a, 4/5) "Yasaklama ve sürgün etme toprağını ağzına koymak cazip gelir, kemer ya da minareden onu uçurmak daha iyidir."

• *Ādemîğa bu āfetdin **kutulmağlık** muhāldur. (P1-22b, 6)* "İnsanlığın bu afetten kurtulması mümkün değildir."

• *Seferdin ‘azizler şöhetîğa **yètmek** murādı bolsa ve ri‘āyetidin nā-murādlar işi güşādi bolsa. (P1-25a, 9)* "Seferden (sonra) azizler sohbetine ulaşmak muradı olsa ve saygısından muradı olmayanların işi açılrsa."

• *İlge ziyān anıñ sūdı, anğay alıp ağır **satmak** anıñ maqsūdı. (P1-25b, 4)* "Halkın zararı onun kazancıdır. Ucuz alıp pahalı satmak onun amacıdır."

• *Ėşitmek ėlni tola kılur ve **aytmak** hālī ve ėşitküçi ve aytķuçı-ning budur hālī. (P1-63a, 1)* "Dinlemek insanı doldurur, donatır. Konuşmak boş hale getirir. Dinleyen ve konuşanın durumu budur."

• *Oğul atağa bāzī **bèrmek** pīşeleri, dağallığların kirāmü’l-kātibindin yaşurmak endīşeleri. (P1-26a, 4)* "Oğulun işi babaya oyunlar oynamaktır, hilekarların işi (de) kiramü’l-katibin meleklerinden hilekarlıklarını gizlemektir."

• *Dağı nān **bèrmek** oldı aña şī‘ār. (P1-28a, 8)* "Ekmek vermek onun şiarıdır."

• *Yetimge bıçaķ **urmak** anıñ işi bolğay, özi tilbe it, bıçaķ anıñ tişi bolğay. (P1-28a, 12)* "Yetime bıçaķ vurmak onun işidir, kuduz olan köpeğin dişi bıçaķtır."

• ***Bèrmek** bolmas bularğa insan hükmi. (P1-30a, 7)* "Bunlara insan hükmü vermek olmaz."

● *İhlık bile yüz **kızartmaḵ** alarḡa tezyīn, söz esnāsında yüzlerige ƙara **tilemek** alarḡa āyīn. (P1-32a, 14)* "Allık ile yüz kızartmak onlara süstür, söz esnasında yüz karalığı istemek onların usulüdür."

● *Ḥāne-vādeler **buzmaḵ** alarḡa mesācid yasar dēk fen, nā-ḥaḵ ƙan alarḡa ölüḡ tērgüzgençe müstaḥsen. (P1-43a, 6)* "Aileleri bozmak, onlar için mescitler yapar gibi sanat işidir, haksız yere kan dökmek, onlar için ölü diriltmek gibi beğenilen (bir davranıştır)"

● *Cemī ārzūdın **çıḵmaḵ** ki Ḥaḵnıḡ ḡayrıḡa aylanmaḡay. (P1-51b, 3)* "Bütün arzu ve isteklerden çıkmak, Allahtan başkasına yönelmemek, bütün arzu ve isteklerden çıkmaktır."

● *[Aşk] Ejdehāyīdür ḡūn-ḡār ‘ālemni dem bile **tartmaḵ** aḡa kām, pādīṣāḡīdur ƙahḡār kāmı her dem ‘ālem ehliḡa ƙatli ‘ām. (P1-55a, 10)* "Aşk, kan dökücü alemini kan ile çekip çevirmek isteḡinde olan büyük bir yılandır, alem ehillerini kahredicilik isteḡiyle her zaman katl eden bir padişaktır."

● *Nēçe zulm ƙılḡan sayı aḡa **osanmaḵ** yoḵ ve her nēçe kan tōkken sayı aḡa ƙanmaḵ yoḵ. (P1-55a, 12)* "Ne kadar zulüm ederse etsin ona usanmak yok (usanmaz), her ne kadar kan dökerse döksün ona kanmak yok (kanmaz)."

● *Taḡrirḡa **ƙivürmek** ve taḡrīr ƙalemin **sürmek** müteḡayyir ƙörünür. (P1-59a, 5/6/7)* "Yazmaya başlamak takrir kalemiyle yazmak deḡişmiş görünür."

● *Fenā ehliḡa köp **aytmaḵ** merdūddur ve köp **ēṣitmek** maṭlūb u maḡmūddur. **Ėṣitmek** elni tola ƙılur ve **aytmaḵ** ḡālī ve işitküçi ve aytḡuḡının budur ḡālī. (P1-62,*

13) "Fanilerin çok konuşması istenmez, istenen çok dinlemesi ve şükretmesidir. İnsanı dinlemek donanımlı hale getirir ve konuşmak boştur. Dinleyenin ve söyleyenin durumu budur."

- *Köp **demek** söziğe mağrûrluk ve köp **yemek** nefsiğe me'mûrluk. (P1-63a, 4)*
"Çok konuşmak (kendi) sözüne güvenmektir ve çok yemek (de) (kendi) nefesine memurluk (etmektir)."

- *Aña kim bir du'a kıldıñ köp kargış bile **kutulmak** yoktur, birevge kim bir medh didiñ on zem bile halâş **bolmak** yoktur. (P1-67b, 10)* "Beddua eder gibi dua ettiğin kişiye kurtuluş yoktur. Birisini övdüysen on yerme ile kurtulamazsın."

- *Bir sāğar mey bergeñdin kadeh kadeh hûn-âb **yutmak** kerek ve bir kadeh nûş içürgendin ayağ ayağ zehrğa özni âmâde **tutmak** kerek. (P1-67b, 11)* "Bir kadeh içki verenden kadeh kadeh kanlı su yutmak gerekir ve bir kadeh tatlı (şerbet) içirenden, bardak bardak zehire kendini hazır etmek gerek."

- *Pey-â-pey **almak** alarğa hüner. (P1-68b, 2)* "Peşpeşe olmak onlar için hünerdir"

- *Mübâhât için **bermek** hod-nümâliğ ve anıñ bile özin saḥâ degen bî-hayâliğ. (P1-70a, 5)* "Övünmek için vermek, kendini gösterme(dir) ve buna göre kendine cömert diyen (kişi) hayasızdır (utanması yoktur)"

- *Vefâsızda hayâ yok ve hayâsızda vefâ yok ve her kimde bu iki yok imân yok ve her kimde imân yok andın âdemîlik **kelmek** imkân yok. (P1-72a, 2)* "Vefasızda

utanma yoktur ve hayasızda vefa yoktur. Her kimde bu ikisi yok ise iman (da) yoktur. Her kimde iman yok (ise) (ondan) insanlığın olmasının imkanı yoktur."

- *Tag peykerin ayağ astığa **almak** âyînleri ve deşt eczâsın havâğa **savurmak** temkînleri. (P1-73a, 8/9) "Dağın yüzünü ayak altına almak adetleri ve çöl parçalarını (kumları) havaya savurmak tedbirleridir."*

- *Yahşılarga **êrişmek** itni pâklar cergesige kattı ve yamanlarga **karışmak** enbiyâ evlâdın cehennemğa uzattı. (P1-73b, 12 /13) "İyilere ulaşmak köpeği temizler takımına kattı ve kötülere karışmak peygamberler evladını cehenneme uzattı."*

- *Pervâneğa **küymek** ve **örtenmek** âyîn. (P1-74b, 7) "Yanmak kelebeğin adetidir."*

- *Her nê kim bî-beķâdur, aña köñül **bağlamak** hatâdur. (P1-74b, 11) "Fani olan birine gönül bağlamak hatadır."*

- *‘İlm **örgenmek** dîn takvîyeti üçündür yok. (P1-77a, 10) "İlim öğrenmek dini güçlendirmek içindir."*

- *‘Uķalâ, selâfîn lutfîğa i’timâd kılmaydurlar ve hûkemâ, mecânîn kavliğa i’tikâd câyiz bilmeydürler kim ol biri şâhib-i ihtiyârdur ve bu biri bî-ihtiyâr, hured-mendķa ekelesidin ihtirâz **kılmak** sezâ-vârdur. (P1-77b, 10) "Akıllılar, sultanların lûtfuna güvenmezler ve bilginler, çılgınların sözüne inanmayı caiz saymazlar. Bunlardan biri güç sahibidir ve diğeri ise güçsüzdür. Akıllı insanlara ikisinden korkmak yaraşır."*

• Ökte hükmi birevni kılsa nā-būd o zamān peşimān **bolmak** nē sūd. (P1-76b, 6) "Öfke hükmü birini yok ederse, o zaman pişman olmanın ne faydası var ?"

• Direm bile bola alsa zararını **kaytarmak**

Haṭa durur kişi ol işte **eylemek** ta 'fīl. (P1-78a, 1/2)

"Zararı geri çevirme para ile olabilirse, kişinin o işi durdurması hatadır."

• Hoştur hīredī köp el sözige **kermek**

Nē bāzī yimek hoş ve nē bāzī **bermek** (P1-78a, 9)

"Akıllı birinin başkasının sözüne girmesi hoştur, ne oyuna gelmek ne de aldanmak hoştur."

• Ot nef'yētkürür yırakdın, andın müntefi' **bolmak** evlā kıraktın. (P1-82b, 3)

"Ateş, uzaktan yarar getirir (fayda sağlar), ondan kenardan yararlanmak daha iyidir."

• Zühd ü fişk érge Yezdāndındur, ammā ekelesini bir dēk **körmek** nādāndındur. (P1-85b, 2) "Zahitlik ve Allaha isyan insana Allahtan (gelir), Allahtandır. Ama ikisini bir gibi görmek (de) cahilliktendir."

• İşte **aşukmak** yaş oğlanlar işidür şabr bile iş kılguçı tecribeliğ uluğ yaşlığ kişidür. (P1-88a, 2/3) "İşte acele etmek, genç oğlanların işidir. Sabırla iş yapan (ise) tecrübeli, ulu, yaşlı kişidir."

• Az **demek** hikmetka bā'is ve az **yemek** şihhatka bā'is ağzığa kīrgenni demek nādan işi ve allığa kēlgenni **yemek** hayvān işi. (P1-90b, 12) "Az konuşmak hikmete

sebeptir, az yemek sağlığa sebeptir, ağzına gireni demek cahil işidir ve önüne geleni yemek hayvan işidir."

- *Ḳābilğa terbiyet **ḳılmamak** zulmdur ve nā-ḳābilğa terbiyyet ḥayf. (P1-91b, 1)* "İsteyene terbiye vermemek zulümdür ve istemeyene (ise) terbiye korkudur."

- *Ėski çapan bile fārig tofrağda **olturmak** yahşırak ki zerbeft ḥaftān keyip birev allıda turmak. (P1-93b, 5)* "Eski yamalı giysi ile kurumuş toprakta oturmak, en güzel sırmalı kumaş kaftan giyip birisinin önünde durmak."

- *Tēḡri işin **ḳılmak** érür farz-ı ‘ayn*

*Kim körüben **eylememek** şūr-u şeyn (P1-94b, 1)* "Tanrı işini yapmak Tanrının yerine getirilmesi gereken emridir. Görüp yapmamak da kusurların büyüğüdür."

- *Anıḡ yarağıda **bolmak** zarūretdür ve barur esbābın **tüzetmek** çāresiz şūretdür. (P1-96b, 11)* "Onun hazırlığında olmak zorunludur ve yok olan sebepleri düzeltmek çaresiz surettir."

- *Özüḡ asrardın eger saḡa melāldur, yana birev anı **asramak** muḥāldur. (P1-104a, 6)* "Kendini korumak senin için sıkıntıdır, yine birisinin onu koruması mümkün değildir."

- *Egerçi tilni **asramak** köḡülge miḡnetdür, ammā sözni **saypamak** başḡa āfetdür. (P1-105a, 1/2)* "Dili korumak gönüle mihnettir ama sözü söylemek de başa afettir."

3.1.2. Cümlelerin Yüklemleri Olarak Bildirme İşlevinde Kullanımı

İncelediğimiz eserler nesir tarzında yazılmış eserler olduğu için, -MAk isim-fiilli yapılar, çoğu zaman cümlelerin zamanını, hareket ve durum ifadelerini aşağıdaki şekillerde bildirmiştir.

- *On sekiz miñ 'ālem ü 'ādem yaratıp **eylemek** (P1-2b, 2)* "On sekiz bin alem ve insan yaratmak"

- *Bu nev' aṣḥāb u aḥbābka intibah **kılmaḳ** ve alarnı bu ḥaletdin agāh **kılmaḳ** (P1-5a, 12)* "Bu şekilde, dost ve arkadaşlara kavuşmak ve onları (bu) durumdan haberdar etmek."

- *Muğanniler iştigālī senāsi üçün sürūd **tüzmeḳ** muşannifler maḳālī du'āsı āhengide nağme **körgüzmeḳ**. (P1-7a, 12)* "Şarkıcıların işinin övgüsü için şarkı düzmek ve tasnif edenlerin söyleyişinin duasının ahenginde nağme oluşturmak."

- *Köñülleri topçaḳ sikritürdin ārām tapmaḳ, sözleri baş yalañ yüzge **çaḫmaḳ**. (P1-11b, 5)* "Gönülleri, alaca at koşturmaktan huzura ermek, sözleri çıplak başlılığını yüzüne vurmak."

- *İşleri talay algannı **talamaḳ**, yat mülkde çövirtke dēk sebze ve yaḫraḡnı **yalamaḳ**. (P1-13a, 1/2)* "İşleri yağmalanabilecek olanı yağmalamak, yabancı ülkede çekirge gibi ot ve yaprağı yalamaktır."

- *İsā işi çıkḳan cānnı tenga **kivürmeḳ** du'ā bile, munuñ işi tendin çıkadurḡan cāḡa māni' **bolmaḳ** devā bile. (P1-16b, 6/7)* "Çıkan canı dua ile bedene sokmak İsa'nın işidir, tenden çıkan cana deva ile engel olmak (da) bunun işidir."

● *Yörümegen yolğa élni başkarmaq müsāfirni yoldın çıkarmaq ve beyābangā kitürmek, bādiyede itürmektür.* (P1-23b, 9/10/11) "Girilmeyecek yola halkı yöneltmek, yolcu yoldan çıkarmaktır. Ve çöle getirmek, çölde (onu) yitirmektir."

● *Maqsūdı anı şayyād kılmak ve özge cānlıqlar qaşdığa cellād kılmak.* (P1-30a, 8) "Amacı onu avcı yapmak ve başka canlılar üzerine cellad kılmaktır."

● *Devāsız rencğa hvār u zār bolmak ve 'ilācsız imgekke giriftār bolmak.* (P1-32a, 5) "Devasız dert için ağlamak ve çaresi olmayan derde düşmektir."

● *Muvāfıq tüşse kedbānū, devlet ü cemiyyetka bolmaqdurur hem-zānu.* (P1-32a, 8) "Eğer uygun düşerse kahya kadın devlet ve cemiyete yakın olur."

● *Hayf u recā bile tırilmekdür ve hikmet ü müdārā bile ma'āşını bilmekdür.* (P1-32, 4) "Korku ve ümitle dirilmektir ve hikmet ve yüze gülmeye geçimini sağlamaktır."

● *Yüz yahşılıqqa miñ yamanlıq işleri, nüş yetkürgenge nış urmak āsāyişleri.* (P1-34a, 9) "Yüz güzel işte bin kötülük (yaratmak) onların işi, tatlı içecek getireni zehirlemek onlara huzurdur."

● *Mührebāzlıq tesbīhin evürmek uzunrağ namāz garaızı el körmek.* (P1-35a, 2) "Düzenbazlık tesbihini çevirmek, uzun namazın amacını yabancı el saymaktır."

● *Tevbe-i haqīkī mezmūm ef'āl kabahatığa maṭla' bolmaqdur ve tevfiq refik bolup ol ef'āldin ictināb kılmakdur.* (P1-37a, 13) "Gerçek tövbe, yerilen hareketlerin

kabahatine girmiş olmaktadır ve Allahın arkadaşlığı (yardımı) ile o işlerden sakınmaktadır."

- *Ve şekāvet tarīkının nihāyetidür, hidāyet cāddesinin bidāyetidür ve enāniyyet gāfletidin **sirkenmekdür** ve beşeriyyet uykusidin **oyғанmak** ve nā-şāyest ahvālin **anlamağdur** ve nā-bāyest ef'ālin **tanlamağ** ve yaramas mahfīleriğa kāşif **bolmağdur**. (P1-37b, 4/5)* "Bahtsızlık yolunun sonudur, hidayet caddesinin başlangıcıdır. Bencilik uykusundan sıçrayıp kalkmaktır ve insanlık uykusundan uyanmak, uygunsuz durumları anlamak. Yersiz davranışlara şaşırarak ve işe yaramaz gizlilikleri keşf etmektir."

- *Nā-fermanlığdın müteğayyir **bolmağdur** ve rūhğa nāfercāmlığdın müteneffir **bolmağ** ve Hāğdın necāt vakti **yitmekdür** ve bende-i nefis mütāba 'atın terk **etmekdür**. (P1-37b, 9)* "İnatçılıktan dönmek ve ruha faydasız olan şeylerden nefret etmektir. Kurtuluş vaktinde Allaha ulaşmaktır ve nefis köleliğine uymayı terk etmektir."

- *Şerī'at caddesinde merdāne **turmağdur** ve tarīkat vādisiğe pür derdmendāne kadem **urmağ** ve başını riyāyī secdeğa **indürmemekdür** belki andağ ta 'atnı hayalğa **kêçürmemekdür**. Közni **asramağdur** barça nāmahrem yüzdin, tilni **tıymağdur** barça nāmeşru sözdin. Kulağ kirligidür lā ya 'ni mesmū 'atdın elig **tartmağlığıdur**. (P1-39b, 10/11/12/13)* "Şeriat caddesinde mertçe durmaktır ve tarikat vadisine çilekeş olarak ayak basmaktır. Başını ikiyüzlülük secdesine indirmemektir (hatta) böyle (bir) ibadeti hayalinden bile geçirmemektir. Bütün namahrem yüzlerden gözü korumaktır, bütün meşru olmayan sözlerden dili engellemektir. Kulak kirliliğidir (onlar) yani, işitilenlerden el çekmek gerekir."

- *Tevekkül Hāğ yolıda vāşita esbābın ref' **kılmağdur** ve vesīle-i hicābın def' **kılmağ** ve sebeblerğa miyāncılığdın 'özrsiz müsebbibğa bende **bolmağdur**. (P1-41b,*

6/7/8) "Tevekkül ve Hak yolunda vasıta (olan) sebepleri hükümsüz kılmaktır ve utanma nedenini def etmektir ve (bu) sebeplerin arasında kalmaktansa, kusursuz olan yaradana (Allaha) köle olmaktır."

- *‘İbâdet kuvveti hâsıl bolğunça kuvvet bile **ötkermekdür** ve andın artuğ barça nêmenîñ hevesin hayâldin **kitermekdür** ve bî-nevâlig bile nefsnî âzürde **tutmakdur** ve mahrûmluk bile kuvve-i şehvâniyyeni pejmürde **tutmakdur**. (P1-43b, 8/9)* "İbadet gücü ortaya çıkınca kuvvetle geçirmektir ve ondan sonra bütün her şeyden hevesini ve hayalinden atmaktır. Çaresiz nefsi incitmek ve şehvetin kuvvetini (kuvvetli şehveti) mahrum ederek kötü durumda tutmaktır."

- *Köñül bile Haq yâdının **tolmağdur** ve anıñ ğayrı hayâlidin hâlî **bolmağdur**. (P1-50a, 7)* "Allahı gönülden anmakla dolmaktır ve ondan başka düşünceden uzak olmaktır."

- *Nefy kelimesi bile ki lâ-ilâhe bolğay ğayrını **unutmağdur** ve isbât kelimesi bile ki illâallâh bolğay köñülñi **avutmağdur** ve meşğül **tutmağdur**. (P1-50a, 11/12)* "Allah yoktur demek olan ‘inkar’ kelimesi ile başkasını unutmaktır, ‘Allahtan başka’ demek olan ispat kelimesi ile gönlü avutmaktır ve meşgul etmektir."

- *Ve anıñ nihâyet mertebesi zâkir-i mezkûrda nâbûd ve yok **bolmağdur**, belki zîkr ü zâkir ü mezkûr bir oğ **bolmağdur**. (P1-50a, 13)* "Ve onun son mertebesi anlatılan ve söylenende kaybolmak ve yok olmaktır. Hatta söylenen, söyleyen ve anılan (kişinin) aynı olmasıdır."

- *Ve hâzır özni bûd hayâlidin **kaçurmağ** ve maşsûd-ı aslı talebide **ka-dem urmağ**. (P1-50b, 2)* "Ve kendini kendi hayalinden kaçırmak ve asıl amacın isteği (için) adım atmaktır."

• *Teveccüh Hâk sübhānehu ve te‘ālağa yüzlenmek ve ol yan aylanmağdur ve halkdın ta‘alluk tārın üzüp aña ulanmağdur. (P1-51b, 1/2)* "Yönelmek, bir ve tek olan Allah’a yüzünü dönmek ve o tarafa dolanmaktır. İnsanlarla olan bağını koparıp ona bağlanmaktır."

• *Rızā öz dil-hvāh rızāsıdın kēçmekdür ve Hâk sübhānehu rızāsı cāmın lā-cür‘a içmekdür. (P1-53a, 6/7)* "Rıza, kendi gönül arzusu ve isteğinden vazgeçmektir ve Allah rızası için şarap kadehini bir damla bırakmadan içmektir."

• *[Rızā]⁶⁵ Öz köñli tilegenler mevti ‘azāsın farz bilmek ve maḥbūb-ı ḥaḳīkī rızāsı bile tirilmek. (P1-53a, 9)* "Rıza, gerçek gönlü isteyenlerin ölümünün yasını farz bilmek ve gerçek sevgilinin rızası ile dirilmektir."

• *[‘İşk] Ol pāk közni pāk naẓar bile pāk yüzge salmağdur ve pāk köñül ol pāk yüz āşūbıdın koẓğalmağdur, bu pāk maẓhar vāsıtası bile ‘āşık-ı pāk-bāz maḥbūb-ı ḥaḳīkī pāk cemālidin behre almağdur. (P1-57b, 8/9)* "Aşk; temiz göz, temiz bakış ile bakmaktır ve temiz gönlün o temiz yüzün karıştırıcılığıyla coşmasıdır. Bu temizliğin ortaya çıkmasıyla sadık aşık ve gerçek sevgilinin temiz yüzünden (bir) pay almaktır."

• *Özin bu ‘ışkka mensūb kılmağdur belki maḡlūb bilmek bile körünür bu ‘ışk ‘ālemide ‘āşıklıknıñ şa‘b ḥālī ve ma‘şūknıñ müfriṭ vaşf-ı cemālī. (P1-58b, 7/8)* "Kendini bu aşka mensup kılmaktır ve bu aşk aleminde aşıklığın zor hali ve sevgilinin çok güzel (olan) cemali belki (böyle) yenilmiş olmakla görünür."

• *‘Utaridka ta‘n urmağdur söziniñ rengi. (P1-62b, 4)* "Sözündeki renk, Utarid’i utandırmaktır."

⁶⁵ Bu cümlelerin geçtiği bölüm, "Rıza zikride" olduğu için cümlelerin öznesi olan "rızā" sözcüğünü çeviriye parantez içinde aldık.

• *Ḳālīb emrāzının māddeṣi köp yèmekdür* ve *ḳalb emrāzının māddeṣi köp dèmek*. (P1-63a, 3) "Vücut hastalıklarının aslı (sebebi) çok yemektir ve kalp hastalıklarının maddesi çok konuşmaktır."

• *Evvelgi nev' mezkūr bolğan eṭvārda müfriṭ bī-i'tidāllık tüzmekdür* ve *ol ğāyet-ḳaça ifrāṭ körgüzmek* ki *başḳa salṭanat hevāṣı bünyād bolğay*. (P1-65a, 4/5) "Birinci tür, yukarıda söylenen davranış biçimlerinde başka bir sultanlık arzusuna temel olacak derecede aşırılığa gitmektir."

• *Bu emr şıfatıḡa mevşūf bolmaḳḳadur* mundın *'azīmraḳ emr nē nev' bola alur*. (P1-67a, 4/5) "Bu emir (onun) sıfatını vasıflandırmak içindir, bundan daha büyük bir emir nasıl olabilir?"

• *Saḡā bulutdur işi ḥırmen belki maḡzen bèrmek*, *baḡl mürdur de'bi ḥūşe vü dāne tèrmek*. (P1-69b, 2/3) "Cömertlik buluttur, işi vermektir belki mahzen vermektir. Cimri karıncadır işi, başak ve tane toplamaktır."

• *Arslan işi şayd urup sibā'nı toyğarmak*, *sıçḳan verzişi direm oğurlap tüğünni aḡtarmak*. (P1-69b, 10/11) "Aslanın işi av vurup yırtıcı hayvanları doyurmaktır, sıçanın gayreti para çalmak için düğümü çözmektir."

• *Hünerlerni tapmak yèdürmekdür* *'ayblarnı yapmak keydürmekdür*. (P1-70a, 10) "Yedirmek hünere ermek, giydirmek (de) ayıpları örtmektir."

• *Kerem bir cefākeşniñ şiddetī yükin kötermekdür* ve *anı ol su'übetdin ötkermekdür*. *Birevniñ miḡneti ḡārı ḡamlin ḳabül ḳılmaḳ* ve *ol tiken nevkidin gül dēk açılmaḳ* ve *ol ḳılğannı tilge kèltürmemek* ve *ağızḡa almamaḳ* ve *ol kişige minnet*

koymamak ve anıñ yüzige **salmamak**. (P1-70b, 3/7) "Cömertlik, bir cefakeşin ağır yükünü kaldırmaktır ve onu o zorluktan kurtarmaktır. Birisinin eziyet dikeninin yükünü kabul etmek ve o dikenin sivri ucundan gül gibi açılmak ve onun yaptığını dile getirmemek ve ağza almamak ve o kişiye minnet etmemek ve onun yüzüne vurmamak(tır)."

- Bu cevherni 'ālem elidin **tilemek** kuyaşnı zerredin **tilemekdür**, felekni Sühādın **istemek**. (P1-71a, 3) "Bu cevheri insanoğlundan istemek, güneşi zerreden istemektir, feleği süha yıldızından istemektir."

- Şagāl cānibin **tutmaq** tavuğ tohmın **kurutmaqtur**. (P1-77a, 7) "Çakaldan yana (taraf) tutmak, tavuk tohumunu kurutmaktır."

- Selāṭīn ḥidmetiğa cür'et **körgüzmek** öz rişte-i ḥayātın **üzmekdür** ve aḡunı içerge süzmek ve alarğa taḡarrub **tilemek** ve öz ḡatliğa belā tīḡın **bilemekdür**. (P1-82a, 8/9) "Sultanların hizmetine karşı cüretkar olmak, kendi hayat bağıını koparmaktır ve zehiri içeri süzmektir. Onlara yakın olmayı istemek ve kendi katline bela kılıcını bilemektir."

- Bu sözni anıñ yüzige **ḡılmaq** izhar, ber-taḡdīr ki ḡındur ammā nè luṭfi bar. (P1-86b, 12) "Bu sözü onun yüzüne söylemek, takdir edilir ki doğrudur ama ne önemi var !"

- Ganığa çapan **kèymek** andaḡdur ki, müflışka atlas u ketān **keymek**. (P1-89b, 3) "Zenginın eski-püskü yamalı kaftan giymesi, züḡürtün atlas ve keten giymesi gibidir."

• *Müşfik nâşih sözün eşitmegenniñ sezâsı te'essüf **yemekdür** ve öziğe nâsezâ **demek**. (P1-90b, 1) "Şevkatli nasihat edenin sözünü dinlemeyenin hakkı kınanmak ve kendine uymadığım demektir."*

• *Büzürgvār mezārāt feyziğa müşerref ve mükerrem **bolmağ** seferdin ve feyz āsār ērenler ħidmetiğa mu'azzez ve muħterem **bolmağ** seferdin. (P1-98b, 13) "Büyüklerin mezarlarının feyziyle şereflenmek ve ululanmak seferden(dir), feyizli insanların hizmetiyle izzet ikram sahibi olmak seferden(dir)."*

• *Anı **içmek** ciger kanın **içmekdür** ve mundın **kêçmek** bir ciger gūşedin **kêçmekdür**. Ol birin **yutmağdın** zehr **tutma** bu birin **saçmağdın** nesliñ toħmın **ķurutma**. (P1-100b, 4/5) "Onu içmek ciğer kanını içmektir ve bundan vazgeçmek ciğer köşesinden geçmektir. O birini yutmaktan zehirlenme ve bu birini saçmaktan soyunu sopunu kurutma."*

• *Ot işi **kavurmağ** ve yêl işi **savurmağ** sunıñ mezesi muz bile aşnıñ ta'mı tuz bile sıhhat tilesen köp yime, 'izzet tilesen köp **deme**. (P1-100b, 10/11) "Ateşin işi kavurmak, rüzgarın işi savurmaktır. Suyun mezesi buz ile, yemeğin lezzeti tuz ile olur. Sağlık dilersen çok yeme, izzet dilersen çok konuşma."*

• *'Ālem esbābı dağı beş künlük 'ömrde kim nihāyeti **ölmekdür** ve barça kanlar yutup ħāşıl kılğan esbābın yüz ħasret ü ārmān bile **ķoyup kitmekdür**. (P1-107b, 3/4/5) "Gerçekte, dünyanın sebebi, sonu ölüm olan beş günlük ömürdedir ve eziyet çekerek ortaya çıkan sebepleri yüz hasret ve özlemle bırakıp gitmektir."*

• *Bu sevdādın **kêçseñ saña hem bu miħnetdin **ķutulmağdur**. (P1-108b, 8) "Bu sevdadan vazgeçmen, bu sevdadan (da) kurtulmak demektir."***

3.1.3. *Bile* Edatıyla Kullanımı

-*MAk+bile* yapısının, incelediğimiz eserlerde aşağıdaki şekillerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

- *Ve gāh şafā hanḳāhı ehli ibrikiğa su **koymak** bile ercmend boldum. (P1-4a, 3)* "Ve bazen eğlence tekkesi halkının ibriğine su koymakla müşerref oldum."

- *'Acūzlar çarḥ üni meddi bile anıḡ du'āsığa nağmesāz ve kenizler mamūḡ **sabamak** kūsı üni bile anıḡ alkışığığa nağmeperdāz. (P1-7a, 2/3)* "Kocakarılar, gök sesinin yayılması ile onun duasına nağmeler çalarlar ve cariyeler pamuk atma vuruşunun sesi ile onun övgüsüne şarkılarla eşlik ederler."

- *Yēr **yarmak** bile rızḡ yolın açar. (P1-27a, 8/9)* "Yer yarmakla rızık yolunu açar."

- *Kişilikdin **segrimek** bile kaçıp yahşılıḡdın masharalıḡlar bile melāmet işigin yüzlerige açıp. (P1-28b, 12)* "İnsanlıktan sıçrayarak kaçıp, iyilikten maskaralıklarla melamet kapısını yüzlerine açıp."

- ***Yemek** bile cū ehli dik mi'deleriğa **tolmak** yok, **tilemek** bile müstesḡ teg sudın sirāb **bolmak** yok. (P1-29b, 2)* "Çok aç gibi yemekle midelerinin dolduğu yok, dilemek ile karnı su toplamış gibi suya kanmış olmak yok."

- *Rind-i ḡarābātī ki mey **içmek** bile öter evḡātı. (P1-35b, 4)* "Vaktini meyhanede geçiren kalender kişinin zamanı şarap içmekle geçer."

• *Ḳanā‘at çeşmeyîdür ki suyu almağ bile kurumaz ve mahzenîdür ki nakdi saypamak bile öksümes. (P1-43b, 10)* "Kanaat, suyu almakla kurumayan bir çeşmedir ve parası harcamakla eksilmeyen bir mahzendir."

• *Āsitānı toprağın öpmek bile tefāhür başın felekden ötkerür êrdiler (P1-45a, 11)* "Ve (onların) eşiğinin toprağını öpmekle övünerek başlarını dünyadan çevirdiler."

• *Şabr özni çıkarmakdur huzûz-ı nefsanîdin tena‘umât-ı cismânîdin nefsi habs kılmağdur ‘ibādât miñnetide o kademni sâbit tutmağdur riyâzât su‘ûbetide ve hak yolıda katığ êrikke tözmekdür ve yahşı yamandın her nê işitken ve körgenge tahammül körgüzmeğdür. (P1-45b, 7/8/9)* "Sabır özü çıkarmaktır, nefsin hazlarından ve bolluk içinde yaşama isteğinden nefsi uzak tutmaktır. İbadet sıkıntısında kararlı olmaktır. Dünya nimetlerinden uzak durup nefse hakim olma zorluğunda olmak ve hak yolunda büyük zorluklara sabır göstermektir. İyilik ve kötülükten her işittiğine ve gördüğüne tahammül göstermektir."

• *Her düşvâr iş ki māl şarf etmek bile müyesserdür, kılmasağ cānga hağardur. (P1-77b, 13)* "Her zor iş, mal sarfetmek ile kolaylaşır, (eğer böyle) yapmazsan bu can için tehlike arz eder."

• *Bat müyesser bolğan kêçke tartmas ve ögmek bile bahāsı artmas. (P1-87b, 7)* "Acele ve kolayca yapılmış olan uzun süre dayanmaz ve övmek ile (de) değeri artmaz."

• *Êr kişige zîb ü zînet hikmet ü dāniş durur*

Yahşı kēymek birle hātūnlargā ārāyiş-durur (P1-89a, 6) "Er kişinin süsü hikmet ve bilgidir, hanımların süsü de güzel giyinmektir."

- *Munuñ dağı 'ilācı ve tedārūki bir niçe müdde'ādın kēçmek ve bir neçe ārzūdın ki beşer tab'ı-nıñ lāzimesidür ötmek bile hāşıl bolur. (P1-106a, 10) "İnsan karakterinin en gerekli özelliği vazgeçmek olduğu için bunun da ilacı ve tedariği birçok iddia ve arzudan vazgeçmektir."*

3.1.4. -MAK+lArI, -MAK+I Yapısı

-MAk isim-fiillerinin çoğul ya da tekil kişili iyelik ekleriyle beraber şu şekillerde kullanıldığı tespit edilmiştir.

- *Tarīkları hod-nümālık, resmleri hod-aralık, işleri mestlik verzişleri hod-perestlık çın dēmekleri lāf ma'nīlık sözleri güzāf. (P1-11b, 3) "Yolları gösteriş, adetleri kendini süsleme, işleri sarhoşluk ve kendine tapmak, doğru söyledikleri lafın anlamı- sözleri (bile) boş laftır."*

- *Eger müzd tilemegi maқdurdın artuğraqdur ol zālimgā uluğraq ortağdur. (P1-12b, 3) "Eğer ücret istemesi (istediği ücret) takdir edilenden fazlaysa, o zalime çok fazla ortak olmuştur."*

- *Cemā'atdın ilgeri çıқmağı 'ayn-ı rūsvālīg ve nef sāniyyet. (P1-20a, 12) "Cemaatten ileri geçmesi (öne çıkması) rezillik ve gizli düşmanlığın ta kendisidir."*

- *Biyik ün bile avuç қақмаğı her dem, hıred ü āzerm kuşları, ıapmaқ üçün rem (P1-23a, 11) "Akıl ve şevkat kuşları bulma sürüsünün her zaman büyük bir sesle el çırpması."*

• ‘*Ases mücrimning tutulmağığa sâ’i, ammā öz maflūbını hāşıl kılğandın soñra kütulmağığa dā’i.* (P1-27a, 1/2) "Gece bekçisi suçlunun yakalanmasına çalışır. Ama kendi isteğı yerine geldikten sonra kurtulmaya duacıdır."

• *Mu‘allak urmaqlarida haqsārliğ āşikār, sernigün turmaqlarida bi-i‘tibārliğ bedīdār.* (P1-28b, 9/10) "Belirsiz içinde olmalarında perişanlık, baş aşağı olmalarında itibarsızlık aşikardır."

• *Düstīn évüre keymekleri hayvanlığ sebu‘iyyetdin nişāne* (P1-29b, 11) "Kürkü çevirerek giymekleri hayvanlık yırtıcılığına işarettir."

• *Hak tarafın tutmaqları müte‘assir, bātıl cānibidin ötmekleri müte‘azzir.* (P1-33a, 13) "(Onların) Hak tarafını tutmaları zordur, batıl tarafından vazgeçmeleri (de) zordur."

• *Perdede olturmaqları hīle-sāzlığ yasanıp atlanmaqlıqları espek-bāzlığ.* (P1-33, 3) "Örtü altında oturmaları hilekarlık, hazırlanıp ata binmeleri küçük atla oynamak gibidir."

• *Erenler yasanmağı ki nümāyiş üçündür hātūnlar bēzenmegi dekdür ki ārāyiş üçündür.* (P1-62a, 8/9) "Erkeklerin gösteriş için giyinmesi, hanımların süs için süslenmesi gibidir."

• *Meyğa harīş ü bedmest ü müzmin, meclisiğa giriftār bolğannuñ kütulmağı nā-mümkin.* (P1-63b, 9) "Şaraba tamahkar ve körkütük sarhoş, müzmin ve (içki) meclisine bağımlı olanın kurtulması mümkün değildir."

• *Hak-gūy kuşnuñ temkīn bile zıkr ayturı kaşıda karluğaçnuñ bī-melāl yañşamağı melālet keltürür ve muşhaf evrākın hıred pīri tilāvet kılurda le'im tıflıñ yilpigüç bile varaknı savurmağı küdür et yetkürür. (P1-73b, 3)* "İshak kuşunun temkin ile zıkr etmesi karşısında kırlangıcın usanmadan gevezelik etmesi sıkıntı getirir ve akıl pirinin Kur'an sayfalarını okuduğunda yaramaz çocuğun yelpaze ile sayfaları savurması üzüntü getirir."

• *Nā-dānnuñ muvaḥḥiṣ herzeğa boğzın kırmağı, işekniñ cihetsiz kışkıрмаğı. (P1-79b, 9)* "Cahilin korkutan saçma sözlere gerdan kırması, eşeğin boş yere anırması (gibidir)"

• *Külmekleride çaķın ḥükmi bar yaruğluğı bī-i'tibār ve küydürmegi vüçüddın qoymas āsār. (P1-82a, 11)* "Gülmelerinde şimşek hükmü var. Parlaklığı itibarsızdır ve yakışı vücuttan eser bırakmaz."

• *Āşikār ve köp içmek nā-sāz, şartı mahfī içmegi hūş ehliğa hısāl. Yaḥşı içmegi ḥilḳati sālīm elge ḥāl, muṭlaḳ içmegi 'āfiyetka me'al. Ol ki ümmü'l-ḥabāyis bolğay, aña şıfte bolmaḳka ümm-i ḥabāseti bā'is bolğay. (P1-88, 2/3)* "Aşıkâr (bir şekilde) ve çok içmek uygunsuzdur. Gizli saklı içmek akıl sahiplerinin huyudur. İyi içmek, yaradılışı sağlam olanın halidir, böyle içmek sağlık ve afiyetin anlamıdır. Şaraba bağlı olmaya (yine) şarap sebep olur."

• *Nādānga söz dēmegi ayğagdur ve köp dēmegi yortağdur ve az dēmegi nāşıḥ ve dēmemeği muşlıḥ. Ēlniñ mahfī 'aybın peydā kılmaḳ özin bī-i'timād, özi dēkni rüsvā kılmaḳdur. (P1-89b, 13)* "Cahile söz söylemek boş laftır ve çok söylemek hızlı at sürmektir. Az söyleyen nasihat veren ve söylememek düzelticidir. Başkasının gizli kusurunu ortaya çıkarmak, kendini itimadsızlaştırmak, kendini rezil-rüsva etmektir."

• *Şayyādnıñ balıqqa şest salmağı nefis müdde'ası üçündür ve balıǵnıñ hem karmakka giriftār bolmağı cū belāı üçündür. (P1-90b, 8)* "Avcının balığa olta atması nefis mücadelesi içindir ve balığın da balık iğnesine tutulması açlık belası yüzündendir."

• *Qadd egilmegi tofraǵka meyl etmekke dāll şāhidlerdin teneffür bu ma'nıǵa güvāh-ı hāl. (P1-95b, 8)* "Boyun eğmek toprağa yönelmeye işaret eder. Şahitlerden iğrenme, bu anlama tanık olma halidir."

• *Ėlig titremegi 'ömr bādesi ĥumārıdın, közdin yaş barmağı ĥayāt mātemi ızırārıdın. Hāfıza ornıǵa nisyān yer tutup, örgenmekni belki unutmaǵnı hem unutup. (P1-95b, 11/12)* "Elin titremesi ömür şarabının sarhoşluğundandır, gözün yaşarması hayat matemi kederindendir. Hafıza yerine unutma yerleşirse, öğrenmeyi ve hatta unutmayı (bile) unuturlar."

3.1.5. –MAK+nIn Yapısı

İncelediğimiz eserlerde, aşağıdaki örneklerde görüldüğü üzere, -MAK isim-fiili tamlama kurarak ilgi durumu eki almıştır.

• *Kişi ta'aqqul kılsa tükenmeginiñ imkānı yoktur. (P1-106a, 8)* "Kişi akıl etse, tükenmesinin imkanı yoktur."

3.1.6. –MAK+dIn Yapısı

İncelediğimiz eserlerde, aşağıdaki şekillerde bu isim-fiil ekinin çıkma durumu ekleriyle birleşerek kullanıldığı tespit edilmiştir.

• *Bir seped üzüm için bir baǵnı küydürmekdin gamı yok bir batman buǵday için bir ĥırmenni savurmaǵdın elemi yok. (P1-15b, 7)* "Bir sepet üzüm için bir bağı yakmaktan (yana) gamı yok, bir batman buğday için (de) bir harmanı savurmaktan (yana) sıkıntısı yok."

• *Birge arzırnı yüzge **satmağdın** alarğa ming mübāhāt, minge tégerni yüzge almağdın alarğa yok bir zerre uyat. (P1-26a, 1)* "Değeri bir olanı yüze satmaktan ona bin övgü gelir, bine değeri yüze almaktan (ise) onlara bir zerre utanma (yok)."

• *Surāhī dēk telh **yığlamağdın** neşāti, mey dēk ayakka tüşmekdin inbisāti. (P1-36a, 6)* "Sürahi gibi acıyla ağlamaktan memnuniyet duyar, şarap gibi kadehe tüşmekten ferahlık duyar."

• *Suhte-i firāk **ölmekdin** aña gam yok enduhte-i iştiyak **küymekdin** aña elem yok. (P1-46a, 12)* "Ayrılığın yakıcılığından ölmekten ona gam yoktur, istek ve şevklerin birikimini yakmaktan ona sıkıntı yoktur."

• *Muḥālif nefsler şarşarı **uçurmağdın** asrağuçı ve münāfık bü'l-hevesler herzesi tünd-bādı savurmaktın saḥlağuçı. (P1-72b, 12)* "Muhelif nefisler, fırtına koparmaktan koruyucu, ikiyüzlü heves düşkünlerinin saçma sözlerinin kasırgasının savurmasından koruyucu."

• *Şirāfīdür begāyet müstākīm anda **azıkmağdın** nè vehm ve nè bīm. (P1-85a, 4/5)* "Yoldan çıkma korku ve endişesinin olmadığı son derece doğru düzgün bir sırat köprüsüdür."

3.1.7. –MAK+KA Yapısı

Bu isim-fiil, cümle içerisinde –KA yönelme durum ekini alarak kullanılır. Kimi zaman yer-yön ya da amaç bildirerek dolaylı tümleç görevi taşır.

• *Yansa **konmağka** tabl urar her dem (P1-23a, 11)* "Geri dönse, konmak için sürekli davul çalar."

• *Her direm kim t k p     aldın    e ki i **a mak** mu   l, her s m kim k m p tofra dın    e birev anı **y mekke** yok ihtim l. (P1-29b, 5)* "Her d kt   n para-pulu  l  yıkayan ki iden ba kasının a ması imkansızdır. Her g md   n g m    parayı da topraktan ba ka birisinin yemesine ihtimal yoktur."

• *Ve bu  dem sizlik ** a mak  a** m n er bol ay ve ad vv   ikige barur a mu arrer bol ay. (P1-31a, 5)* "Ve bu yalnızlık ka makla neticelenir ve d  man   i ine gitmeye varır."

• *     ir ki herzesi **k lmekke** l yık,    hay lide Sa di v  H srev a f yık. (P1-62a, 12)* "  airin bo  s zleri g l necek d zeydedi, (ama) kendi hayalinde Sadi ve H srev kadar  st nd r."

• *Vef  ol   fatdur ki kerem   m r vv t halknı ansız k r p aytıpdurlar ve anı **tilemekke**  adem m lki sarı kitipd rl r. (P1-71a, 12)* "Vefa  yle (bir) sıfattır ki kerem ve iyilik halkını onsuz g r p s ylerler ve onu aramak i in yokluk m lk ne do ru giderler."

• *D ny  d r   l-hav disd r ve a a k   l **ba lamak  a**  aflet b  isd r.     m   mr dik b -vef dur ve anı  devleti a i tim d ** ılmak** ha   dur. (P1-81b, 2/3)* "D nya olayların ge ti i (ger ekle ti i) yerdir ve ona g n l ba lamak gaflete neden olur. D nya,  m r gibi vefasızdır ve ondan gelen mutlulu una g venmek hatadır."

• *D mekke me   f ve **y mekke** ma l b ve h kmet  erefidin merd d u mesl b. (P1-89a, 1)* "S ylemeye kanmı , yemeye yenilmi  ve hikmet  erefinden kovulmu  ve  ıkarılmı ."

- *Ḳadd eğilmegi tofraḳḳa meyl etmekke dāll šāhidlerdin teneffür bu ma'nīga güvāh-ı ḥāl. (P1-95b, 8)* "Boyun eğmek toprağa yönelmeye işaret eder. Şahitlerden iğrenme, bu anlama tanık olma halidir."

3.1.8. Üçün Edatıyla Kullanımı

Cümle içinde –*MAk* *üçün* şeklinde kullanılarak sebep bildirir, cümlede kimi zaman zarf görevinde olabilir.

- *Tilenç ve gedā köpregi bī-ğayretü bī-hayā kündüz kezmekleri ibrām bile eldin almak için keçe kēlip oğrılarga el malığa köz salmak için. (P1-29a, 12)* "Çoğu gayretsiz ve hayasız olan dilencilerin gündüz gezmeleri insanlardan zorla almak için, gece gelmeleri ise halkın malını hırsızlardan korumak amacıyla gözetlemek için."

- *Rezl-i denī hezl kılığı bolğay, küldürmek için tabannın kıçığı bolğay. (P1-88a, 5)* "Eğlenceyi huy edinen alçak rezil güldürmek için tabanın gıdığı olur"

3.1.9. Nesne Görevinde Kullanımı

-*MAk* isim-fiili, incelediğimiz eserlerde yan cümlenin nesnesi işlevinde kullanılmıştır.

- *İḥbār rāvīleri mundaḳ rivāyet kılıpdur ki bir av hengāmesi gavğasıda ve çapmak ve atmak arasında Husrev Pervīznī ser-eḫrāzlıḡ tādıcın gevher-i ābdar ve dürr-i šāhvār üzülp yerge tüşti ve av iştiğālidin aña ve hīç kişige haber bolmay Medāyīnga kayttılar. (P1-49a, 8)* "Anlatıcılar şöyle rivayet ederler, bir av karmaşası ve kavgasında vuruculuk ve atıcılık arasında Hüsrev Perviz'in yüce tacından güzel elması ve iri taneli incisi kırılarak yere düştü ve av meşguliyetinden ona ve hiç kimseye haber vermeden Medayin'e geri döndüler."

- *Alarga cān fedā kılsañ, şükrāne cānga minnet koymak tilerler, eger bu şükrāneni edā kılsañ tekrārga şürü' kılmaq isterler. (P1-68a, 4)* "Onlara canını feda

etsen, iyilik şükran nişanesi olarak minnet etmek isterler. Eğer bu şükretmeyi yerine getirirsen, tekrar baştan yapmak isterler."

• *Başlarığa gül saçsan alardın yüzüne tiken sançılur, eger ol gül saçmağnı bes kılsan bağırığa çökür tikilir. Müte 'aqqıb niyāzlarğa mütevātir nāz pīşeleri, pey-ā-pey sitemleriğa dem-ā-dem lutf u kerem köz **tutmaq** endişeleri. (P1-68b, 10)* "Başlarına gül saçsan onlar yüzüne diken batır, eğer o gül saçmayı yeterli görsen bağrına diken dikilir. Birbiri ardınca gelen isteklere, ağızdan ağza dolaşan naz alışkanlıkları, peşpeşe (gelen) sitemlerine zaman zaman lütuf ve keremle bakmak endişeleri."

• *Herāyine kim müsāfir körmegen yolğa kadem ursa ve yétmeğan vādīga yügürse yol **itürmek** ihtimāli bar ve yolıdın **azmaq** imkānı bar. (P1-97a, 6/7)* "Elbette ki yolcu görmediği (bilmediği) yola ayak bassa ve kaybolmayacak vadiye koşsa yol kaybetmek ihtimali vardır ve yolundan çıkma imkanı vardır."

• *Bir uluğ su ileylerige keldi ve şeyh Allāh dēp ol suğa kadem urdı ve mürīdğa Bāyezid dēp kadem **urmaq** buyurdı. (P1-98a, 3)* "Önlerine büyük bir su geldi ve şeyh Allah diyerek o suya ayak bastı ve müride Bayezid diyerek ayak basmasını emretti."

• *Ve dēdi ey ferzend sēn evvel Bāyezidğa yēt, andın soñra tēñrige **yétmek** heves ét. (P1-98a, 10)* "Ve dedi ki ey oğul, sen önce Bayazıt'a ulaş, ondan sonra tanrıya varmaya heves et."

3.1.10. -mAk+Kerek Yapısı

Çağataycada gereklilik kipi çekimi olmadığı için bu çekim *kerek* kelimesi kullanılarak yapılır. Metnimizde geçen cümle örnekleri şunlardır:

- Evvel bir yolnu **barmaq** kerek, andın soñ elni **başkarmaq** kerek. (P1-24a, 1/2) "Öncelikle bir yola girmek gerek, ondan sonra (o yola) başkasını yöneltmek gerekir."

- Bu deryāğa kirgen gevher-i maqsūd tilese **asramaq** kerek ve bu haremğa yol tapқан mahremlik tilese dem **urmamaq** kerek. (P1-50b, 6) "Bu denize giren istediği cevheri dilese korumak gerekir ve bu hareme yol bulan mahremlik istese konuşmamak gerekir."

- Her kimge ki bir hıdmet kıldıñ on şiddetқа müheyyā **turmaq** kerek ve her kişiye yüz mülāyemet körgüzdüñ miñ gılzet ü küdüretke şalā **urmaq** kerek. (P1-67b, 8/9) "Her kime bir hizmet ettiysen on şiddete hazır olman gerek ve her kime yüz yumuşak huyluluğu gösterdiysen bin pislik ve endişeye meydan okumak gerek."

- Anıñ 'ışkıñı bérk **tutmaq** kerek

Yana bar ve yoqñı **unutmaq** kerek (P1-75a, 1/2)

"Onun aşkını sıkı tutmak gerek, yine var ve yoğu unutmak gerek."

- Pādişāh düşmenğa andaқ gazab **sürmek** kerek ki dost hem andın emīn bolmağay ve muhālifқа andaқ siyāset **körgüzmek** kerek ki muvāfiq hem andın muṭmaīn qalmağay. (P1-76b, 9) "Padişahın düşmana dostun da kendisinden emin olmayacağı kendini güvende hissetmeyeceği bir gazap göstermesi gerekir, muhaliflere de kendisiyle müttefik olanların bile rahat olmayacağı bir siyaset uygulaması gerekir."

- Ol kişini қutluқ öydin taşқarı **sürmek** kerek

Kutluḡ öy dünyā durur ya 'nī ki öltürmek kerek (P1-81a, 1/2)

"O kişiyi mübarek evden dışarı sürmek gerek, mübarek ev dünyadır. Yani öldürmek gerek."

• *Yana qayıp aṣlī vaṭanḡa 'azm etmek kerek ve qaydın ki kēlipdür yana ol yan kētmek kerekdür. Beş kün bu dār-ı fenā tirigligige mesrūr ve devletiḡa maḡrūr bolmaq kerektür. (P1-96b, 8/9)* "Yine asıl vatanına geri dönmeye azm etmek gerek ve sonra nereden geliyorsa o yana gitmek gerekir. Beş gün bu fani dünyanın canlılığına sevinçli ve gururlu olmak gerekir."

• *Maḡṣūd ki pīr irṣādıdın ayru ve bu yolḡa ḡadem, urmamaḡ kerek belki dem. (P1-98a, 13)* "Pirin Tanrı yoluna sevk etmesinin dışında isteḡe adım atmamak ve hatta nefes almamak gerekir."

3.1.11. –MAK+dA Yapısı

-MAk isim-fiil eki, bulunma durum ekiyle birleşerek aşağıda görülen şekilde bir kullanım oluşturmuştur.

• *Şāh rāzın asramaḡda tilin tıymaḡannıḡ başı barıpdur. (P1-50b, 7)* "Şahın sırrını saklamakta dilini tutmayanın başı gitmiştir."

3.1.12. –MAK+nI Yapısı

-MAK+nI yapısı ile bu isim-fiil belirtme durum ekleriyle aşağıdaki şekillerde kullanılmıştır.

• *Her kimse ki eylemes aṣuḡmagnı ḡayāl*

Yaḡraḡnı ipek kılr çiçek bergini bāl (P1-88a, 5)

"Acele etmeyi düşünmeyen kişi; yaprağı ipek, çiçek yaprağını (da) bal eyler."

• *Aña teraḥḥum **kılmağnı** ganîmet bil ve éligiñdin kélgençe iḥsân kıl. Yigit gedā ki bēl ura alur ve otun **taşımağnı** bilür aña nēme bērgen tēñri mālın zāyi kılur.* (P1-92b, 11/12) "Ona merhamet kılmayı zenginlik bil ve elinden geldiğince ver. Genç yoksul bel vurabilir ve odun taşımayı bilir. Ona bir şey veren tanrı malını ziyan eder."

• *Élig **titremegi** 'ömr bādesi ḥumārıdın, közdin yaş barmağı ḥayāt mātemi izṭırārıdın. Ḥāfıza ornıga nisyān yer tutup, **örgeñmekni** belki **unutmağnı** hem unutup.* (P1-95b, 11/12) "Elin titremesi ömür şarabının sarhoşluğundandır, gözün yaşarması hayat matemi kederindendir. Hafıza yerine unutma yerleşirse, öğrenmeyi ve hatta unutmayı (bile) unuturlar."

Muḥākimetü'l-Luğateyn adlı esere baktığımızda mastar halinde aşağıdaki fiiller sıralanmıştır. Böylelikle mastar ekinin, iş-oluş-hareket bildiren fiilin yalın-salt durumda ifade ederken kullandığını söyleyebiliriz.

• Andak ki kuvarmak ve kuruksamak ve üşermek ve cıcaymak ve öngdeymek ve çigreymek ve dumsaymak ve umunmak ve osanmak ve igirmek ve igermek ve oḥranmek ve tarıkmak ve aldamak ve arğadamak ve işenmek ve iglenmek ve aylanmak ve irikmek ve igrenmek ve avunmak ve kıstamak ve kınamak ve kozğalmak ve savrulmak ve çaykalmak ve divdeşimek ve kımsanmak ve kızğanmak ve nikemek ve sılanmak ve tanlamak ve kımırdamak ve sirpmek ve sirmemek ve kenergemek ve sığrıkmak ve şığınmak ve kılımak ve yalınmak ve munglanmak ve indemek ve tirgemek ve tivremek ve kınğgaymak ve şağaldamak ve singremek ve yaşkamak ve ıskarmak ve küngrenmek ve soḥranmak ve sıpamak ve karalamak ve sürgenmek ve küymenmek ve inğranmak ve töşelmek ve mungaymak ve tañçkamak ve tañçkalmak ve körüksemek ve buşurğanmak ve boḥsamak ve kirkinmek ve sögedemek, busmak, bürmek, türmek tamşımak, қаһamak, sıpqarmak, çiçergemek, çürgenmek, örtenmek, sızğurmak, körpekleşmek, çubrutmak, cırğamak, bıçımak, kınğranmak, singürmek, kündeletmek, kömürmek, yık/girmek, küngürdemek, kinergemek, kizermek, doptulmak, cıdamak, tö/üzmek, kazğanmak, kıcığlamak, cımdılamak, kengsiremek, yadamak, қadamak, köndürmek, söndürmek, suқlatmak. (ML 775b- metin170)

4. ZARF-FİİLLER

Zarf-fiiller, Eski Türkçeden bu yana, Türkçenin ilk yazılı belgelerinden; Uyğur, Karahanlı, Harezmi, Kıpçak ve Çağatay tarihî dönemlerine, Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine her devirde ve zamanda, yüklem hareketini zaman, miktar, sebep, durum gibi çeşitli yönleriyle belirten fiilimsi türleridir. Dilbilgisi kaynaklarında farklı şekillerde zarf-fiillerden söz edilir.

Zarf-fiiller, kişi ve zaman kavramı olmadan temel cümle ya da yan cümle yüklemine niteleyen, cümlede genellikle zarf tümlecisi olarak görev yapan fiilimsilerdir. İkinci bir görevleri yardımcı fiillerle birlikte kullanılarak birleşik fiiller kurmak olan zarf-fiiller, cümlede bağlaç görevinde kullanılabilirler ve birleşik cümleler kurabilirler. Bazı zarf-fiil ekleri zarf, edat gibi kalıcı sözcük yapımında da kullanılırlar.⁶⁶

Zarf-fiiller, bir yanıyla fiil bir yanıyla da zarf özelliği taşıdıkları için, fiil yönleriyle yalnızca hareket ve zaman kavramını karşılarlar; zarf yönleriyle de bir oluş ve kılışın durum ve tarzını bildirme niteliğine sahiptirler. Zarf-fiiller, fiillerin zarf görevi yapan yardımcılarıdır. Çekimli fiile dönüşmeleri mümkün değildir.⁶⁷

Zarf-fiiller, çekimli fiil şekilleri, aynı zamanda isimdirler. Bir de, hiçbir zaman çekimli fiil durumunda olmayan diğer fiil şekilleri vardır; bunlar gerçek isim değildirler, yani ne özne, ne de nesnedirler; ne iyelik, ne de çokluk eki alabilirler. Fonksiyonları, yüklem belirleyicisi, cümle belirleyicisi ve cümle başlatıcılarla aynıdır. Tasvirî bir yardımcı fiille bağlanan bir ana fiil, bu isim olmayan şekillerin birinde bulunur.⁶⁸

Zarf-fiiller, hareket hali ifade ederler. Bu bakımdan isimlere değil de fiillere yaklaşırlar. Zarf-fiiller, soyut hareket ifade ederler. Yani asıl harekete yardımcı işlevleri vardır. İşlev bakımından zarf olan bu fiilimsiler; sıfatların isimleri

⁶⁶ Nesrin Bayraktar, *age*, 137.

⁶⁷ Korkmaz, *age*, 983.

⁶⁸ A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri*, Çev. Mehmet Akalın, 5.bs. (Ankara: TDK, 2007), 84.

nitelendirmesi gibi, fiilleri nitelendirirler. Zarf-fiiller ya tek başlarına durum zarfı olarak kullanılırlar ya da fiillerle birleşerek tasviri fiiller oluştururlar.⁶⁹

Çağatay Türkçesinde şu zarf-fiil eklerini görürüz; *-a/-e*, *-y*, *-ğaç/-geç*, ünsüzlerinden sonra daha çok *-kaç/-keç* (öncelik zarf-fiili), *-ğalı/-geli*, sedasız ünsüzlerinden sonra daha çok *-kalı/-keli*, *-ğünça/-günçe* ve *-ğuça/güçe*, sedasız ünsüzlerinden sonra daha çok *-künça /-künçe* zarf-fiil ekleri ve *-kuça/-küçe*, *-p*, *-ban/-ben* (bağlayıcı zarf-fiil eki)⁷⁰

Çağataycanın klasik döneminde yazılmış Alî Şîr Nevâyî'nin Maḥbûbu'l-Kulûb adlı eserine baktığımızda, zarf-fiillerin cümle içinde sıklıkla kullanıldığı görülür. Eserde tespit edilen zarf-fiiller, *-ıp/up*, *-uban/üben*, *-ğalı/-geli*, *-ğInçA/-gUnçA*, *-mAYın*, *-A*, *-ğAç* gibi zarf fiil ekleridir.

Özlem Deniz Yılmaz, fiilimsilerle ilgili çalışmasında, zarf-fiillerle ilgili görüşleri değerlendirdikten sonra ulacın tanımını yapar. Ulaç, fiil gövdesinin dile getirdiği eylemi, eylem tarzı, kıyaslama objesi, herhangi bir zaman, sebep, sonuç, aykırı düşme-bağdaşmama, yerini verme, yerine geçilme (yeri doldurulma), şart, amaç vb. taksis belirteç anlamlarından birinin imgesinde temsil eden, bitimsiz olabileceği gibi, çekimlenen veya çekimlenmeyen bitimli şekil de olabilen fiil şekli olarak ifade eder.⁷¹

“Türkçede zarf-fiillerin bağlayıcılık işlevleri hakkında” adlı makalesinde İbrahim Ahmet Aydemir, bu konu üzerinde yeterince durulmadığını belirtir. Zarf-fiillerin bağlama işlevini değerlendiren yazar, bu yapılarıdaki cümlelerin üç çeşit bağlantıya sahip olduklarını belirtir: *bağımsız sıralı cümleler*, *katışık cümleler* ve *bağlaşık cümleler*. Zarf-fiillerin en başta gelen sözdizimsel işlevi bağlayıcılıktır⁷².

Zarf-fiiller, diğer fiilimsilerden farklı olarak isim ya da sıfata gelen çekim eklerini almazlar, tek görevleri belirli zaman ve durum işlevlerinde yan cümleleri temel cümlelere bağlamaktır. Çağataycada da zarf-fiiller aynı işlevlerde kullanılmaktadır, farklı olarak *-(X)p* zarf-fiil eki, fiil çekimi işlevinde kullanılır.

⁶⁹ Eraslan, **age**, 401.

⁷⁰ Eckmann, **age**, 141-151.

⁷¹ Yılmaz, **age**, 93.

⁷² İbrahim Ahmet Aydemir, **Türkçede zarf-fiillerin bağlayıcılık işlevleri**, *Turcology and Linguistics*, Éva Ágnes Csató Festschrift, 2014, 40.

4.1. *-(X)p / -uban, -üben*

Türkçede bütün tarihi dönemlerde çok sıklıkla kullanılan bu zarf-fiil eki, cümlede üstlendiği görev ile yan cümlede belirtilen işi ana cümlede yüklemine bağlar. Eski Türkçede *-uban, -üben -pan, -pen, -p, -ip* vs. gibi çok farklı ek değişimleri ile görebileceğimiz bu zarf-fiilin cümlede bağlayıcı işlevinin olduğunu söyleyebiliriz. Ek hakkında çeşitli kaynaklarda yazılmış bilgilere bakıldığında gerek Çağatay döneminde ve gerekse diğer bütün tarihi Türk şivelerinde ve dönemlerinde ekin bağlayıcı fiilimsi olarak önemli ölçüde kullanıldığı görülür.

-(y)Ip/-(y)Up'lu zarf-fiil, bağlı bulunduğu ana fiildeki hareketten biraz önce gerçekleşmiş olan bir hareketi karşılar. Kendinden sonra gelen fiile bağlı olan bu ek, ana fiilin şahıs ve zaman kavramını üzerine çeker.⁷³ Bu zarf-fiil eki, eklendiği fiili ikinci bir fiile bağlar. Bazen esas cümlede yüklemine bazen de yan cümlede yüklemine bağlanır. Eklendiği fiile iki anlam katabilir. Bağlaç yerine geçerek "ve" bağlacı gibi kullanılabileceği gibi, *-arak/-erek* anlamını katarak bağlandığı fiilin tarzını da bildirebilir. Bu ek, ve bağlacının yerini tutabildiği için bağ-fiil adını da alır.⁷⁴

-Ip zarf-fiilleri Tahsin Banguoğlu'nun gramerinde ulama zarf-fiilleri ifadesiyle geçer. Bunlar, yüklemi oldukları iç cümleyi basitçe başcümlede yüklemine bağlarlar ve iki kılışın birbiri ardınca ya da aynı anda gerçekleştiğini gösterirler. Dolayısıyla bu zaman yakınlığı, bazen iki fiilde bir tek kılışın sürekliliği anlatımını yaratır ve zarf fiil bir tür tasviri fiil meydana getirir. (*yapıp durmak, sürüp gitmek, kasıp kavurmak*). Ayrıca *-Ip* zarf fiilleri ulama cümleleri yapar. (*Attan inip eşeğe bindik*)⁷⁵

Eski Türkçe ve Çağatayca dönemlerinde *[-p, -pAn]* ekleriyle yapılan zarf-fiillerin zaman zaman kalıplaşarak, zaman zaman da cümlede tasviri fiil oluşturularak kullanıldığı görülür. Çağataycada bu zarf-fiil ekinin geçmiş zaman fiil çekimi yapma işlevinde de kullanıldığı söylenebilir. Bu ek iki eylemin birbiri ardınca yapıldığını gösterir

Ekin kelimeye bağlanış şekli çeşitlilik gösterebilir. *Eski Türke döneminde, ünlü ile biten tabanlara -p şekli, ünsüzle bitenlere -ip, -ip; son hecesi yuvarlak ünlü*

⁷³ Korkmaz, **age**, 999.

⁷⁴ Bayraktar, **age**, 139.

⁷⁵ Banguoğlu, **age**, 429.

olanlardan sonra –up, –üp gelir, n ağzında –ap, –öp olarak geçer. (başla-p, küçä-p, bir-ip, kod-up, bālgirt-ip)⁷⁶

Ekin işlevi hakkında A. von Gabain şu bilgileri verir: -p zarf fiili, şahıs ve teklik çokluk bakımından bağlı olduğu fiilin fonksiyonlarına sahiptir. İş ve hareketin, kendisinden sonra gelen fiilden önce olup bittiğini gösterir. Rastgele, söylenilmemiş bir özne değişimi söz konusudur. (üşidip uķar biz ‘dinleyip anlarız’, krmayutug sıp, tsuy kıltımız ārsār ‘Karmayutha’yı kırıp, günah işledik ise’)⁷⁷

Çağatay dönemini yansıtan incelediğimiz eserde bu zarf-fiil eki, –ıp, –ip, –up, –üp ve genişletilmiş hali –uban, –üben şekillerinin tümüyle kullanılır. Mahbubü'l Kulüb'de –uban, –üben yapıları zarf-fiiller genellikle eserin manzum bölümlerinde görülür. Nazım kısımlarında ifade edilen cümleye akıcılık katarak zaman bakımından fiili destekler ve vezne uygunluk sağlar.

*Nazm: Dimāğima **tüşüben** köp tasavvur u pindār*

Özümnü cāh u uluğlukta eyledim izhār (P1-5a, 1)

Mesnevī:

Tengri işin kılmak irür farz-ı ‘ayn

*Kim **körüben** eylememek şür u şeyn*

Körmeyin ol kim işi buhtān irür

Bil ki bu haşlet bile şeytān irür (P1-94b, 1)

Beyt:

*Mütekebbir **kiziben** şehirde hvār u merdūd*

Mütevāzı'nı ganī eyledi der-i maķşūd (P1-50a, 2)

⁷⁶ Gabain, *age*, 84.

⁷⁷ Gabain, *age*, 84.

Bağlayıcı zarf-fiil olan *-p*, *-ban/-ben* zarf-fiil eki; aynı şahıs, kip ve zamanlı iki veya daha fazla fiili birleştirmek için kullanılır. Zarf-fiillerle gösterilen hareketlerin ve ana fiilin zamanı aynı veya birbirini takip eden zamanlarda olabilir.⁷⁸

İncelediğimiz Çağatay dönemi eseri olan Maḥbūbū'l Kulūb'te de benzer kullanımlara rastlanır. "*Saḳalın **kırkıp** iki **ḳulaḳ** tōzlerige zūlfler āṣūfte-hāl **ḳoyḡaylar**.*" (P1-31b, 5)

Bağlayıcı zarf-fiil bazen tarz ifade eder: üç top bolup uruşunlar 'üç grup olarak savaşın', yandaşıp otur- 'yan yana oturmak' gibi.⁷⁹ Aynı şekilde Maḥbūbū'l-Kulūb'te de aşağıdaki gibi tarz ifade eden *-p* zarf fiilleri kullanılmıştır.

"*Kiçik mirzā bu sözge cevāb tapa almay **yıḡlap** **ḳulaḡ** **tutup** yēr öpüp **çıkıptur**.*" (P1-41a, 12) "Siz kerem **ḳılıp** mēni ma'zūr tutuñ." (P1-41a, 11)

Zarf-fiiller, bazı fiillerle bir araya gelerek birleşik fiil grubu oluştururlar.

"*Her **ḳatla** ki birevni **tartıp** **çıḳarḡaylar**, anda **ḳalḡanlar** özleridin **barḡaylar**.*" (P1-26b, 8) "**Ḳaytıp** kēlgenlerniñ naḳlleri muvaḥḥiṣ ve ḥaber kēltürgenlerniñ mācerāları müşevviṣ." (P1-26b, 9)

"*Hemānā ki Āsāf bardı insāfı **alıp** bardı ve inṣāf gevherin bu nā-insāflar arasidan **çıḳardı**.*" (P1-10a, 1)

Bu bilgilerden hareketle, incelediğimiz eserdeki zarf-fiilleri aşağıda belirttiğimiz şekilde inceledik; Maḥbūbū'l Kulūb'te;

4.1.1. Tarz Zarfı Görevinde Kullanımı

-(X)p zarf-fiil eki, cümleye *-ArAk* anlamı katarak tarz zarfı yapar.

● *On sekiz miñ 'ālem ü ādem **yaratıp** eylemek.* (P1-2b, 2) "On sekiz bin alem ve insan yaratarak yapmak"

● *Āsāf bardı inṣāfı **alıp** bardı ve inṣāf gevherin bu nā-insāflar arasidan **çıḳardı**.* (P1-10a, 1) "Asaf insafını alarak gitti (ve) insaf cevherini bu insafsızların arasından çıkardı."

⁷⁸ Eckmann, **age**, 148.

⁷⁹ Eckmann, **age**, 149.

- *Ol ki merkeb boynıǵa **baǵlap** assa kūtās*

Asılǵay öziniñ öz boǵzıdın saǵalı dik (P1-11a, 10) "O, eşeğin boynuna süs bağlayarak assa, kendi boğazından sakalı gibi asılacak."

- *Ölgünçe belā **çekip** érürler mevcūd. (P1-13a, 11) "Ölünce bela çekerek var olurlar."*

- *Nefis ecnāsın ayap çapan kiymese lezīz aǵziyeni **esirgep** kuruǵ nān yimese. (P1-25a, 7) "Nefis elbiseleri saklayıp eski kaftan giymese lezzetli yemekleri esirgeyip kuru ekmek yemese."*

- *Her katla ki birevni **tartıp** çıkargaylar, anda ǵalǵanlar özleridin bargaylar. (P1-26b, 8) "Her defasında birisini çekip çıkaracaklar, orada kalanlar kendilerinden geçecekler."*

- *Mezkūr mirzānıñ könlige rıǵat kēlip bir avuç direm **kēltürtüp** iltimas kılıptur. (P1-41a, 5) "Adı geçen mirzanın gönlüne merhamet gelmiş, bir avuç para getirterek (onu) kayırmış."*

- *Ba'zını ki tañla bēgige **iltip** tartqay. (P1-30b, 4) "Bazılarını sabahleyin beyine göndererek çekecek."*

- *Yoǵ ki malın'azīz **asrap** özin ħār étkey ve öz mālın tamǵadın **oǵurlap** öziǵe mezellet yitkey. (P1-25a, 11) "Malını aziz sayıp koruyarak kendisini hor görecek (aşağılayacak) ve kendi malını damgasız bırakarak kendisini alçak duruma getirecek."*

● **Ƙaytup** kelgenlerniñ naqleri muvahhis ve haber keltürgenlerniñ mâcerâları müşevviş. (P1-26b, 9) "Dönüp gelenlerin anlattıkları ürkütücüdür ve haber getirenlerin maceraları (da) karıştırıcıdır."

● Her ƙaysı her nè kim hâşıl **ƙılıp** akşam barça bir yerge **yığılıp** tapƙanların tüketmegünçe uyku meyli ƙılmay. (P1-29a, 5) "Her biri bir şeyler hazırlayıpakşam hepsi bir yere toplanıp bulduklarını tüketmedikçe uyku isteği gelmez."

● **Haƙ** rızāsın isterde gam **yèp** ƙan içipdürler. (P1-37a, 7) "Hak rızasını isterken gam çekip kan içtiler."

● Ƙayu pāk hilƙatlıƙ cāddedin **çıƙıp** ƙılır işin yazmış bolğay . (P1-38a, 8) "Hangi temiz yaradılışlı (insan) caddeden çıkarak yaptığı işi bozmuş olacak."

● *Kiçik Mirzā 'aleyhir-raħme ol vilāyetdin öterde bu 'azīzniñ mezkūr bolğan şıfātın* **èşitip** anıñ ziyāretiğa yètti. (P1-41a, 2) "Küçük Mirza –Allahın rahmeti üzerine olsun- o vilayeten geçtiğinde bu azizin anlatılan özelliklerini işiterek onun ziyaretine gitti."

● *Mürīd şeyhğa dèdi kim yok, mèn tevekkül bile bu yolğa ƙadem* **ƙoyup** mèn. (P1-43a, 1) "Mürid şeyhe dedi ki: Yok, ben tevekkül ile bu yola adım atmışım."

● *Mèn kördüm ki na'leyn yanında bir şirāk* **tüşüp** yatur. (P1-43a, 11) "Bir çift ayakkabının yanında bir çift ayakkabı bandının düştüğünü gördüm."

- *‘Akıbet bir kün ‘asesler bardılar ve anı bend bile zindāndın **südre** çıkardılar ve baş ve ayağının **tartıp** uzattılar. (P1-46b, 12/13) "Sonunda bir gün askerler gittiler ve onu zincir ile zindandan sürüyerek çıkardılar ve baş ve ayağından çekerek uzattılar."*

- *Pervīznīn ser-efrāzlıġ tācının gevher-i ābdar ve dürr-i šāhvār **üzülüp** yerge tüşti. (P1-49a, 9) "Perviz'in onurlu tacından zarif elmas ve iri taneli inci kırılıp yere düştü."*

- *Çün der-i taleb elge yavuştılar ol halknı başlap çıkkan kişige yolukuştılar. (P1-49b, 5/6) "Talep kapısı halka yaklaşınca kılavuz olarak çıkan kişiyle karşılaştılar."*

- *Çün etfāl taşının toyar êrdi, **kaçıp** külhenga yüz koyar êrdi. (P1-52b, 5) "Çocuklar (onun) taşlamasından kaçıp hamama yönelirlerdi."*

- *Kāşid ol nāmeni Mecnūnga **yètkürüp** bêrdi. (P1-59b, 8) "Postacı o mektubu Mecnuna ulaştırdı."*

- *Nazm*

*Kim sözni **tèrip** aytkuçı ağızğa bergey*

Mālik anı dūzah otının dūdıġa tergey (P1-81a, 11)

"Kim sözü toplayıp dedikoducunun ağzına verirse, Mülk sahibi (Allah) onu cehennem ateşinin dumanına boğar."

• Öz boynıñ **bağlap** zindānga tartar. (P1-89a, 12) "Kendi boynunu bağlayıp zindana çeker."

• Konalğa **alıp** kayda kónsa dèrem (P1-30b, 9) "Konukluk masrafı alıp nereye yerleşse, para hem at arpası hem de kuşuna yiyecek içindir."

• Kerem ü mürüvvet halkını ansız **körüp aytıpturlar**. (P1-71a, 11) "Kerem ve cömertlik halkını onsuz görüp anlattılar."

• Gürge hasret ü armān **alıp** bardılar. (P1-77a, 2) "Mezara hasret ve özlem alarak vardılar."

• beyt

Ey raķīb anga tutsang hem it

*Bizge raķm **eylep** aning kūyдын èt*

Gerçi bar dūzahça 'ışķing şu'lesi

Bizni öz ilging bile ol sarı it (ML, P280-b, 17)

"Ey rakip, kendini ona tutsan da it,

Rahmeyleyip bizi onun köyünden et!

Gerçi cehennem gibidir aşkının şulesi,

Bizi kendi elinle o yöne it!"

• Yana bir vāv ve lām ba'zı lafzğa ilhāk **kılıp** bir mu'abbir ve bir maķşūş şıfatķa ta'yīn kılurlar ki salāţıñning hāķ bezm cihātı üçün mu'teberdür. (ML, T778a-

5,6) "Yine bazı kelimelere bir *v* ve *l* ekleyerek sultanların savaş ve eğlence ihtiyaçları yönlerinden geçerli olan kullanımı mahsus sıfatları belirtirler."

4.1.2. Geniş Zaman Çekiminde Kullanımı

Çağataycada bu zarf-fiil ekinin böyle bir işlevinin olmamasına rağmen aşağıda görülen örneklerde bu zarf-fiil ekinin cümleye anlamsal olarak geniş zaman anlamı kattığı tespit edilmiştir.

- *Bu leyl ü bedr olup şem ü şebistān. (P1-3a, 7)* "Gece ve dolunay, gece ve yatak odası olur.

- *Aña şahlıkdın kelip fakr hoş (P1-7b, 2)* "Dervişlik ona şahlıktan (daha) hoş gelir."

- *Yalğan barıda çın demegi muhāl, rişvet alurda özge söz dēp ammā könglide özge hayāl. (P1-8b, 1)* "Yalan varken doğru söylemek mümkün değildir. Rüşvet alırken başka söz söyler ama gönlünde başka hayal (vardır)."

- *Bu da 'vī başıga yētkünçe neçesini mey öltürüp, neçesin özge fişk duzaḥka yētkürüp. Yüzdin bin ki ma 'rekege yētip, yortağ çapış bile özin zāyi' ētip. (P1-11b, 12)* "Bu dava başına gelince nicesini şarap öldürür, nicesini ahlaksız tuzaklara düşürür. Yüzde bini savaş meydanlarında kaybolur, hızlı giden atın darbesi ile kendilerini ziyan ederler."

- *Sipahī mālın ol ḥayl-ı tebāhī*

Tün ü gün alıp hāhī ne-hāhī. (P1-13b, 4)

"Atlı askerlerin malını o övünen takım, istesenez de istemesenez de gece gündüz alır."

• *Biri **dēp** ki dārğa çekerde yaḥşı turdı, biri **dēp** ki boynın çaparda yaḥşı olturdı. (P1-26b, 11)* "Biri der ki dar ağacına çekerlerken iyi durdu, biri (de) der ki boynunu vururlarken iyi oturdu."

• *Qoşı iki hem-zūr pehlevān, yükige boyun **sunup** allıda revān. (P1-27a, 10)* "Aynı güçte iki pehlivan, önünde yürüyerek yüküne boyun uzatır."

• *Elge hem kuvvet **yētkürüp** hem bereket (P1-27a, 13)* "Başkasına hem kuvvet hem bereket ulaştırır."

• *Orakçığa andın rūzī, başakçınıñ andın **yarup** közi. (P1-27b, 5)* "Orakçıya ondan rızık (gelir), başakçının ondan gözü aydınlanır."

• *Sağlıgıda kutuz it, ösrüklügide **kaçıp** andın yüz it. (P1-28b, 1)* "Sağlığında kuduz it, sarhoşluğunda ondan kaçır yüz it."

• *Olturur kevn üçün imān dēk **örgeñip** rubā'ī. Yaḥşı yamanğa sīḥini **yētkürüp**, 'akrep dēk her nege ki yētse nīş **urup**. (P1-28b, 3)* "İman gibi rubai öğrenip var olmak için oturur. İyiye kötüye iğnesini ulaştırıp akrep gibi her değdiği şeye batırır."

• *Kişilikdin segrimek bile **kaçıp**, yaḥşılığdın maşharalıqlar bile melāmet eşigin yüzlerige **açıp**. (P1-28b, 12)* "İnsanlıktan sıçrayarak kaçır, iyilikten maskaralıklarla melamet kapısını yüzlerine açar."

• *Nè ni'met **alıp** mün'imdin şākir, ne en'ām **tapıp** mükrim 'özriğa tilleri zākir. (P1-29a, 13) "Şükreden (kişi) ne nimet verenden nimet alır, ne kerem sahibinin özrünü dile getirenden mal-mülk alır."*

• *Aldurgandın soñra ol şayd başı üstide **tutup** orun, ol qanı tolğan zebūnnı bismil kılmadıñ burun. (P1-30a, 11) "Avladıktan sonra o kan içinde kalan çaresizi öldürmeden önce başının üzerinde tutar."*

• *Emel riştesi tama' ignesige **çekip**, ol bī-zebānnıñ körer közin hem **tikip**. (P1-30a, 6) "Emel ipliğini açgözlülük iğnesine sokar, o dilsizin gören gözünü de diker."*

• *Kündüz deşt ü vādiga **çapıp** bir niçe zebūnnı gāfil **tapıp**. Yüz mekr ü hile bile kuşın alarğa **salıp** ve ol salgannı ve ol mazlūmnı **alıp**. (P1-30a, 9) "Gündüz çöl ve vadide koşturup birçok güçsüzü gafil yakalarlar. Yüz hile ile kuşlarını oraya salıp hem saldıklarını hem de mazlumu alırlar."*

• *Ve ol bu dükkānnı **yörütüp** tedbīr bile ve bu ma'rekeni **tutup**. (P1-35a, 12) "Ve o dükkanı tedbirle devam ettirir ve bu savaş meydanını tutar."*

• *Deyrde her qayan ki bezmi **körüp**, sebūkeşlik vesilesi bile özin **yëtkürüp**. (P1-35b, 7) "Bu dünyadaki bütün sohbet meclislerini görür, çok şarap içerek kendinden geçer."*

• *Nāmūs destārın başıdın **alıp**, bir cür'a üçün mey-fürüş ayağığa **salıp**. (P1-35b, 8) "Namus sarığını başından alır, bir damla için şarap satan kadehine atar."*

• *Her muğbeçe elgidin ki cāmı tartıp, Cemşiddin istignā vü şevketi artıp.* (P1-35b, 9) "Her meyhaneci çırağı elinden kadehi çeker, Cemşiddinin zenginlik ve büyüklüğü artar.

• *Rind ü gedāğa ki yētip bu iqbāl ü devlet, şāhlarğa anıñ hālidin arzū vü hasret.* (P1-36a, 11) "Rind ve dilenciye bu ikbal ve zenginlik yeter, şahlara (ise) onun halinden arzu ve hasret yeter."

• *Ƙafeside cān bülbüliğa nē hamūşluk sūd ētip nē nevā vü elħan, mecliside rūḥ tūṭisiga nē sūkūt nef' yētkürüp nē feryād u fiğān.* (P1-46a, 9) "Kafesinde can bülbülüne ne sessizlik fayda eder ne de nağmeler ve ezgiler. Meclisindeki ruh papağanına ne sessizlik yarar getirir ne (de) feryad ve figan."

• *Ƙıt'a*

Kişi ki tapsa fenā küresi otığa güdāz

Egerçi zātıda yüz nev' ƙalb u gışşlık bar

Vücūdı altını ol ƙalb u gışşdın ayrılıban

Nē cevheri anı körse tapar tamām 'ayār (P1-65a, 1) "İnsanın içinde yüz çeşit döneklık ve hilekarlık varsa fanilik küresinin içinde eriyip yok olsa da vücudunun altını o döneklık ve hilekarlıktan ayrılır. Herhangi bir cevher onu görürse tam ayarını bulur."

4.1.3. Zaman Zarfı İşlevinde Kullanımı

-(X)p ve -UbAn zarf-fiilleri cümleye -DIğInda, -DIğI zaman anlamlarını katar.

• *Dimāğıma tüşüben köp tasavvur u pindār*

Özümnü cāh u uluğlukta eyledim izhār (P1-5a, 1) "Birçok tasavvur ve düşünce zihnime düşünce, kendimi büyüklük makamından gördüm."

- *Çün kânûn u çegâne nâlesi kulakka tüşkey ve mehveş sâkî **yükünüp** mey ayakka tüşkey. (P1-22a, 13)* "Kanun ve çegane sesi kulağa düştüğü zaman, ay gibi sâki eğilince şarap kadehe dökülür."

- *Beyt*

*Mütekebbir **keziben** şehrde hvâr u merdûd*

Mütevâzi 'nı ğanî eyledi der-i maşşûd (P1-50a, 2) "Hor görülmüş kovulmuş (kişi) şehirde kibirli gezerken, istek kapısı mütevazıyı zenginleştirdi.

4.1.4. "Ve" Anlamında ya da Bağlama İşlevinde Kullanımı

Bu zarf-fiil eki, örneklerde görüldüğü üzere bağlama işlevinde kullanılmıştır. İki işin birbiri ardınca ya da yakın zamanlarda yapıldığını gösterir.

- *Ol ki **buyurup** özi kılmağay, hîç kimge eser ü fâyide anıñ sözi kılmağay. (P1-24a, 5)* "Başkasına emredip kendisi yapmayan kişinin sözü hiç kimse üzerinde etki göstermez ve faydalı olmaz."

- *Şehrde **alıp** satkuçılar zikride...(P1-25b, 2)* "Şehirde alıp-satanlar hakkında..."

- *Saçkan dānesi kökergünçe **urup** hürmen **kılıp** maşşûlın kötergünçe kurt ve kuş andın behremend. (P1-27b, 1)*"Saçılan tanesini yeşerince kesip, harman edip mahsulünü kaldırdığında kurt ve kuş ondan faydalanır."

- *Kündüz deşt ü vādiga **çapıp** bir niçe zebūnnı ğāfil **tapıp**. Yüz mekr ü hîle bile kuşın alarga **salıp** ve ol salgannı ve ol mazlūmnı **alıp**. (P1-30a, 9)*"Gündüz çöl ve vadide koşturup birçok güçsüzü gafil yakalarlar. Yüz hile ile kuşlarını oraya salıp hem saldıklarını hem de mazlumu alırlar."

- *Nêçe mundaqnıñki kanın tökti, koltuğın **yarıp** kanatın sökti. (P1-30b, 1)*

"Burdaki nicelerinin kanını döktü, koltuğunu yardı ve kanadını söktü."

- *Fitrākige **bağlap** öyige yandı, özi ve qoşı kılğanlarğa kuvandı. (P1-30b,1)*

"Atın terkisine bağladı ve evine döndü, kendi ve eşini kılanlara güvendi."

- *Terbiyet **tapıp** harām nemeklik kılğan nöker zikride (P1-30b, 10)* "Eğitim

alıp da (aldığı halde) nankörlük yapan hizmetkarlar hakkında."

- *Qaşın **alıp** vesmeğa şāyeste kılğaylar. (P1-31b, 4)* "Kaşını alıp rastıkla

güzel hale getirecekler."

- *Sakalın **kırkıp** iki kulak tözlerige zülfler āşufte –hāl qoyğaylar (P1-31b, 5)*

"Sakalını kesip iki kulak memesine dağınık saçlar koyacaklar."

- *Bu feyz-i sāğarlarıdın **içip** kanmağay. (P1-40b, 1)* "Bu bolluk kadehinden

içip kanmayacak."

- *Siz kerem **kılıp** mēni ma'zūr tutuñ. (P1-41a, 11)* "Siz cömertlik edip beni

mazur görün."

- *Kiçik mirzā bu sözge cevāb tapa almay **yığlap** kulağ **tutup** yēr öpüp*

çıkıptur. (P1-41a, 12) "Küçük mirza bu söze cevap bulamadan ağlayarak kulak tutup yer öpüp çıkar."

• *Vāsitasız tevekkül bâdiyesiga kadem **urup** maksûd ka'besiga yetipdürler.* (P1-42b, 9) "Araçsız, vasitasız tevekkül çölüne ayak basıp maksat kabesine varırlar."

• *Eşcâr terbiyetiga tişe-vâre sorar êrdi, bu nev' kanâ'at bile ma'âş **tüzüp** teŋri 'ibâdetiga iştiğâl körgüzür êrdi.* (P1-45a, 7) "Ağaçları yetiştirmeyi baltacıya soruyordu. Bu şekilde kanaat ile maaş düzüp tanrı ibadetiyle meşgul oluyordu."

• *Ol fevâkih hıvândın, her nê eliglerige tüşse közlerige **sürtüp** koyunlarıga **salıp** teberrük üçün şehrga'iyâl u etfâlleri üçün keltürür êrdiler.* "O yemişler (ile dolu) yemek sofrasından ellerine ne geldiyse gözlerine sürüp içlerine doldurup uğur olsun diye geçindirmekle yükümlü oldukları eş ve çocukları için şehre getiriyorlardı."

• *Kanâ'at neticesi mundın kâmilrak az zühür **kılıp** irkin ve horsendlik bağçesiniñ reyâhîni mundın tarâvetliğrak kim **açılıp** irkin.* (P1-45a, 13) "Kanaatin sonucunda, bundan daha olgun (şekilde) az mı oldu acaba ve gözü tok olma bahçesinin fesleğenleri bundan daha taze mi açılır acaba !"

• *Alıp **öpüp** ol sālârga tutabirdi, ol hod mev'ûd şileniñ vekîli êrdi.* (P1-49b, 11) "Alıp öpüp o başkumandana tutuverdi. O kendinin vaat ettiği ücretin vekiliydi."

• *Müdbir tekebbür neticesidin şehir külhenide makâm **tutup**, muḳbil edeb ü tevâzu' fâyidesidin gevher-i maksûd **tapıp** şah gülşenide ârâm taptı.* (P1-50a, 1) "Taliksiz (kişi) kibirlendiğinden şehir hamamında makam tutup, mutlu (kişi) edepli ve alçakgönüllü olduğundan istediği cevheri bulup şahın gül bahçesinde dinlendi."

- *Mesnevî*

Teveccüh birle hindû sa'y eter çağ

Tüşürür kök yıgaçdın tâze yaфраğ

Keşf eylep teveccüh beyzâsığa

Yarar köz birle basmay kâsesığa MK (P1-52a, 10) "Hintli, teveccühle çalıştığı zaman yeşil ağaçtan taze yaprak düşürür. Faydalı göz ile kafatasına basmayıp teveccüh beyazlığını keşf etti."

- *Ol nezâredin bî-haber el yêtip otın öçürgünçe andın nê haber kaldı ve nê eser. (P1-52b, 12)* "O bakıştan habersiz insanlar yetişip söndürünceye kadar, ondan ne haber kaldı ne eser."

- *Şehzâde-i kâtil divânesi hâlidin yığlap gussa yuttı, turfe kör kim özi öltürüp özi 'azâ tuttu. (P1-53a, 1/2)* "Katil şehzadenin divane halinden ağlayıp kederlendi. Şaşılacak şey ki kendini öldürüp kendi yasını tuttu."

- *Revzen közi şîşeleri dëk hayrân kılup 'ışk-ı bî-bâk 'ayyârı ol revzen yolıdın özin köñül ma'mûresığa taşlar ve ol ma'mûrede harâblıg ağâz kılup hıred ü hûş hayliğa kozgalan salabaşlar. (P1-56b, 2* "Pencere gözü camları gibi şaşırp aşkın hilekarı, kendisini o pencere yolundan gönlün mamur yerine gönderir ve o yerde perişanlık başlayıp akıllı insanlara coşku vermeye başlar."

- *Türktâz tapıp musahhar bolğan mülk ehliğa ve bu katl u tārâc körüp buzulğan kişver elige ol temâşâ hırmânıdın ve ol nezâre imtidâdı ârmânıdın. (P1-57a, 3/4)* "Yağma edilerek ele geçirilmiş mülk sahibine ve talan edilerek boğulan ülke halkına bu temaşa ümitsizliğindendir ve o bakışın uzaması (ise) hasretindendir."

- **Öltürüp** bu beladın seni kurtaray dēenge cānın fedā kılğay. (P1-64a, 1)

"Öldürüp bu beladan seni kurtaracağım diyene canını feda edecek."

- Sıçkan verzişi direm **oğurlap** tüğünni ahtarmak. (P1-69b, 11) "Sıçanın işi

para çalıp düğümü çözmektir."

- Bulardın **kaçıp** 'adem mülki seferiğe hem-reh **bolupturlar**. (P1-71a, 6)

"Bunlardan kaçıp yokluk ülkesi seferine yoldaş olmuşlar."

- *Beyt*

Kimge kıldım bir vefā kim yüz cefāsın körmedim

Körgüzüp yüz mihr miñ derd ü belāsın körmedim (P1-72a, 11) "Kime bir vefa ettiysem yüz cefasını görmedim. Yüz sevgi gösterip bin dert ve belasını görmedim."

- *Beyt*

Tabi 'at hoş érür bolsa dakāyıkdın aña zīb

*Çün boldı sefāhat nēter ol sözni kişi **dēp*** (P1-88a, 12/13) "İnceliklerle süslenmiş tabiat hoştur. Zevk ve sefa olduğu zaman, kişi o sözü söyleyip ne eder ?"

- *Beyt*

*'İlm **okup** kılmağan 'amel-i maqbūl*

*Dāne **saçıp** kötermedi maḥşūl* (P1-90a, 8) "İlim okuyup (ilmiyle) makbul işler yapmayan, tohum saçıp mahsul toplamayan (gibidir)."

- ‘*Âlim ki cāhilni muḳālebeḡa kēltürüp ilzām kıлмаḡı heves bolḡay anıḡ öziḡe uşbu ihanet bes bolḡay. (P1-91a, 4) "Cahili (önce) konuştuḡurup (sonra) susturmaya heves eden alime bu ihanet yeterli olur."*

4.1.5. Geçmiş Zaman Çekimi: Fiil+p(*dur/tur; duru/turur*)+kişi adlı⁸⁰

Çağataycada gördüğümüz bu zamansal yapıyı Eckmann, geçmişte gerçekleşmiş, fakat etkileri günümüzde devam eden eylemleri ifade etmek için kullanıldığını belirtir.

- *Her biride her biriniḡ ‘aceb ḡālātı ve ḡarīb ḡayālātı ve ḡāyetsiz bü’l-‘acebler ve nihāyetsiz renc ü ta‘ablar ki yüzlenipdür ve anıḡ izhārı lāzım kēlipdür. (P1-58b, 11) "Her birinde her birinin acayip halleri, garip hayalleri ve sayısız çok şaşırtıcı şeyler ve sonsuz acı ve zahmetler yöneldi ve onun ortaya çıkarılması lazımdı."*

- *Enaniyyetleri yüzige tezek salıp çemender, insaniyyetleri dāyiresi meymūnlarıḡa çenber. (P1-28b, 11) "Bencillikleri yüzüne tezek atılmış eşek, insaniyet dayiresi mutlu olanlara çember."*

- *Ve bu ṭāyifeni vāşıllar dēpdürler. (P1-60b, 5) "Bu tayfaya, ‘kavuşanlar’ dediler."*

- *Barın maḡa bēripdürler. (P1-61a, 4) "Hepsini bana vermişler."*

- *Sözdedür her yahşılıḡ ki imkānı bar mundın dēpdürler, ki nefsnıḡ cānı bar. (P1-79b, 12) "İmkânı olan her iyilik sözdedir, bu yüzden nefsin canı var demişlerdir."*

⁸⁰ Eckmann, *age*, 176.

● *Her sâlik ki maqşadka **yêtîpdür** bu yoldın çıkmay **kitîp**. (P1-85a, 7/8) "Bu yoldan çıkmadan giden sâlik maksada yetişmiştir."*

● *Beyt*

*Kimge kim Hâk rûzî **eylepdür** tarîk-i 'âfiyet*

Âşikâre eylesen nè ta'at ve nè ma'siyet (P1-88b, 12) "Allah kime afiyet yolunu rızık eylediye, (o), ne ibadetini ne de asiliğini belli etmez."

● *Her kûyda **yügürüp** mên ve 'âlem ehlidin her nev' êlge özümni **yêtkürüp** mên. Ve yahşî yamannu ef'âlin **bilîp** men ve yaman ve yahşî hasletlerin tecrîbe **kılîp** mên. (P1-5a, 2/3/4) "Her mahallede koşturdum ve dünya ehlinden her çeşit yere vardım. İyi ve kötünün işlerini bildim ve iyi ve kötü huyları tecrübe ettim."*

● *Bâde seyli çün bezmide tuğyân **kılîp**, ol seyl mülk ma'mûrelerin virân **kılîp**. (P1-8b,9) "Şarap seli için mecliste taşkınlığa sebep oldu, o sel mülk(lerin) mamur(bakımlı hallerini) perişan etti."*

● *Bular kêtürgen nebât gezek üçün **uşalıp**, vazîfe vechleri özge esbâb üçün **sayğalıp**. (P1-10b, 10) "Bunların getirdiği nebat şekerleri meze için doğranmış, görev ücreti diğer gerekli şeyler için harcanmış."*

● *Eger yıllar ri'âyet **kılîp** sên hem-hânedür bir katla ki nême bërmedîñ bî-gânedür. (P1-23a, 6) "Eğer yıllarca değer verdiysen arkadaşdır ve bir defa bir şey vermediysen yabancıdır."*

• *Günā-gün fevākih bile kim bāğda tezyīn, çemen mülkide bağlanıp ta'biye vü āyīn (P1-28a, 2)* "Türlü türlü meyveler, yemişler bağda süstür. Bağ bahçede (bir) düzen ve sistem oluştu."

• *Mezkūr mirzānıñ köñlige rıkkat kēlip bir avuç direm kēltürtüp iltimas kılıptur. (P1-41a, 5)* "Adı geçen mirzanın gönlüne merhamet gelmiş, bir avuç para getirterek (onu) kayırmış."

• *Uhud gazveside mübārek tişleri şehīd bolup ērdi otuz iki tişin uşatıp ērdi. (P1-40b, 12)* "Uhud savaşında mübarek dişleri şehit olmuştu, otuz iki dişini parçalamıştı."

• *Başı üstide bir hışt bile ötkerip ērdi. (P1-40b, 13)* "Başı üstünde bir tuğla geçirmişti."

• *Hātunı kesb üçün tarķaşıp, oğul ve kızları kūy u kūçede butraşıp. (P1-29a, 3)* "Karisından geçim derdi için ayrılmış, oğul ve kızları kenarda köşede perişan olmuş."

• *Hem ötüptürler ġarīb da 'vī yolın tutupturlar andaķ ki Fir'avn-ı bī-'avn u Nemrūd-ı merdūd ve yana hem bular dēk bī-edeb ü bī-ħayālar ki kılıp sehv ü ħatālar. (P1-65b, 7/8)* " Fir'avn-ı bī-'avn u Nemrūd-ı merdūd gibi hem garip dava yolunu tutmuşlar hem de bu yoldan geçmişler ve yine bunlar gibi yanlışlıklar yaptıkları için edepsiz ve hayasızdırlar."

4.1.6. -(x)p'ın Olumsuzu: -mAy

Bu zarf-fiil ekinin olumsuzu -mAy eki ile yapılır. İncelediğimiz eserlerde aşağıdaki örnekte görüldüğü gibi kullanıldığı tespit edilmiştir.

• *Mesnevî*

Teveccüh birle hindû sa'y eter çağ

Tüşürür kök yıgaçdın tâze yaфраğ

Keşf eylep teveccüh beyzāsığa

*Yarar köz birle **basmay** kāsesiğa (P1-52a, 10)*

"Hintli, teveccühle çalıştığı zaman yeşil ağaçtan taze yaprak düşürür. Faydalı göz ile kafatasına basmayıp teveccüh beyazlığını keşf etti."

4.2. -ğalı, -geli

Fiili zaman, amaç gibi yönlerden niteleyen; yapılan işin, hareketin ne kadar süredir yapılıyor olduğunu belirten zarf-fiil ekidir. Cümlede ifade edilen eylemin yapılış nedenini belirten ve yüklemi zaman bakımından niteleyen, bazen de amaç ifade eden bu zarf fiil, incelediğimiz Çağatay dönemi eserlerinde de bu özellikleriyle kullanılmıştır.

İki fiili birbirine bağlayarak eklendiği fiilin ne kadar süredir yapıldığını gösterir. Eklendiği fiile '-mak için', '-dığından beri' anlamlarını katarak yükleme bağlar. Böylece yüklemi zaman açısından niteler.⁸¹ Bu zarf-fiilin anlamı -*Alı* ekli zarf-fiilinki gibidir: Alt. *Mên andı atqalı, uday bérđi* (Ben geyiği öldürelî çok zaman geçti)⁸²

Kemal Eraslan'a göre -ğalı /-geli zarf-fiil ekinin iki ifadesi bulunmaktadır: Birincisi cümlede ifade edilen asıl eylemin yapılış sebebini ifade eden zarf unsuru olmaları: *Ol üç tigitler xua çeçek tüş yimiş **idigeli** ataları ilig begke ötürüp ayıtıp katlılar. "O üç prens çiçek ve yemiş toplamak için ataları hükümdara ricada bulundular"*⁸³ *Maħbūbu'l- Qulūb*'te bu zarf-fiil eki şu şekilde sebep bildirir: *Bu hāletdin anıñ içige kazğalan tüşti ve uyatdın rūhı bedendin müfārekat **kılğalı** yavuştı. (P1-39a, 12)*

İkincisi, ana fiili zaman bakımından niteleyen zarf fiil olmalarıdır. *Ay irinç tişi pars, **enüklegeli** yitik ün bolmış. 'Ey sefil dişi pars, yavrulayalı yedi gün olmuş'*

⁸¹ Bayraktar, **age**, 202.

⁸² B. A. Serebrennikov, N.Z. Gadjieva, **Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri**, Ankara: TDK, 2011), 199.

⁸³ Kemal Eraslan, **Eski Uygur Türkçesi Grameri**, (Ankara: TDK, 2012), 409.

Maḥbūbū'l-Ḳulūb'te de şu örnekte görüldüğü gibi bu zarf-fiil ana fiili zaman bakımından nitelemiştir:

İl 'aybını ayturğa birev kim uzatur til

Öz 'aybını fāş eylegeli til uzatur bil

János Eckmann, Çağatayca'da bu ekin, cümlede ifade edilen asıl hareketin başlama noktasını ifade ettiğini söyler.⁸⁴

Maḥbūbū'l-Ḳulūb'te, verilen cümlelerde görüldüğü gibi, bu zarf-fiil eki belirli zaman sürecinde yapılan işi ifade eder ve cümleye –*dığından* beri anlamını verir.

• *Bezmiğa mey keltürgeli muhtesib-i rāzī. (P1-10b, 13)* "Rızık memuru sohbet meclisine şarap getireli."

• *Bu ḥāletdin anıñ içige qozǵalan tüşti ve uyatdın rūḥı bedendin müfārekat kılǵalı yavuştı. (P1-39a, 12)* "Bu durumdan dolayı onun içine karışıklık düştü ve utancından ruhu bedenden uzaklaşma kılmaya yaklaştı."

• *Öz ḥālimğa ivrülgeli bir nefes mühlet kim anıñ vücdı tecellisi şademātıdın bī-tāb u tüvān. (P1-61a, 7)* "Kendi halime döneli (döndüğümden beri) kısa bir zaman, onun varlığının tecellisinin darbesinden yorgun düştüm."

• *Beyt*

İl 'aybını ayturğa birev kim uzatur til

Öz 'aybını fāş eylegeli til uzatur bil (P1-90a, 5) "Birisi, insanların aybını söylemek için dil uzatırsa, (aslında) kendi aybını ortaya çıkarır, (bunu) bil."

• *Baḥrdın zevrāknı tartarlar tutup sāḥil sarı*

Kim anı ğarq etkeli yitkürmiş olǵay tünd bād (P1-99b, 6) "Denizden sahile doğru kayığı tutup çekerler, yoksa fırtına onu batırarak kaybetmiş olacak."

⁸⁴ Eckmann, *age*, 145.

• *Hārūn dēdi bahāsın biz ser-encām **kılalı** ve sēniñ üçün satkun **alalı**. (P1-108a, 9/10)* "Harun dedi ki, değerinin biz soralım ve senin için satın alalım."

• *Hārūn dēdi anı hem biz **bēreli** ol sanğa kēydürgen dēk biz anı **kēydüreli**. (P1-108b, 1)* "Harun dedi ki, onu da biz verelim, onun sanagiydirdiği gibi biz ona giydirelim."

4.3. -*ġAnCA*, -*ġInCA*

Bu zarf fiil ekinin, hareket ve zaman ifadesi taşıma vasfıyla incelediğimiz eserlerde fark edilir derecede kullanıldığı görülür. Ek hakkında çeşitli kaynaklarda şu bilgiler verilmiştir;

-*ġança* ekli zarf-fiil, sonra gelen fiilde ifade olunan hareketin son sınırlarını gösterir.⁸⁵ *Maĥbūbu'l-Ķulūb*’te şu cümlede görüldüğü gibi, yapılan işin belli bir zaman dilimi içinde gerçekleştiği müddeti ifade eder;

Her ҡaysı her ni kim ĥāsıl ҡılıp aқşам барға bir yirge yıǵılıp tapқanların **tüketmegünçe** uyқu meyli ҡılmay. (P1-29a, 6)

İngilizcedeki ‘when, as long as, until’ gibi yapıların cümleye kattığı anlamla Çağataydaki -*ĠInCA* zarf-fiil ekinin aynı olduğunu söyleyebiliriz. Bu işleviyle {-*ĠInCA*} eki, eklendiği fiillere ‘-dığı zaman’ anlamını katar. Fiili zaman yönünden niteleyen bu zarf-fiil eki için Nesrin Bayraktar şu bilgileri verir; {-*ĠInCA*} eki, eklendiği fiillere ‘-dığı zaman’ anlamını katar.⁸⁶

Bu zarf-fiilin "-*ınca*, -*dığı müddetçe*, -*ıncaya kadar*" anlamlarına gelmesi ve cümleyi zaman yönünden nitelemesi, Eski Türkçe’den bu yana görülür. A. Von Gabain, ançağınça (nihayet, o esnada) kelimesinin belki de ança+k+ın+ça ek birleşiminden oluştuğunu belirtmiştir.

Kemal Eraslan, -*ĠInCA* zarf-fiil ekiyle yapılmış zarf-fiillerin hareket ve zaman ifadesi taşıdığını söyler. Çağatay edebi döneminden öncesinde ekin kullanılış biçimini görebilmek için bu örneklerle de bakmamızda fayda vardır;

⁸⁵ B.A. Serebrennikov, N.Z. Gadjieva, Çev. Mustafa Öner, Tefik Hacıyev, **Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri**, (Ankara: TDK, 2011), 198.

⁸⁶ Bayraktar, **age**, 181.

Bo açarı öñre sün şan atl(ı)ğ tağda turup tağ arığ yorıkınça yoriyur erdi. (Bu üstad önceleri Song-Shan adlı dağda oturuyor ve hayatını dağda ve ormanda yürüyerek sürdürüyordu) – Hareket ifadesi

İnçip edgü kılınçlığ işlerke inanmağınça ... (Böylece, iyi amelli işlere inanmadığı sürece...) –Zaman ifadesi⁸⁷

Bu zarf-fiil ekinin Çağatay döneminde de sıklıkla kullanıldığı görülür. János Eckmann, bu zarf-fiil ekinin, asıl hareketle aynı zamanda veya asıl hareketin sonunda olan bir olayı belirtmek için kullanıldığını ifade eder.⁸⁸ *Ālem bolğunça bu söz bolğusı turur.(Dünya oldukça bu söz de olacaktır), köz yumup açkunça (göz yumup açıncaya kadar)* Ayrıca bu gerundium, bazen de asıl fiilin ifade ettiği hareketi ifade için kullanılır. (karşılaştırma gerundiumu) *zāhidā, bergüçe pend eyle öziñ terk-i riya "Ey zahit, nasihat verinceye (kadar) kendin ikiyüzlülüğü terk et."*

Eckmann, aslen –gu/-gü partisibinin eşitlik çekimi olan –guça/-güçe zarf-fiil ekinin "kadar, süresince, yeterince" gibi anlamlar taşıdığını belirtir. Ekin Çağatayca'dan önceki devirde oldukça yaygın olan bu anlamdaki kullanımına Çağatayca'da da rastlandığını söyler.⁸⁹ Özellikle bu dönemde ek, bildirme durumunda ya da birleşik fiilin isim unsuru durumunda kullanılır. Mahbū'l-Kulüb adlı eserde şu şekillerde görülür;

• *Bu da 'vī başığa yètkünçe neçesini mey öltürüp, neçesin özge fişh düzāhka yètkürüp. (P1-11b, 10)* "Bu olay başına gelince, nicesini içki öldürür, nicesini (de) başka kötülükler cehenneme götürür."

• *Ölgünçe bela çekip érürler mevcüd. (P1-13a, 11)* "Öldüğü zaman bela çekip duranlar vardır."

• *Her kıysı her ne kim hāsıl kılıp akşam barça bir yerge yığılıp tapkanların tüketmegünçe uyku meyli kılmay. (P1-29a, 6)* "Her nasıl ve ne kazandılarısa akşam hep bir araya getirip bulduklarını tüketmeyince uykuları gelmez."

⁸⁷ Eraslan, **age**, 412.

⁸⁸ Eckmann, **age**, 135.

⁸⁹ Eckmann, **age**, 135.

• *Hāne-vādeler buzmağ alarğa mesācid yaşar dēk fen, nā-hağ kan alarğa ölüğ **tirgünge** müstaḥsen. (P1-34a, 7) "Aileleri bozmak, onlara mescitler düzenleme hüneri gibi (gelir), haksız yere kan (dökmek) onlar için ölü diriltmek gibi iyi görülür."*

• *‘İbādet kuvveti ḥāşıl **bolğunça** kuvvet bile ötkermektür ve andın artuğ barça nēmeniḡ hevesin ḡayāldin kitermektür. (P1-43b, 6) "İbadet kuvveti gelince kuvvetle (zamanı) geçirmektir. Ve ondan sonra bütün her şeyin hevesini hayalden götürmektir.*

• *Öz ve yatdın bī-ḡāne **bolmağunça** bu maḥbūb bile āşinā bolsa bolmas ve būd u nā-būddın ḡālī **bolmağunça** ve bu ḡayāt zülālidin tolsa bolmas. (P1-50b, 3) "Kendinden ve başkasından habersiz olmayınca bu sevgili aşına olmaz. Var olan ve var olmayandan boş olmayınca ve bu hayat suyundan dolsa olmaz."*

• *Ol nezāredın bī-ḡaber il yētip otın **öçürgünçe** andın nē ḡaber kaldı ve nē eser. (P1-52b, 13) "O görünüşten habersiz yere gidip ateşini söndürünce, ondan ne haber kaldı ne (de bir) eser."*

• *Marīz za‘fdın sıḡḡat **tapğunça** tekrār kıldı, çün sıḡḡat taptı boynıḡa ṡumār kıldı. (P1-59b, 12) "Hasta zayıflıktan sıhhat bulunca tekrar etti, sıhhat bulduğu için boynuna tomar etti.(topladı)"*

• *Her kimge bir vefā körgüzdüm yüz bī-vefālīḡ **körmegünçe** kütulmadım ve her kim bile ki bir mihr ü muḡabbet āyīni tüzdüm miḡ cevır ü mezellet **tartmağunça** ḡalāş bolmadım. (P1-72a, 9) "Her kime bir vefa gösterdiysem yüz vefasızlık görmeden kurtulmadım ve her kimle muhabbet ettiysem cefa ve sıkıntı çekmeden kurtulmadım."*

● *Sözni könlünde bışkarmağunça tilge keltürme, her ne kim könlünde bolsa tilge sürme. (P1-104b, 12)* "Sözü gönlünde düşünmeden dile getirme, gönlünde olan her şeyi dile sürme."

● *Saçkan dānesi kökergünçe urup hırmen kılıp mahşülün kötergünçe kurt ve kuş andın behremend. (P1-27b, 1)* "Saçılan tanesini yeşillenince alıp, harman edip mahsulünü kaldırınca kurt ve kuş ondan paylanır."

4.4. -madın /-medin, -matın/-metin, -mayın/-meyin

Sadece olumlu fiil kök ve gövdelerine gelerek, olumsuz ifadeli zarf-fiiller teşkil eden bu ekler, Eski Türkçe'den beri çeşitli lehçe ve şivelerde kullanılmıştır. Kemal Ersalana göre; *-p* zarf-fiil ekinin mukabili *-madı/-medi, -matı/-meti, -mayı/-mey* ekleri, *-pan/-pen* zarf-fiil ekinin mukabili ise, *-madın/-medin, -matın/metin, -mayın/-meyin* ekleridir.

Tahsin Banguoğlu, bu tür zarf-fiiller hakkında, "Olumsuz anlamlı zarf-fiiller vardır ki biri fiil, biri isim olumsuzluk eklerini taşıyan yatık fiillerdir: *-meden* ve *-meksizin* zarf-fiilleri. Bunlar her ikisi iç cümlelerin gerçekleşmeyeceğini, yalnız başcümlelerin gerçekleşeceğini anlatırlar." İfadesini kullanır ve *-meden* zarf-fiil eki ve türevlerinin, esas fiilin zamanca önceliği anlamında da belirtir

Nesrin Bayraktar, bu zarf-fiil ekinin iki fiili birbirine bağladığını, yüklemi oluşturan fiil meydana geldiğinde, ekin eklendiği fiilin henüz gerçekleşmediği anlamını verdiğini söyler.⁹⁰

Ekin yapısıyla ilgili Kemal Eraslan; "*Ekin bünyesinde yer alan ve Toharcadan gelen -ma /-me olumsuzluk edatının (Türkçede -ma/-me olumsuz fiil tabanlarını türeten yapım eki) varlığı görülmektedir*" bilgisini verir. Bu eklerle kurulan zarf-fiillerin zaman ve sebep bildirerek olumsuz hareket hali oluşturduğunu söyler. Bu eklerle yapılan zarf-fiillerin ya tek başına, ya da zarf-fiili grupları halinde cümlede zarf unsuru olarak kullanıldıklarını ifade eder.⁹¹

⁹⁰ Bayraktar, *age*, 190.

⁹¹ Eraslan, *age*, 415.

Çağatay dönemine baktığımızda –mayın/-meyin zarf-fiil eklerinin –ban/-ben eklerinin olumsuz şekli yerine geçtiğini ve –mayın/-meyin zarf-fiil eklerinin çoğunlukla şiirde vezin sağlamak için kullanıldığını görebiliriz. Maḥbūbu'l-Ḳulūb'te bu zarf-fiil eki yalnızca bir yerde geçmektedir;

- *Mesnevi*

Tengri işin kılmaḳ érür farz-ı 'ayn

Kim görüben eylememek şūr u şeyn

***Körmeyin** ol kim işi bühtān érür*

Bil ki bu ḥaslet bile şeytān érür. (P1-94b, 1/2)

"Tanrı işini yapmak farz-ı ayndır. Gördüğü halde (bilerek) yapmamak kusurdur. Görmeden o işi (söylemek) iftiradır. Bil ki bu huy da şeytandandır."

4.5. -ḡaç /-geç

Bu zarf-fiil eki, esas fiilin hareketinden hemen önce yer alan bir harekete işaret eder. (J. Eckmann, a.g.e., s.116) Eklendiği fiili "-ınca, -ince", "-dığı zaman" anlamlarını vererek cümlenin yüklemine bağlar, böylece yüklem zamanını bildirir. Ek fiil yardımıyla isimlere eklendiği durumlarda 'iken' anlamını verir. (Nesrin Bayraktar, age, s.171)

Maḥbūbu'l-Ḳulūb'te şu örnekler görülür;

- *Dürüst olḡaç yığılsa genc-i Ḳārūn*

Yok ol-dem rāh-revniḡ hīç bākī (P1-43b, 4/5) "Dürüst olunca Karun hazinesi yığılsa, (o) yolcunun (bu dünyada) hiç baki kalacağı yoktur."

- *Ādemī kuvvet ḡayālīni köḡlige kiçürür tofraḡıdur ki yil uçurḡaç uçurur. (P1-81b, 1)* "İnsanı kuvvet hayalini gönlüne geçirir, toprağıdır ki rüzgar uçurunca uçurur."

- *Kıt'a*

Çağın yaruğluğı meddi semādın arzğaça

Zamānı tūlı iki lafz okurğaça yétmes

Velī nè yerge ki tüşti katıg u ger yumşag

Bèrip anı suğa tā yétmegey karar étmes (P1-82a, 12/13) "Şimşeğin parlaklığı göğün ortasından yeryüzüne kadar, zamanın uzunluğu (da) iki cümle söyleyinceye kadar yetmez."

- *Nazm:*

Ot-dın ısınurğaça avuç aç

Küydürgü dek anlasan keyin kaç (P1-82b, 6) "Ateşten ısınırken avuç aç, yakacağını anlarsan hemen kaç."

- *Nazm*

Könül hāleti söz dēgeç belgürür

Ki mahzende dürr yā şadef rizedür (P1-84a, 3/4) "Gönül, halini söz söyleyerek belli eder. Mahzende inci ya da sedef kırıntısıdır."

- *Her sālīk ki maqşadқа yétipdür bu yoldın çıkmay kitip azıkıp çıkkaç étipdür. (P1-85a, 7/8)* "Her mürit amacına ulaşır. Bu yoldan çıkmadan gidip yoldan çıktığı zaman kaybolur."

5. SONUÇ

Bu çalışmada, Ali Şir Nevāyī'nin Çağatay edebi dilinin özelliklerini yansıtan Maḥbūbū'l-Ḳulūb ve Muḥākimetū'l-Luġateyn adlı iki eserinden yola çıkarak Çağatay dönemi fiilimsi yapılarının incelenmesi amaçlanmıştır.

MK ve ML adlı eserler fiilimsiler yönünden taranmış, fiilimsi içeren cümleler listelenerek günümüz Türkçesine aktarılmıştır. Metinlerde geçen bütün fiilimsiler işlevlerine göre tasnif edilmiş ve ayrıntılı bir incelemeden geçirilmiştir. İncelenen metinlerde tespit edilen fiilimsi yapıları, kullanılış şekilleri, fiilimsilerin cümledeki görevleri ve anlamsal boyutları yönünden değerlendirilmiştir.

Bu tez çalışması, incelenen eserler, eserlerin müellifi, fiilimsiler ve incelemenin gidişatı hakkında bilgiler veren *Giriş* bölümüyle başlar. Sıfat-fiil, İsim-fiil ve Zarf-fiil yapılarının incelendiği diğer bölümlerle devam eder. Fiilimsi ekleri hakkında yaptığımız araştırmalar sonucu elde ettiğimiz tasniflere dayalı bilgiler ek incelemesi kısımlarında verilmiştir. Fiilimsileri, özellikle Eski Türkçede kullanılan fiilimsi eklerini incelemek, ekler hakkında ayrıntılı bilgi verebilmek için Türkiye'de ve dünyada yapılmış başlıca dilbilgisi çalışmaları incelenmiştir. Çağataycadaki fiilimsiler J. Eckmann ve Bodrogligeti'nin dilbilgisi kitaplarında ele alınmıştır ancak bu çalışmalar geniş kapsamlı olduğu için sınırlı sayıda kullanım ve örnekleri kapsamaktadır. Özellikle nesir tarzında yazılmış eserlerde Türkçenin dil yapısı gereği fiilimsiler çok kullanılmaktadır. Bu nedenle biz de nesir tarzındaki iki eseri inceleyerek farklı kullanımlar tespit etmeye çalıştık. Çalışmamızın sonunda daha önceki çalışmalarda yer alan benzer yapıların dışında farklı yapılarla da karşılaştık. Bu yapıları tezin ilgili kısımlarında tüm yönleriyle açıkladık. Yapılan ayrıntılı araştırma ve inceleme sonucu, Çağatay dönemi fiilimsi eklerinin farklı görev ve işlevleri ortaya konulmuştur.

KAYNAKÇA

Aksan, Doğan. **Her Yönüyle Dil-Ana Çizgileriyle Dilbilim**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1978.

Ata, Aysu. **Harezm-Altın Ordu Türkçesi**. İstanbul: Türk Dili Araştırmaları Dizisi, 2002.

Aydemir, İbrahim Ahmet, **Türkçede zarf-fiillerin bağlayıcılık işlevleri**, *Turcology and Linguistics*, Éva Ágnes Csató Festschrift, 2014, 31- 41.

Banguoğlu, Tahsin. **Türkçenin Grameri**. Ankara: TDK, 1986.

Bayraktar, Nesrin. **Türkçede Fiilimsiler**. Ankara: TDK, 2004.

Brockelmann, Carl. **Osttürkische Grammatik der islamischen Litteratursprachen Mittelasiens**. Leiden: E. J. Brill, 1954.

Bodrogligeti, Andreas T. E. **A Grammar of Chagatay**. Lincom Europa, 2001.

Muhammad Mahdi Xan. **Sanglax. A Persian Guide to the Turkish Language by Muhammed Mahdi Xan**. Facsimile Text with an Introduction and Indices by Sir Gerard Clauson. London: E.J.W. Gibb Memorial Series, New Series, XX, 1960.

_____. **An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish**. Oxford: Clarendon Press, 1972.

Deny, Jean. **Türk Dili Grameri**. Çeviren Ali Ulvi Elöve. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2012.

Eckmann, János. **Chagatai Manual**. Bloomington: American Council of Learned Societies, 1966.

_____. **Çağatayca El Kitabı**. Çeviren Günay Karaağaç. Akçağ Yay., Ankara, 2003.

_____. "Çağataycada İsim-Fiiller". **TDAY Belleten**. Ankara, 1962, 51-60.

Eraslan, Kemal. **Eski Türkçede İsim-Fiiller**. İstanbul: İÜEF Yayınları, 1980.

_____. **Eski Uygur Türkçesi Grameri**. Ankara: TDK, 2012.

Erdal, Marcel. **Old Turkic Word Formation. A Functional Approach to the Lexicon I-II**. Wiesbaden: Otto Harrasow Verlag, 1991.

- Ergin, Muharrem. **Türk Dil Bilgisi**. İstanbul: Bayrak Yayınları, 1993.
- Erkman-Akerson, Fatma, Ozil, Şeyda. **Türkçede Niteleme Sıfat İşlevli Yan Tümceler**. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 22. İstanbul: Simurg, 1998.
- Gabain, A. von. **Eski Türkçenin Grameri**. Çeviren Mehmet Akalın. Ankara: TDK, 1988.
- Gencan, Tahir Nejat. **Dilbilgisi**. Ankara: TDK, 1979.
- Gökdağ, Bilgehan Atsız. **Oğuz Grubu Türk Şivelerinde Sıfat-Fiiller**. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Basılmamış Doktora Tezi. Kayseri, 1993.
- Gülsevin, Gürer. **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler**. Ankara: TDK, 2011.
- Johanson, Lars. **Zur Typologie türkischer Gerundialsegmente**. Türk Dilleri Araştırmaları. Ankara: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 2, 1991.
- Kaçalın, Mustafa S., Niyāzī Nevāyī'nin Sözleri ve Çağatayca Tanıklar El-Luğātu'n-Nevā'iyye ve'l-İstîşhādātu'l-Cağātā'iyye. Ankara: TDK, 2011.
- Korkmaz, Zeynep. **Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)**. Ankara: TDK, 2003.
- _____. **Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları**. 5.bs. Ankara: TDK, 2011.
- Köprülü, Fuad. Çağatay Edebiyatı. **İslam Ansiklopedisi**. c: 3, 270-323, 1945.
- Kúnos, Ignaz. **Şejx Suleyman Efendi's Çağataj-Osmanisches Wörterbuch**. Budapest, 1902.
- Kübra, Necmüddin. **Tasavvufi Hayat**. Haz. Mustafa Kara, İstanbul: Dergah Yayınları, 1980.
- Nevāyī, Alī Şīr. **Muḥākemetü'l-Lügateyn**. Hazırlayan F. Sema Barutçu Özönder. Ankara: TDK, 1996.
- Ölmez, Zuhale Kargı, "Alī Şīr Nevāyī'nin Maḥbūbū'l-Kulūb'u", **Türk Dilleri Araştırmaları**, Ankara, 3(1993):147-158.
- _____. Çağatayca Sözlükler. **Kebikeç**. s.6: 137-144, 1998.
- _____. Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar. **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**. c.5, s.9: 173-220, 2007.
- _____. *Maḥbūbū'l-Kulūb(İnceleme-Metin-Sözlük)*. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara, 1993.

Ölmez, Mehmet. "Çağataycadaki Eskiçil Öğeler Üzerine", *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003: Mustafa Canpolat Armağanı*. yay. Aysu Ata, Mehmet Ölmez, Ankara 2003: 135-142.

Redhouse, Sir James W. **A Turkish and English Lexicon**. London, 1890.

Räsänen Martti. **Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen**. Helsinki: Studia Orientalia Editit Societas Orientalis Fennica. XXI, 1957.

Serebrenikov, B.A., N.Z. Gadjieva. **Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı Tarihi Grameri**. Çeviren Tevfik Hacıyev-Mustafa Öner. Ankara: TDK, 2011.

Steingass, Francis Joseph. **Comprehensive Persian-English dictionary, including the Arabic words and phrases to be met with in Persian literature**. London: Routledge & K. Paul, 1892.

Tekin, Talat, Mehmet Ölmez. **Türk Dilleri Giriş**. İstanbul 1999, 200 s. + 1 harita; 2. baskı, İstanbul, 2003.

Tekin, Talat. **Orhon Türkçesi Grameri**. Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi: 9., 2. Bs. Ankara, 2000.

Türk Dil Kurumu. **Türkçe Sözlük**. 11.bs. Ankara: TDK, 2011.

Tietze, Andreas. **Tarihi Etimolojik Türkiye Türkçesi Lügatı I. Cilt A-E**. İstanbul-Wien: Simurg Yayınları, 2002.

Üstüner, Ahad. **Anadolu Ağızlarında Sıfat-Fiil Ekleri**. Ankara: TDK, 2000.

_____. "Çağatay Türkçesinde "-rdA, -ArdA, -UrdA Zarf-fiil Eki", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2001, s.163- 170.

Yılmaz, Özlem Deniz. **Türkiye Türkçesinde Eylemsi**. Ankara: TDK, 2009.

ÖZGEÇMİŞ

Nermin Değer
Doğum tarihi: 18.12.1987
Doğum yeri: İstanbul

İletişim Bilgileri

E-posta: literatur_87@hotmail.com
Telefon Numarası: 0535 270 35 25

Öğrenim

Lisans: Yıldız Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı,
2011
Lise: Güngören İzzet Ünver Lisesi (Y.D.A.), 2005.

İlgi Alanları:

Orta Türkçe
Çağatayca
Uygurca
Eski Anadolu Türkçesi, Osmanlıca
Dilbilim
Çağdaş Türk Dilleri

Yabancı Dil

İngilizce (İleri düzey)
Almanca (başlangıç)
Rusça (başlangıç)